



DIĞ TĐCARETĐN EKONOMĐKBÜYÜME

ÜZERĐNDEKĐ ETKĐERĐ

TÜRKĐYE ÖRNEĐĐ 19872019

Selda ÖZGENEL

Yüksek Lisans Tezi

Đkısık Anabilim Dalı

Danığman: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

2020

T.C
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİĞİTAL TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ 1987-2019

Selda ÖZGENEL

İKTİSAT ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Prof. Dr. SALİH ÖZTÜRK

TEKİRDAĞ-2020

Her Hakkı Saklıdır.

BİLGİSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

29/04/2021

Selda ÖZGENEL

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ABD : İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri Türkiye Örneği
1987-2019
Tez Yazarı : Selda ÖZGENEL
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Tez Türü, yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2020
Sayfa Sayısı : 97

Bu çalışmanın amacı Türkiye için 1987-2019 dönemi yıllık verileri ile büyüme ve dış ticaret ilişkisini Johansen Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri çerçevesinde incelemektir. Bu kapsamda, ekonomik büyüme için sabit fiyatlarla 2010 baz yılı yıllık GSMH göstergesi, dış ticaret için aynı şekilde sabit fiyatlarla 2010 baz yılı yıllık ithalat-ihracat göstergeleri kullanılmıştır. Değişkenlere öncelikle ADF ve PP birim kök testleri uygulanmış ve tüm değişkenler birinci farkta durağan hale getirilmiştir. Tüm değişkenler I(1) düzeyinde durağanlaştırıldıktan sonra eşbütünleşme derecesine bakılmış ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak değişkenlere Toda-Yamamoto testi uygulanmış ve ithalatın GSMH üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Büyüme, İthalat, İhracat, ADF-PP Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme, Toda Yamamoto Nedensellik Analizi.

ABSTRACT

Institution, Institute, : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,

Department : Department Of Economics

Thesis Title : The Effects Of Foreign Trade On Economic Growth The Case Of
Turkey 1987-2019

Thesis Author : Selda ÖZGENEL

Thesis Adviser : Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Type of Thesis Year : MA Thesis, 2020

Total Number of : 97

Pages

The aim of this study is to examine the annual data for the period of 1987-2019 for Turkey and the relationship between growth and foreign trade within the framework of Johansen Cointegration and Toda-Yamamoto causality analysis. In this context, the annual GNP indicator of the base year 2010 at fixed prices for economic growth, and the annual import-export indicators of the base year 2010 at fixed prices for foreign trade were used. Firstly, ADF and PP unit root tests were applied to the variables and all variables were made stationary at the first difference. After all the variables were stabilized at the I(1) level, the degree of cointegration was examined and it was concluded that there was a cointegration relationship between the variables. Finally, the Toda-Yamamoto test was applied to the variables and it was determined that imports had a statistically significant effect on the GNP.

Key Words: Economic Growth, Import, Export, ADF-PP Unit Root Test, Johansen Cointegration, Toda Yamamoto Causality Analysis.

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini benden esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Salih Öztürk'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek Lisans eğitimim boyunca her konuda yardım ve desteklerini benden esirgemeyen sayın Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik ve Prof. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım hocalarıma sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.



İÇİNDEKİLER

BİLGİSEL ETİK BİLGİLER.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM DİĞER TİCARETİN GENEL TEORİK ÇERÇEVESİ.....	3
1.1. Dış Ticaret Kavramı ve Kapsamı.....	3
1.1.1. İhracat Kavramı ve Türleri.....	3
1.1.2. İthalat Kavramı ve Türleri.....	7
1.1.3 Dış Ticaret Politikaları ve Amaçları.....	9
1.1.3.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi.....	10
1.1.3.2. İthalatçılara Yönelik Sanayileşme Stratejisi.....	10
1.1.4. Dış Ticaret Politikasının Araçları.....	11
1.1.4.1. Gümrük Tarifeleri.....	11
1.1.4.2. Tarife Dışı Araçlar.....	11
1.1.4.3. Bağlı Ticaret.....	12
1.1.4.4. İhracatın Özendirilmesi.....	12
1.1.5. Dış Ticaret Teorileri.....	13
1.1.5.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri.....	13
1.1.5.1.1. Merkantilizm.....	14
1.1.5.1.2. Fizyokrasi.....	14
1.1.5.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	15
1.1.5.2.1. Adam Smith ve Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	16
1.1.5.2.2. David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	18
1.1.5.3. John Stuart Mill'in Dış Ticaret Teorisine Katkıları.....	19
1.1.5.4. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	19
1.1.5.4.1. Vazgeçme (Fırsat) Maliyeti Teorisi.....	20

1.1.5.4.2. Faktör Donatımı Teorisi	20
1.1.5.5. Yeni DığTicaret Teorileri.....	22
1.1.5.5.1. Nitelikli ĖĖ Ėcü Teorisi	22
1.1.5.5.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	23
1.1.5.5.3. Ürün Dönemleri Teorisi	23
1.1.5.5.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	24
1.1.5.5.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi	24
1.1.5.5.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	25
ĖĖĖĖ BÖLÜM BÜYÜMENĖNGENEL TEORĖĖĖERÇEVESĖ	26
2.1. Büyüme Kavramı.....	26
2.1.1. Büyüme Türleri.....	27
2.1.2. Büyümenin Belirleyicileri.....	28
2.1.2.1. Sermaye Birikimi.....	29
2.1.2.2. ĖĖ Ėüü.....	29
2.1.2.3. Doğal Kaynaklar	30
2.1.2.4. Teknolojik Geliğmeler	30
2.1.3. Büyümenin Ölçülmesi.....	31
2.2. Büyüme Teorileri.....	32
2.2.1. Geleneksel Büyüme Teorileri.....	33
2.2.1.1. Merkantilist Dönem	34
2.2.1.2. Fizyokratlar	34
2.2.2. Klasik Büyüme Modelleri.....	35
2.2.2.1. Adam Smith	35
2.2.2.2. David Ricardo Modeli	36
2.2.2.3. Thomas Robert Malthus Teorisi.....	38
2.2.3. Karl Marx Büyümesi (Sosyalist Büyüme Modeli)	38
2.2.4. Joseph A. Schumpeter Büyüme Modeli	40
2.2.5. Keynesyen Model	41
2.2.6. Post-Keynesyen Harrod-Domar Modeli	41
2.2.7. Solow (Neo-Klasik) Büyüme Modeli	42
2.2.8. Ėşel Büyüme Teorileri (Yeni Büyüme Teorileri)	43
2.2.8.1. Ėşel Büyüme Modellerin Sınıflandırılması	44
2.2.8.2. AR-GE Modeli (Teknolojiyi ĖşleĖtiren Model)	45

2.2.8.3. Beğeri Sermaye Lucas Modeli: 1988	46
2.2.8.4. Kamu Sermayesi Barro Modeli:1990	46
2.2.8.5. Bilgi Üretimi ve Taçnalar Romer Modeli:1986	47
2.2.8.6. AK Model	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE EKONOMİSİ VE DİĞTİCARET	50
3.1. 1980 Öncesi DıĞ Tcaret ve Ekonomik Büyüme	50
3.1.1. Cumhuriyetin ilk yılları 1923-1929	50
3.1.2. Korumacı Dönem 1930-1949.....	52
3.1.3. Kısmi Liberizasyon Dönemi 1950-1962	54
3.1.4. Planlı Kalkınma Dönemi 1963-1980.....	55
3.2. 1980'den Günümüze Ekonomik Büyüme ve DıĞ Tcaret	57
3.2.1.1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DıĞ Tcaret.....	57
3.2.2.1990-1999 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DıĞ Tcaret.....	60
3.2.3. 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DıĞ Tcaret.....	62
3.2.4. 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DıĞ Tcaret.....	65
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DİĞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE	
ETKİLERİNİN TEST EDİLMESİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ 1987-2019	69
4.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	69
4.2. Literatür Taraması	69
4.2. Ekonometrik Metodoloji.....	76
4.2.1. Birim Kök Analizi	79
4.2.1.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi	79
4.2.1.2 Phillips Peron (PP) Birim Kök Testi	80
4.2.1.3 Johansen EÇbütünleşme (1988) Testi.....	81
4.2.1.4. Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi.....	82
4.3. Ekonometrik Bulgular	83
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	89

TABLULAR LGSTEĞ

Tablo 2.1: Ekonomik Büyüme Teorileri	33
Tablo 3.2: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1923-1929).....	51
Tablo 3.3: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1930-1949).....	53
Tablo 3.4.: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1950-1962).....	55
Tablo 3.5.: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1963-1980).....	56
Tablo3.6.: Türkiye“de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (1980-1989).....	58
Tablo 3.7.: Türkiye“de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (1990-1999).....	61
Tablo 3.8.: Türkiye“de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (2000-2009).....	64
Tablo 3.9.: Türkiye“de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (2010-2019).....	66
Tablo 4.10.: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi (1987-2019)	77
Tablo 4.11.: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları.....	83
Tablo 4.12.: VAR Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri	84
Tablo 4.13.: Johansen EŞ Bütünleşme Test Sonuçları	85
Tablo 4.14.: Toda-Yamamoto Test Sonuçları	85

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve Dış Ticaret Dengesinin GSYH’ye oranı (1980-1989).....	59
Grafik 3.2 Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve Dış Ticaret Dengesinin GSYH’ye oranı (1990-1999).....	62
Grafik 3.3.: Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve Dış Ticaret Dengesinin GSYH’ye oranı (2000-2009)	65
Grafik 3. 4.: Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve Dış Ticaret Dengesinin GSYH’ye oranı (2010-2019).....	67
Grafik 4.5.: Değişkenlerin Zaman İçindeki Seyri (1987-2019)	78
Grafik 4.6.: VAR Model İçin Karakteristik Kökler	84

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletler
AR-GE	:Araştırma Geliştirme
BM	:Birleşmiş Milletler
DTM	:Dış Ticaret Müsteşarlığı
GSYH	:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	:Uluslararası Para Fonu
KDV	:Katma Değer Vergisi
OAGB	:Orta Anadolu İhracatçılar Birliği
TCMB	:Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	:Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TL	:Türk Lirası
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen önemli bir faktördür. Büyümenin kaynağının araştırılması ve bu kaynak doğrultusunda ekonomi politikaları uygulanması, devam ettirilebilir bir büyüme için gereklidir.

Cumhuriyet ile beraber, birçok ekonomik ve siyasal sorunlar yaşanan ülkemizde farklı büyüme ve dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Bu politikaları; ithal ikameci yaklaşım ve ihracata dayalı büyüme politikası olmak üzere ikiye ayırabiliriz. 1960'larda uygulanan ithal ikameci yaklaşım, ülkenin ithalat yoluyla dış ülkelere ithal ederek üretimde kullandığı malları, ülkenin kendi kaynakları ile sınırları içinde kendinin üretmesini planlayan bir politikadır. Dış ticarete ithalatın kısıtlanmasına yönelik politikalar uygulanmıştır. Sanayileşme için gerekli olan ulaşım, iletişim, alt yapı ve enerji gibi yatırımlar devlet tarafından karşılanmıştır. Ülke sanayisi uluslararası rekabette korunmaya çalışılmıştır. Bu dönemde milli gelir içindeki sanayi payı artmıştır. Fakat ülkede yeni teknolojiler üretilmemesi ve döviz dar boğazı sebebiyle ithal ikameci yaklaşımdan istenilen başarı sağlanamamıştır.

1960'larda uygulanmaya başlayan ithal ikameci yaklaşım yerine 24 Ocak 1980'de ihracata dayalı büyüme politikasına geçiş yapılmıştır. Böylece dış ticarete ciddi seviyelerde serbestleşme gerçekleşmiştir. İhracatı desteklemek adına uygulanan politikalardan istenilen sonuçlar alınamamıştır. Sanayiye, dış ticaret rekabet gücünü arttırmak amacıyla destek verilmiş ve dış ticaret hacminde önemli artışlar gerçekleştirilmiştir. Fakat bu artışlar ithalatta daha büyük ihracatta ise daha küçük olmuştur.

Ekonomik büyümeyi devam ettirememek ve cari açığın kaynağı olan artan dış ticaret açığı, son zamanlarda Türkiye ekonomisinin ciddi bir sorunu haline gelmiştir. Ekonomik büyüme sağlandığında artan dış ticaret açığı ile birlikte sürekli dış açık veren ekonomide, dış ticaret açığı ve dolayısıyla dış açık azaldığında da ekonomik daralma gerçekleşmektedir.

Bu çerçevede bu tezin amacı 1987-2019 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini analiz etmektir. Tezin önemi, 1987'den sonra dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin boyutunu irdelemesidir. Bu kapsamda, 1987-2019 yılları dış ticaret göstergeleri olarak: ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ele alınmıştır.

Bu çalışmada metodoloji olarak, öncelikle ADF ve PP birim kök testleri, eş bütünleşme analizi Johansen yapılmış olup uygun VAR model oluşturulmuştur. Son olarak değişkenler arasındaki ilişki için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Materyal olarak ampirik modelde kullanılan veriler Dünya Bankası'ndan alınmış olup içerik analizi için daha önce bu konuda yazılmış olan yayınlar kütüphane, internet veri tabanı gibi platformlardan elde edilmiştir. Bu tezin hipotezi; ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki vardır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde dış ticaretin genel teorik çerçevesi incelenmiş olup dış ticaret kavramlarına yer verilmiş, ithalat ve ihracatın gerçekleşme şekilleri açıklanmıştır. İkinci bölümde, büyümenin genel teorik çerçevesi konu edilmiştir. Üçüncü bölümde, Türkiye ekonomisi ve dış ticaretin Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze yapısı ve değişimi incelenmiş konuyla ilgili istatistikî tablolara yer verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde büyüme ve dış ticaret teorilerinin Türkiye ve diğer ülkeler için literatür özetleri çıkarılmış ve son olarak da uygulanan analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİN GENEL TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde dış ticaret, ithalat ve ihracat kavramları üzerinde durulacak ve geçmişten günümüze dış ticaret teorileri ile bu teorilerin dış ticaret olgusuna bakışı incelenecektir.

1.1. Dış Ticaret Kavramı ve Kapsamı

Bir ülkenin özel ve kamu kuruluşları ile özel kişilerin diğer ülkelerden kar amacı ile hizmet ve mal alım satımı yani ithalat ihracat işlemleridir dış ticaret. Bu tanımdan yola çıkarak dış ticaret hakkında şunları söyleyebiliriz; iletişim ile başlayan ticaretin kökü tarih öncesi devirlere dayanmaktadır, para kullanılmaya başlamadan önce ticaret başlamıştır, takas yolu ile yapılmaktaydı ticaret, insanlar üretimini yaptığı malları kullanır ve üretilmediği ile takas ederdi. Para öncesi dönemlerde bu işlemler mübadele ile gerçekleştirilmekteydi, daha sonra ikinci dünya savaşı sonrası ülkeler arası ticaret yapılmaya başlandı ve dış ticaret meydana geldi ve her geçen gün kapsamı genişleyerek büyümeye devam etmiştir (Seyidoğlu, 2001).

Ülkeler, kaynak ve zaman yetersizliğinden dolayı her türlü malı üretmeye gitmez, doğal kaynaklarına göre iş bölümü yaparak en iyi olduğu hizmet ve mal üretimine giderler. Dış ticaret ihracat ve ithalat işlemleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır, aşağıdaki bölümde ithalat ve ihracat kavram ve türleri açıklanacaktır (Savcı, 2009).

1.1.1. İhracat Kavramı ve Türleri

Bir ülkenin üretimini yaptığı malın, değerini veya hizmetin belli bir bedel karşılığında başka bir ülkeye satılmasıdır ihracat, diğer bir ifadeyle dış satımdır bir ülkenin ekonomik kalkınması için dış ticaretinde önemli bir yeri vardır ihracatın (Türlüoğlu,2019).

İhracat yönetmeliğindeki tanımına göre ise ihracat; „Bir değerini, malın veya hizmetin yürürlükte olan İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatına uygun olarak fiili olarak diğer bir ülkeye satımının yani ihracatının yapılmasıdır, bedelinin ise Kambiyo Mevzuatı gereğince (Bedelsiz yapılan ihracat işlemleri hariç) yurda getirilmesidir.

Ekonomik transferlerin en eskisidir ve ilk sırada yer alır ihracat (Dubey vd, 2014). Ekonomi olarak gelişmiş ülkelerin büyük şirketlerinin gelirlerinin büyük kısmını ihracat oluşturmaktadır (Yaman,2019). İhracatın, Gayri safi yurt içi hasıla ile olan doğrusal bağlantısı ve ekonomik büyümedeki önemi yapılan araştırmalardan bilinmektedir (Sakieva, 2017).

Sanayi ülkelerinde nüfustaki artış hızı çok yüksek olmadığından halk iç ve dış talepte çok fazla değişime sebep olmamaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkeler tarım ürünlerine koruma getirerek ve birçoğunun sentetik ikamesini geliştirerek gelişmekte olan ülkelerin ihracatına doğrudan etki etmektedir, gelişmekte olan ülkelerin ihracatını yaptığı tarımsal ürünleri ve ham maddeyi sanayi ürünleri ile karşılaştırdığımızda talebin fiyat endeksi ve talebin gelir esnekliği daha düşüktür (Sakieva,2017).

1970'lerde gelişmiş ülkelerin yaşadığı durgunluk, korumacılığın dış ticaretteki artışı ile uluslararası piyasalarda faizin artış göstermesi az gelişmiş ülkeler için dış kaynak sıkıntısı yaratmıştır (Han ve Kaya, 2006). Dünya bankası ile IMF; ihracata yönelik sanayileşme ile az gelişmiş ülkelerin dış finansman kaynağı oluşturabilecekleri önerisinde bulunmuştur (Bhagwati, 1986). Singapur, Hong-Kong, Tayvan, Güney Kore gibi birçok Asya ülkelerinin ekonomisindeki büyümenin sebebi sanayi mallarının ihracatına verdikleri önem olduğu görülmüş ve diğer gelişmekte olan ülkelere örnek olmuşlardır (Sakieva, 2017).

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarını pozitif yönde değiştirebilecek bir stratejidir ihracata yönelik sanayileşme. Bir ülkenin ihraç kapasitesi büyürse döviz geliri artar ve yatırım malları ithaline imkan sağlar kısaca şöyle diyebiliriz; daha çok sanayi tesisi kurabilmenin önündeki engellerin kalkmasında fayda sağlayacaktır (Serin,1971).

Dış ticarete üretim kadar dış politikada önemlidir, gelişmekte olan ülkelerin ürettiği sanayi mallarına alıcı konumundaki gelişmiş ülkelere gümrük vergileri ile bazı kısıtlamalar getirilmektedir (Alpar, 1982). Örnek verecek olursak; AB ülkeleri ile ABD gelişmekte olan ülkelerin ürettiği tekstil, konfeksiyon ayakkabı vb. malların ülkelere girmesine engel olmak için farklı kotalar belirlemektedirler. Getirilen bu sınırlamalar gelişmekte olan ülkelerin ihracatını önemli ölçüde engellemektedir (Hatiboğlu,1993). Bir ülkenin ihracat kapasitesi o ülkenin işsizlik sorunu için çözüm olabileceği gibi ekonomik büyümesine katkı sağlayarak refah düzeyini de arttırmaktadır. İhracat çeşitlerini aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz.

- ✓ **Özellik Arz Etmeyen İhracat:** Özellik arz etmeyen ihracat türünde ihracatçılar, İhracatçılar birliklerine onaylattığı gümrük beyannamesi ile ilgili gümrük idaresine

başvurarak, ihracı; yasak olmayan, ön izne bağlı olmayan ve kayda bağlı olmayan malların dış satımını yani ihracatını yaptıkları işlemdir özellik arz etmeyen ihracat genel olarak çoğu işletmelerin yaptığı ihracat türüdür (Bağrıaçık, 2003).

- ✓ **Kayda Bağlı İhracat:** Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından ihraç edilecek mallar belirlenir ve liste halinde yayınlanır, buradaki amaç; listedeki malların ticari politikalar açısından sahip olduğu önem, Türkiye'nin anlaşmaya uyup uymadığını kontrol etmek, ülke içindeki firmaların çıkarlarını korumak ve denetlemek (Megep, 2007). İhracatçı, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın belirlediği ürün listesinden ihraç yapacak ise öncelikle gümrük beyannamesi ile kayıt oluşturarak ihracatçıları birliğine başvuru yapar, başvuru onayı yapıldıktan sonra, ihracatçı 30 günü geçirmeden onayı gümrük idaresine bildirmelidir, eğer ki ihracat yapılacak ülkede, ihracı yapılan ürüne miktar kısıtlaması var ise 30 günlük süre kayıt meşruhatından sonra 30 günden daha kısa veya uzun olabilmektedir (Köksal, 2016).
- ✓ **İhracatı Ön İzne Bağlı Ürünlerin İhracı:** Bazı ürünler için, uluslararası anlaşma, kanun, kararname ve ilgili olduğu mevzuat gereğince belli mercilerden ön izin alınması gerekmektedir, gerekli izinler alındıktan sonra ihracat mevzuatı gereğince işlemleri yapılan işlemdir ön izne bağlı ihracat (Kaya, 2009).
- ✓ **Konsinye İhracat:** Konsinye ihracat, ihracatı yapan firmanın yurt dışındaki temsilcisine malın satışının daha sonra yapılması şartı ile yapılan ihracat şeklidir. Yurt dışındaki malları teslim alan temsilci, malları rayiç değerinden satar ve giderleri düşükten sonra kalan parayı ihracatçıya gönderir (Kaya ve Topbaş, 2012). İhracatçı ise; konsinye malın kesin satışı sonrası 30 gün içinde ihracatçı birlikleri genel sekreterliği ile aracı bankaya kesin satış faturası ve diğer evrakları göndererek kesin satışı bildirir. Konsinye malın, ihracatından sonra bir yıl içerisinde kesin satışı yapılmalıdır, bu durum geçerli ve zorunlu sebepler dolayısı ile ihracatçı birliği genel sekreterliğine başvurularak iki yıl daha uzatılmaktadır (Köksal, 2016).
- ✓ **Bedelsiz İhracat:** İhracat Yönetmeliği madde 4'e göre; yurt dışından herhangi bir ödeme almaksızın yurt dışına mal gönderilmesidir bedelsiz ihracat, ihracatı yapılan bir ürünün garanti süresinde bedelsiz gönderilmesi, bir firmanın, öncesinde yapılan anlaşma çerçevesinde yurt dışına numune göndermesi, tüzel ve gerçek kişiler için gönderilen hediyeler ve geri dönüşüm için ayrılan malların yurt dışına gönderilmesi bedelsiz ihracata verilebilecek örneklerdir (Köksal, 2016).

- ✓ **İthal Edilmiş Malın İhracatı:** Kullanılmış veya serbest dolaşıma yeni giren bir malın ihracı gümrük mevzuatı gereğince yapılmaktadır. İthal edilen malın vergisi ödenip, ihracatı için tüm gümrük işlemleri tamamlanarak ihracatı yapılır, ihracı sırasında; ürünün ait olduğu ülkeyi gösteren menşei belgesi verilmemektedir. Serbest ticaret anlaşmasını imzalayan ülkeler arasında; serbest dolaşımdaki malların gümrük muafiyet belgesi olan A.TR ile ihracatta gümrük indiriminden yararlanmak için kullanılan EUR.1 belgeleri gümrük idarelerinde onaylatılarak ithal edilen malların gümrük vergileri de ödenerek işlemler tamamlanmaktadır, ithal edilmiş malın ihracatı yapılırken teşvik ve KDV iadesinden yararlanılamamaktadır (Sezen, 2008).
- ✓ **Geçici İhracat:** Bir ülkenin mallarının bir süreliğine ihracının yapılması işlemidir. Geçici ihracat yapılmasındaki amaç serbest dolaşımdaki eşyanın tamiratının yapılması, yenilenmesi ve daha ileri düzeyde işlenmesi içindir (Gürsoy, 2010). Geçici ihracatı genellikle az gelişmiş ülkeler yapar, çünkü ülkenin teknolojik olarak yetersizliği ve teknik eleman eksiliğinden dolayı tamiratının yapılamaması o ürünün geçici bir süreliğine yurt dışına gönderilmesine sebep olmaktadır.(Farahmand, 2019)
- ✓ **Serbest Bölgelere Yapılan İhracat:** Bir ülkenin diğer bölgelerinden farklı uygulamaların olduğu sanayi ve ticari faaliyetleri için kolaylık sağlayan ülke sınırları içinde olup gümrük hattı dışında kabul edilen coğrafi alandır serbest bölgeler. (Bakan, 2007). Serbest bölgede bulunan işletmeler; gümrük vergisinden muafır, sınır dışından getirilen mallar için gümrük vergisi ödenmez. Bölgede çalışan işçiler, gelir vergisi ödemez dolayısı ile maliyetleri düşüktür, elde edilen kazanç engelsiz bir şekilde istenilen ülkeye transfer edilebilir. Serbest bölgeler, lojistik yönünden işletmelere kolaylık sağlamak için büyük limanlara, havaalanlarına ve önemli karayollarına yakın olmaktadır.
- ✓ **Sınır Ticareti Kapsamında Yapılan İhracat:** Bir ülkenin sınırı olduğu diğer bir ülke ile „Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar“ kapsamında yapılan işlemin adıdır sınır ticareti. Sınırlar arasında yapılan bu ticaret gümrük vergisinden muafır buradaki amaç ticaret yapılacak ilde ekonomiyi canlandırarak ihracatı artırmaktır, sınır ticareti yapacak olan firmanın sınır ilde iki yıl ikameti olması gerekmektedir.
- ✓ **Ticari Kiralama Yoluyla Ticaret:** Bir malın belli bir bedel karşılığında bir süreliğine yurt dışına çıkarılması işlemine ticari kiralama denilmektedir. Ticari kiralama yolu ile yapılacak ihracat için; malın tüm özellikleri, ödeme şeklini, ödeme

zamanını ve gümrük tarife pozisyonunu bildiren bir anlaşma ile bulunan ildeki ihracatçı birliğine başvuru yapılır. Ticari kiralama ile yapılacak ihracat için verilen süre bir yıldır zorunlu ve geçerli nedenler ile ek süre istenebilir. Kesin satışı yapılan malın bedeli kambiyo mevzuatı hükümlerine göre yurda getirilmesi gerekmektedir.(İhracat Mevzuatı, 2006).

- ✓ **Bağlı Muamele ve Takas Yoluyla Yapılan Ticaret:** Takas daha çok finansman sıkıntısı çeken ülkelere uygun bir modeldir, iki ülke arasında gerçekleşen bu ihracat şeklinde ihracatı yapan ülke gönderdiği malın karşılığının bir kısmını, hizmet, teknoloji ve mal olarak talep edebilmektedir, eğer ki fark oluşursa yapılan anlaşma gereğince döviz transferi ile karşılanır (Acar, 2012). Bağlı Muamele takas işlemi iki ülke arasında yapılırken; bağlı muamele ise yapılan bu takas işleminin iki ülkeden fazlası ile yapılmasıdır. Her iki işlem içinde ihracatçı birliklerine başvuru yapılarak yapılacak işlemdeki malın; türü, niteliği, teslim koşulları, birim fiyatı ve anlaşma için geçerlilik süresi bildirilmelidir. Bağlı muamele ve takas işlemleri için süre 6 aydır süre bitmeden başvuru yapılarak iki yıl daha ek süre alınabilmektedir (Farahmand, 2019).
- ✓ **Bavul Ticareti:** Bavul ticareti, kişilerin ülkeler arası yaptıkları yolculuklarda yanlarındaki eşyalar kapsamında gerçekleştirilmektedir hem mal girişi hem de mal çıkışı olarak adlandırılabilen bir ticaret terimidir. Dış ticaret kanunları çerçevesinde yapılmadığından genellikle kayıt dışı ticaret olarak kabul edilmektedir (Seyidoğlu, 2002).
- ✓ **Transit Ticaret:** Transit ticaret, alış ve satış bedelleri arasında lehte fark esas olmak üzere, gerçek ve tüzel kişi transit tacirince satın alınan yabancı menşeli veya yerli menşeli olup da yurt dışına satılmış malların doğrudan doğruya ithalat ve ihracat rejimi hükümlerine tabi olmaksızın başka bir ülkeye satılmasıdır. İlgili kanunlarda düzenlenmiş istisnai durumlar dışında transit ticarete konu eşyaya ilişkin gümrük vergileri teminata bağlanır. Ticari anlaşmalarca yasaklı mal ve ülkeler ile transit ticaret yapılmaz (Köksal, 2016).

1.1.2. İthalat Kavramı ve Türleri

İthalatı serbest olan bir malın ithalat ve gümrük mevzuatına göre satın alınması işlemine ve kambiyo mevzuatına göre transfer edilmesi işlemine ithalat denilmektedir (Kaya,

2008) Kamu kuruluşları, özel kuruluşlar ve kişiler ithalat yapabilir (Zortuk, 2002). Bir ülkede ithalat değeri ihracat değerine karşı ne kadar yükselir ise ticaretin dengesi o oranda bozulur.

İthalat süreci her sene çıkarılan ithalat rejimine bağlı olarak işler kambiyo ve gümrük mevzuatına uygun şekilde fiyatlar belirlenir. İthal malları serbest mallar ve ithali izne bağlı mallar olmak üzere iki gruba ayrılır. Liberasyon listesinde bulunan herhangi bir kurumdan izin alınmadan bedeli ödenerek yurda getirilen mallardır serbest mallar. İthali izne bağlı mallarda ise özel lisans ve döviz sağlamak için döviz tahsisi izni alınması gerekiyor. İthalatçı ve ihracatçının hak ve sorumluluklarını koruyup gözetebilmek için ithalatçı sözleşmeleri yapılmaktadır.

Uluslararası yapılan ticarete tarafları koruyan, tarafların zaman ve maddi kaybını önlemek amacıyla bazı kuralları vardır bu kurallar birleşmiş milletler ve Uluslararası ticaret odası tarafından hazırlanmıştır. İthalat, dövizin türüne göre de bedelli ithalat ve bedelsiz ithalat olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bedelli ithalatta; satın alınan malın bedeli, ihracı yapan ülkeye döviz transferi ile gerçekleştirilmektedir, bedelsiz ithalatta ise yurtdışından getirilen mal, hizmet veya teknoloji için herhangi bir döviz transferi yapılmamaktadır (Türlüoğlu, 2019). İthalat dışa bağımlılık olduğundan ülkeler ithalatın düşük seviyelerde kalması yönünde hareket ederler. İthalat, devlet kurumları, gerçek kişiler ve tüzel kurumlar tarafından yapılabilmektedir. İthalatta farklı uygulamalar vardır bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Köksal, 2016).

- ✓ **Akreditifli İthalat:** Akreditif (L/C LETTER OF CREDIT); ihracı yapılan malların ödemesinin yapılması için belli şartların yerine getirileceğine dair verilen teminattır (OAİB). İthalatçı ve ihracatçıyı koruyan uluslararası işlemlerde iki taraf açısından da güvenli bir işlemdir. İthalatçı, aldığı mal sevk edilmeden önce bankası aracılığı ile ihracatçı bankası tarafından malın sevk edildiğine dair belge verilmesinden sonra ödeme için kredi açtırmasıdır (Bağırtan, 2018).
- ✓ **Mal Karşılığı İthalat:** İthalatçı açısından en karlı ödeme şeklidir. Ödeme işlemi mal tesliminden sonra yapılır; ithalatçı malların ihracatçı tarafından, posta ile ya da aracı bankayla yollandığına dair belgeyi alarak gümrükten mallarını çekebilir (Yurdakul, 2014).

- ✓ **Bedelsiz Ğthalt:** İthal edilen malların bedelinin ödenmeden yurda getirilmesidir. Bedelsiz ithalatta döviz transferi mevcut değildir, fakat gümrük idarelerince bu mallar içinde vergi alınmaktadır (Köksal, 2016).
- ✓ **Belge (vesaik) KarĞılığı Ğthalt:** Satın alınan malın, gelmiş olmasına bakılmaksızın sevkiyatının yapıldığının belgelenmesi ile yapılan ithalat işlemidir (Sanver, 2014).
- ✓ **Kredili Ğthalt:** İthalat işlemi gerçekleştirilip mal getirildikten sonra malın bedelinin ileriki bir tarihte ödenmesi ile yapılan işlemidir kredili ithalat.
- ✓ **Geçici Kabullü Ğthalt:** İthal edilen malların ithalatçısına belli bir kar kazandırdıktan sonra tekrardan ihracatının yapılması amacıyla yapılan ithalat şeklidir (Köksal, 2016).

1.1.3 DıĞTicaret Politikaları ve Amaçları

Dış ticaret politikası; bir ÷lkede hükümetin, ticari işlemlerin yapılışını düzene sokmak için dış ticaret işlemlerinde uyguladığı politikalar, bu politikaları dolaylı ve dolaysız olarak ikiye ayırabiliriz; ithalatı kısıtlamak için uygulanan tarifeler ve ithalat kotaları, ihracata teşvik için verilen sübvansiyonları dolaysız müdahalelere, ÷lkedeki enflasyon ve işsizliğı önlemek için uygulanan politikaların ithalatı ve ihracatı etkilemesini ise dolaylı müdahaleye örnek gösterebiliriz (Seyidoğlu, 2003).

Dış ticaret politikalarının ÷lkelerin ekonomik durumundan ve hükümetlerin siyasi politikalarından özellikle etkilendiğı gör÷lmektedir (Kaymakçı, Avcı, ve şen 2007). Dış ticaret politikalarının amaçlarına baktığımızda aşağıdaki sıralamayı görebiliriz (Seyidoğlu, 2003).

- ✓ Dış ödemede dengesizliklerin giderilmesi
- ✓ Dış rekabete karşı koruma
- ✓ Ekonomik büyüme
- ✓ Piyasadaki mevcut aksaklıkların giderilmesi
- ✓ Ekonominin liberalleşmesi
- ✓ Ekonomik istikrar
- ✓ Hazineye gelir sağlamak
- ✓ Kendi kendine yeterlilik.

1.1.3.1. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde; ülkelerin serbest ticaret şartlarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretime geçmeleri önerilmektedir. Böylece sanayilerin hepsi değil sadece gelişmeye potansiyeli olanlar yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu sonucu elde edebilmek için ekonomiyi uluslararası ticaretten ayırmayacak bir ticaret rejimi uygulanması ve ulusal kaynak tahsisini, uluslararası talebin belirlemesine izin verilmesi gerekmektedir (Kazgan, 1985).

Üretimdeki kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklere sahip alanlara yönelmesi, emeğin yoğun olduğu ülkelerde istihdamın artması, serbest dış ticaret ile kapasite kullanım oranının artması, ölçek genişlemesi ile ölçek ekonomilerinden yararlanılması, üreticilerin dış rekabete yönelmesi için ihracata teşvik edilmesi, rekabetin artması ile verimliliğin artışı ve yüksek seviye teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin olumlu etkileridir (Özden, 2014).

İhracata dayalı sanayilere gerekli teşvikin verilmesi bu stratejinin en gerekli faktörlerindedir, diğer önemli faktör ise ihracatçıyı teşvik eden istikrarlı bir şekilde döviz kuru politikası uygulanmasıdır. Sanayileşme yolunda emek sarf eden ülkeler ithal ikame ya da ihracata yönelik sanayileşme strateji belirleme de olsun her iki stratejide de devlet desteği mecburi durumdadır (Saçık, 2009).

1.1.3.2. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

İthal ikamesi, daha önceleri yurtiçindeki talep ithalat ile karşılanıyorken, koruyucu ve özendirici önlemler uygulanarak yerli üretimle karşılanmasını sağlayan kalkınma stratejisidir, toplam arzdaki ithalat oranı daha az, yurtiçi piyasaya dönük üretim esaslı, korumacılığa dayanan, devlet müdahalesi gerekliliği olan bir ekonomi stratejisidir (Seyidoğlu, 2007). Gelişmekte olan birçok ülke sanayileşmeye dönük yönelimlerini ilk olarak ithal ikamesine dayandırmıştır, düşük gelirli, teknoloji olarak gelişmemiş, küçük piyasalı gelişmekte olan ülkeler sosyoekonomik yapısını değiştirip sanayi ağırlıklı bir ekonomiye yönelmektedirler.

İthal ikamesinde belirlenen amaçlara ulaşabilmek için belirli bazı araçlar vardır bunlar; gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, ihracat teşvikleri, döviz kuru politikaları, ithalat kısıtlaması ve yasaklarıdır, fakat bu politika araçlarından ülkeler, dünya ticaret örgütü kurallarından dolayı rahat bir şekilde faydalanamamaktadır. İthal malın bir ülkeye girişinin geciktirilmesi veya farklı yollar ile kısıtlamalar getirilerek uygulanan tarife dışı engeller, karşı

tarafında farklı önlemler ile karşılık vermesinden dolayı uzun vadede kullanılamamaktadır (Karluk, 2003).

1.1.4. DışTicaret Politikasının Araçları

Hükümetlerin dış ticaret için kullandığı gümrük tarifeleri artık etkisini kaybetmiş farklı politika araçları yerine geçmeye başlamıştır (Seyidoğlu, 2013). Para ve maliye politikaları dış ticaret politikalarının, amaçlarını gerçekleştirmek için dolaylı olarak kullandığı araçlardır. Maliye politikası ile vergiler ve kamu harcamaları ile piyasayı kontrol ederken, para politikası ile faiz ve sermaye hareketlerini kontrol eder ve dışarıya sermaye akışı yaratır. Doğrudan araçlar arasında ise gümrük tarifelerinin düzenlenerek genellikle ithal mallara uygulanan vergileri kontrol etmesi bulunmaktadır bu vergiler değere göre alındığında ad volarem, miktara göre alındığında ise spesifik olarak adlandırılır.

Tarife dışı araç olarak nitelendirilen doğrudan diğer araç ise ithalatı kısırarak veya yasaklayarak durumu kontrol eder. Diğer doğrudan araçlarda ise; ihracata teşvik amacı ile durumun kontrol edilmesi ve uluslararası anlaşmalara dayalı döviz akışı sağlamak için yabancı sermaye ile kurulan büyük ölçekli üretim yerlerinin varlığını sağlamak vardır (Arslan, 2019). Dış ticaret politika araçlarını kısaca 4 başlık altında özetleyelim;

1.1.4.1. Gümrük Tarifeleri

Gümrük tarifeleri, fiyatların artmasına neden olan, yerli üreticiyi korumak amacı ile tercih edilen ve en geleneksel uygulamadır, bir ülkenin ithal ettiği mallara uygulanır genellikle. Devletlerin sıklıkla gümrük tarife uygulamalarını tercih etme sebebi; vergilerin yerli piyasada malını satmak isteyen yabancı üreticiye ödenmesi, tarifeden elde edilen gelirlerin kamu finansmanına veya vergilerin düşürülmesine olanak sağlamasıdır (Gençosmanoğlu, 2014).

Gümrük tarifelerinin ekonomik yönden faydalarına baktığımızda, üretim etkisi ile yerli sanayiye dış rekabete karşı korur, tüketim etkisi ile fiyatı artan ithal mala talep azalır, gelir etkisiyle hazineye gelir sağlar ve döviz giderlerini azaltarak olumlu yönde dış ticaret etkisi yaratır (Han ve Kaya, 2006).

1.1.4.2. Tarife Dış Araçlar

Hükümetlerin, ithalatı zorlaştırarak döviz çıkışına engel olmakla beraber ihracatı teşvik amacıyla uyguladığı politikalardır. Tarife dışı araçları hükümetler tek taraflı uygulayabilmektedirler. Bunlara özetle bakacak olursak;

✓ **İthalat Yasakları:** Bazı malların ithalatının engellenmesi ve belirli ülkelerden ithalat yapılmamasıdır, amaç; yerli üreticiyi koruyarak gereksiz ve fazla lükse giren mallar için döviz çıkışını önlemektir.

✓ **İthalat Kotaları:** ithali yüksek mallar için miktara getirilen sınırlamalardır, lisans ve kota hakları ile etkisi artırılır. İthalat kotası ithalatın fiyatını artırmaktadır. İthalatta tarife yerine kota uygulandığında devlet kazanç elde edemez ve yükselen fiyatlar kota lisans hakkı sahiplerine kazanç sağlamaktadırlar (Seymen ve Bilman, 2002).

✓ **Tarife Kotaları:** belirli mal gruplarına gümrük vergisi oranında indirim yapılması ya da muafiyet uygulanmasıdır.

✓ **Anti-damping vergisi:** Bir malın ülke içinde satıldığı fiyattan daha düşük bir fiyatla, dış piyasalarda satılmasına karşı dış piyasadaki üreticiyi korumak adına o ülkenin dampingli ürüne uyguladığı vergi türüdür.

✓ **Üretim Sübvansiyonları:** Devlet üreticiye destek olmak için karşılıksız yardımlar yapabilmektedir, bu yardımları; düşük faizli krediler, maliyetleri azaltmak için ucuz girdi sağlaması ve mal başına yardım edilmesi olarak sıralayabiliriz (Gül, 2019).

✓ **Gönüllü İhracat Kısıtlaması:** İthalat kotası gibi işler, ithalat yapan ülkenin isteği ile ihracatçı tarafından uygulanır. Bu politikadaki kar karşı devlete ve üreticiye gitmektedir (Seymen ve Bilman, 2002).

1.1.4.3. Bağlı Ticaret

Karşılıklı anlaşma sağlayan taraflar, satın alım, geri satım ve dengeleme gibi araçlar ile yaptıkları bağlı ticarete döviz tasarrufu sağlayarak, düşük nitelikli üretimin ihracatını yaparak yabancı sermaye kanalı ile sanayi tesisleri kurmak gibi amaçlarla bağlı ticaret yapmaktadır.

1.1.4.4. İhracatın Özendirilmesi

Birçok devlet, belirli ekonomik hedeflerine ulaşmalarında yardımcı olmasından dolayı, ihracatın teşviki ve geliştirilmesini bir öncelik haline getirir. Düzenli ve sürekli bir ihracat artışının sağlanabilmesi için ise yatırım ve üretimi özendirici önlemlere öncelik verilmesi gerekmektedir.

1.1.5. DığTicaret Teorileri

Dığ ticaret teorileri, ÷lkelerin mal ve hizmet alım satımlarının nedenini belli varsayımlar altında incelemektedir. İki ÷lkeli, iki faktörlü, iki mallı, tam rekabet koşullarının olduğu, hükümetin olmadığı, ticarete kısıtlamanın olmadığı vb. gibi farklı varsayımları olan modeller kullanılmaktadır (Gül, 2019).

İkinci dünya savaşı sonrasında ticaretin serbestleşmesiyle, birbirine benzeyen faktör donanımına sahip endüstrileşmiş ÷lkeler arasında endüstri içi ticaretin artış göstermesi ve faktör donanımı teorisinin test edilmesi neticesinde çelişkili bir durumun çıkması, yeni dığ ticaret teorilerinin bulunmasına neden olmuştur. Bugün bakıldığında yeni dığ ticaret teorileri uluslararası ticaretin tamamını açıklamaya yeterli olmamakla birlikte klasik dığ ticaret teorilerinin açıklarını tamamlayan tarafileyla tamamlayıcı nitelikte olduğu gör÷lmektedir (Kaymakçı, Avcı ve Şen, 2007).

Dığ ticaret teorisinin cevaplaması gereken üç temel soru vardır;

- ✓ ÷lkeler niçin dığ ticaret yapar; yani dığ ticaretin kapalı ekonomiye göre ÷lkelere faydaları nelerdir?
- ✓ Bir ÷lke hangi malı alıp, hangi malı satacağını neye göre belirlemektedir; yani bir ÷lkenin dığ ticaret bileşimi nasıl açıklanır?
- ✓ Uluslararası ticarete göreceli fiyatlar veya dığ ticaret hadleri; yani ÷lkeledeki ihraç fiyatları ile ithal fiyatları oranı nasıl oluşur?

Yukarıdaki üç sorunun cevabını bulmak için dığ ticaret teorileri öncelikle klasik dönem öncesi (Merkantilizm ve Fizyokrazi) sonrasında ise klasik dönem dığ ticaret teorileri ve yeni dığ ticaret teorileri başlıkları altında incelenecektir (Kaya, 2008).

1.1.5.1. Klasik Dönem Öncesi DığTicaret Teorileri

Dığ ticaret, bilimsel açıdan ilk olarak, Adam Smith'in ulusların zenginliği adlı eseriyle incelenmeye başlanmıştır. Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı klasik okul öncesinde, zenginliğin kaynağının değerli madenler olduğunu savunan Merkantilistler vardı (Seyidoğlu, 2017). Merkantilizm sonrasında ise; doğal düzeni savunan, devlet müdahalesini eleştiren, toprağın verimliliğini savunan Fizyokrazi düşünce önem kazanmıştır (Kazgan, 2008). Aşağıda, uluslararası ticarete öncülük eden Merkantilizm ve Fizyokrazi'ye değinilecektir.

1.1.5.1.1. Merkantilizm

Thomas Mund, Gerard De Malynes ve Edward Misselden öncülüğünde 1500-1800 dönemlerinde geçerli olan Merkantilizm; devletin ekonomik faaliyetleri sınırlandırarak düzenlemesine dayanmaktadır. Merkantilistler, milli servetin kaynağı olarak altın ve gümüşü görmüştür. Bir ülke için ekonomik ve siyasi güç kaynağı olarak görülen değerli madenler dolayısıyla devletler ithalatı azaltıp ihracatı artırarak dış ticaret bilançosu fazlası vermeyi amaç haline getirmiştir (Kaya, 2008).

Merkantilistler, uluslararası ticaret ile bir ülkenin zenginleşebilmesi için diğer bir ülkenin fakirleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü ülkelerin tümü aynı anda dış ticaret fazlası sağlayamayacaktır. Dış ticaret fazlasını gerçekleştirerek değerli maden girişini sağlayan ülke, başka bir ülkede maden azalmasına sebep olmuştur. Bu durum sonucunda bir ülkenin zenginliği ancak diğer bir ülkenin aleyhine olabilmektedir (İşgüden ve Akyüz, 1990). Adam Smith, „Ulusların Zenginliği“ eserinde, Merkantilistlerin; uluslararası ticareti sınırlandıran görüşünü, serbest ticaretin faydalarını göstererek red etmiştir (Kaya, 2008).

Sanayi devrimi sonrası, Merkantilist görüşün yerine liberal görüşler geçmeye başlamıştır. Dış ticaret politikası, „Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.“ olan, doğal yasa savunucuları Fizyokratlar, 1800’lerde Merkantilizm“den sonra etkili olmaya başlamıştır (Kibritçioğlu, 1996).

1.1.5.1.2. Fizyokrasi

Fransızca „Doğanın Kuralı“ demek olan „Physiocrate“ sözcüğünden türemiştir Fizyokrasi. Zenginliğin, toprak aracılığı ile tarımdan sağlanabileceğini, çünkü toprağa verilen her şeyin çok daha fazlasının ekonomiye geri döneceğini savunmuştur Fizyokratlar (Civelek, 2009). Fizyokratların felsefesini ve ekonomi teorilerini François Quesnay, „Tabii Kanun“ adlı eserinde açıklamıştır. François Quesnay“ın ahlaki Tabii Kanunlar sistemine üç başlık altında bakabiliriz (Kazgan, 2008);

- ✓ Akılcı bireyler kendi yararlarının uzun vadede en yüksek seviyeye çıkarmak amacı ile hareket ederler.
- ✓ Doğal kanunlar ideal bir hukuk sistemi içinde uygulandığında toplum en üst düzeyde refaha kavuşur.
- ✓ İlk iki maddeyi herkes kabul ettiğinde, toplumsal iktisadi süreç düzenli birtakım kanunlara göre işlemeye devam eder. Devlet hukuk kurallarını doğal kanunların temel ilkelerini göz önüne alarak düzenlemelidir.

François Quesnay, İktisadi Tablo eserinde toplumu üç sınıfa ayırmıştır bunlar; toprak sahipleri birinci sınıf, toprağı işleyip üretim yapan üretkenler ikinci sınıf, zanaatkarlar, tüccarlar ve sermaye sahipleri olan üretmeyen grup ise üçüncü sınıfta yer almaktadır (Öçal, 1984) „Doğal düzeni“ savunan fizyokratlar, dış ticarete korumacılığın bırakılmasını, iç ve dış ticaretin serbestleşmesini savunmuşlardır. Merkantilist düşüncede var olan ve tarıma zarar veren, tarım ürünlerinin ihracının yasaklanarak, ithalatın serbestleşmesi üretici aleyhinedir ancak ihracattaki kısıtlamalar kaldırılırsa tarım üreticisi kazançlı çıkabilecektir (İyibozkurt,2012).

Fizyokratlar sanayi için; var olan malları birleştirip, hareket ettirip, değış tokuş yapmaktan öte bir şey değildir demektedir. Herhangi bir değeri katmayan ticaret için korumacı politikalar konulması tarımı ve zenginliğı olumsuz yönde etkilemektedir (Parçalı, 2017). Devlet toprak sahiplerini ve özel mülkiyeti koruyup devamını sağlamalıdır. Fizyokratlar, artı değeri olarak tarımı kabul ettiklerinden dolaysız ve sadece toprağı vergi uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Fizyokratların felsefi anlayışı ileri ki dönemde gelişen liberal düşüncenin kaynağını oluşturmuştur (Talas, 1969:30).

1.1.5.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Adam Smith'in yayımladığı „Ulusların Zenginliğı“ kitabı ile başlayıp 1800'lerin ortalarına kadar süren iktisat okuludur, klasik dış ticaret (Barber, 2007). Klasik görüşün savunucuları; Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus, Robert Torrens, Jean-Baptiste Say, Frederic Bastiat, Massau Senior, John Stuart Mill ve Joh Elliot Cairnes'ter (Karluk, 2009).

18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de başlayan sanayi devrimi sonrasında ekonominin arz kısmına daha fazla önem veren Klasik İktisat Okulu ortaya çıkmıştır (Savaş 2007). A. Smith'e göre; bir insan kendi çıkarına göre hareket ederse toplumun çıkarına da katkı sağlamış olur kişi kendi çıkarına göre hareket ederse topluma sağladığı fayda ile ekonomide kendiliğinden düzen sağlayan „Görünmez El“ olduğunu belirtmiştir. Bu görünmez el fiyat mekanizmasını kendiliğinden oluşturacağı için devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olmadığını savunmuştur (Oğuz, 2017).

Merkantilistlerin dış ticarete bir ülkenin kazanımı ancak diğer bir ülkenin aleyhine olur görüşünün tersini savunmaktadır klasik görüş öncüsü Adam Smith. Dış ticaret, dünyada üretimi artırarak refahı sağlar çünkü ticaret yapan iki ülke üretim ve tüketimlerini artırarak yaşam standartlarını yükselteceklerdir. Dış ticareti ne belirler sorusuna cevap arayan klasik

dış ticaret teorisi, analizlerinde standart varsayımlar kullanmıştır. Bu varsayımları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Kaymakçı, Avı ve Şen 2007);

- ✓ Dünyada sadece iki ülke olduğu kabul edilir.
- ✓ Emek değer teorisi geçerlidir.
- ✓ Tam rekabet koşulları vardır.
- ✓ Ekonomi tam istihdam düzeyinde bulunmaktadır.
- ✓ Üretim faktörleri, ülke içinde tam hareketli olmasına karşın ülkeler arasında tamamen hareketsizdir.
- ✓ Uluslararası ticarete para, nötr olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla dış ticaret, malın malla değişimi şeklinde olmaktadır.
- ✓ Modellerde gümrük tarifesi, kotalar ve diğer dış ticaret kısıtlamalarına yer verilmektedir.
- ✓ Taşıma giderlerinin sıfır olduğu varsayılmaktadır.
- ✓ Ekonomide, zevkler teknolojinin değişmediği varsayılmaktadır.

Standart varsayımları dolayısı ile bugün dış ticaret teorilerinin birçoğunu açıklamada yetersiz kalan klasik teori eksiklerini sonraki iktisatçılar gidermeye çalışmıştır. Klasik dış ticaret teorisi, Adam Smith'in „Mutlak Üstünlükler Teorisi“ ve David Ricardo'nun „Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi“ olarak iki gruba ayrılarak incelenmiştir (Kaymakçı, avcı ve Şen 2007).

1.1.5.2.1. Adam Smith ve Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith; pozitif toplamlı dış ticaret tezini, Merkantilizm'in sıfır toplamlı dış ticaret tezine karşı sunmuştur. A. Smith'in sunduğu bu tez doğrultusunda geliştirdiği analize ise Mutlak Üstünlükler Teorisi denilmektedir. Emeğin tek üretim faktörü olduğunu savunan bu teoriye göre; bir ülke bir kaynakla daha çok üretim yapabiliyorsa, o ülke o malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir ve üstünlüğü bulunduğu malın üretimine yoğunlaşarak üretiminde verimli olmadığı malın üretimini de diğer bir ülkeye bırakmalıdır düşüncesini savunan bir görüştür Mutlak Üstünlükler Teorisi. Böylece üretiminde iyi olduğu mala yoğunlaşan ülke o malın üretiminde uzmanlaşarak üretimini daha da artıracaktır, bu artış ile dünya ülkeleri kazançlı çıkacak olup, elde edilen bu sonuç tüm ülkeler için uygulanabilecektir (Ünsal, 2005:7).

Adam Smith, yukarıda açıklanan tezine göre ülkelerin uzmanlaştığı malın üretiminde iyi bir duruma gelebilmek için bazı yollar önermiştir bunlar (Palacioğlu, 2018);

- ✓ Aynı işi tekrarlamak, çalışanların becerilerini geliştirerek işlerinde uzmanlaşmalarını sağlayacaktır.
- ✓ İşçiler, bir ürünün üretiminden başka bir ürünün üretimine geçerken vakit kaybetmeyecektir.
- ✓ İşçiler, yeni çalışma yöntemleri geliştirerek üretimin aşamalarını kısaltacaklardır.

Dış ticaret yapılarak kaynaklar daha etkin kullanılabilir görüşünde olan Adam Smith; dış ticaret yapılarak yeni pazarlar bulunur, bulunan yeni pazarlar sayesinde büyüyen satış hacmi ile işbölümü artar, artan işbölümü verimliliği artırır. Dış ticaretle, üretimi fazla olan bir mal var ise yurt dışına satılırken, arz yetersizliğinden dolayı üretilmeyen bir mal varsa da bu mal yurt dışından ithal edilerek, ekonomideki arz talep dengesi de sağlanır (Hunt 2005:163).

Mutlak Üstünlük Teorisi'ni iki ülke ve iki malın üretildiği bir örnekle açıklayabiliriz;

	Kumaş (mt)	Şarap (lt)
Türkiye	100	100
Portekiz	20	150

Yukarıdaki örnekte Türkiye ile Portekiz'in birer haftalık çalışmaları sonunda elde ettikleri kumaş ve şarap miktarları bulunmaktadır. Bir haftanın sonunda Türkiye 100 metre kumaş üretmiş, Portekiz ise 20 metre kumaş üretebilmiştir. Türkiye 100 litre şarap üretirken Portekiz 150 litre şarap üretmiştir. Türkiye kumaşı $100/20=5$ kat daha ucuza üretirken, Portekiz ise $150/100=1,5$ kat daha ucuza üretmiştir. Bu sonuçlar dolayısı ile Türkiye kumaş üretiminde, Portekiz ise şarap üretiminde birbirlerine karşı mutlak üstünlüğe sahiptir. Eğer ki Türkiye kumaş üretiminde uzmanlaşıp Portekiz'e kumaş satar ve şarap üretiminde uzmanlaşan Portekiz'den şarap alırsa iki ülkede bu satıştan karlı çıkacaktır (Kaya 2008:25).

Adam Smith'in bu teorisinde, ülkeler bir mal üretiminde üstün fakat bir ülkenin iki mal ve iki ülke olan bir ekonomide iki malda da üstün olunan durum için herhangi bir açıklama getirmediğinden, David Ricardo bu durumda dahi ticaret iki ülkenin yararına olduğunu açıklamıştır (Parçalı, 2007).

1.1.5.2.2. David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Klasik dış ticaret teorilerinde, Adam Smith'ten sonra, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi savunucusu David Ricardo gelmektedir. Adam Smith teorisine göre; bir ülkenin iki malda da mutlak maliyet üstünlüğü varsa dış ticaretin sona ermesi gerekmektedir. Fakat David Ricardo bu durumda dahi dış ticaretin bitmesi söz konusu olamaz diyerekten dış ticaretin devamlılığının sağlanması gerektiğini savunmuş olup, ülkelerin yararına olduğu sonucuna vardığı Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini geliştirmiştir (Özcan, 2019).

David Ricardo'ya göre; dış ticarete mutlak üstünlüğe odaklanmak hacmi düşürür, ülkeler aralarında, üretimlerindeki maliyet farkına bakmak yerine, oluşan farkın derecesine bakmalıdır. Bu karşılaştırma neticesinde bir ülke hangi malda üstünlüğe sahip ise o malda uzmanlaşır daha az üstünlüğü olduğu malı ise ithal etmelidir, bu durumda dış ticaret gelişir ve zenginlik artar (Husted ve Melvin, 1993).

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini bir örnek ile açıklayalım;

	Buğday	Kağıt
A ülkesi	80	40
B ülkesi	10	20

Örnekte A ülkesi buğdayı $80/10=8$ kat daha ucuza üretiyorken, kağıdı $40/20=2$ kat daha ucuza üretmektedir. Burada A ülkesinin her iki malda da mutlak üstünlüğü bulunmaktadır Adam Smith'in mutlak üstünlük teorisi burada yetersiz kaldığından, David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi açıklık getirmektedir; yukarıdaki örnekte iki ülkede karlı dış ticaret yapılabilir, çünkü A ülkesinin mallarda ki üstünlüğünün derecesinde farklılık bulunmaktadır. A ülkesi derece olarak daha üstün olduğu malın üretiminde uzmanlaşarak diğer malın üretimini B ülkesine bırakmalıdır. A ülkesinde iç fiyatlar; 1 buğday=1/2 kağıt, B ülkesinde 1 buğday=2 kağıt. A ülkesi 1 kg buğday ile 1/2 kg kağıt alabiliyorken, B ülkesi ise 1 kg buğday ile 2 kg kağıt alabilmektedir, bu durumda A ülkesinin buğday üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü varken, B ülkesinin de kağıt üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır. Bu sonuç itibarı ile A ülkesi buğday üretiminde uzmanlaşarak B ülkesine buğday satıp kağıt almalıdır, bu durum iki ülkenin de derece olarak üstün oldukları mallarda geçerli bir durumdur (Kaya, 2008).

David Ricardo'nun, bu teorisinin bazı eksiklerinin olduğu tespit edilmiştir bunlar; model emek-değer teorisine dayanarak, diğer üretim faktörlerini göz ardı etmiştir, ülkelerin

işgücündeki farklılığın sebebi açıklanmamıştır, sadece arz üzerine yoğunlaşan teori talep için herhangi bir açıklık getirmemiştir, sabit maliyetler dışında, artan-azalan maliyetlere değinilmemiş, teori statik bir modele dayanmaktadır, zaman ve değişim faktörleri dikkate alınmamıştır (Kaya 2008).

1.1.5.3. John Stuart Mill'in DışTicaret Teorisine Katkıları

David Ricardo'nun arz temelli modeli talep unsurunu karşılamadığından, J.S.Mill 1865'lerde karşılıklı talep kanunu geliştirerek dış ticaret teorisindeki talep eksikliğini gidermiştir. Talep, bir birim teklif edilen ulusal mala karşılık ithal edilecek miktarı gösterir (Temel, 2016). Mill'e göre; ticaret karşılaştırmalı maliyetlere değil arz-talep koşullarına bağlıdır. Eğer ki bir ülke ithal etmek istediği bir malın fiyatının çok yüksek olmasına rağmen ithalatı yapıyorsa bu mala olan talebi çok şiddetlidir. Bu durum o mal için fiyat esnekliğini inesnek duruma getirir. Böylece ticaret hadleri ithalatçı aleyhine olurken, ihracatçının lehine olmaktadır (Cicioğlu ve Doğruyol 2013).

J.S. Mill dış ticaretteki değişimler için farklı bir görüş belirtmiştir. Teknolojide oluşan gelişmeler bir ülkenin hiç ihraç etmediği malların satın alınmasına sebep olurken, ihracı yapılan mallarda ise maliyetlerin düşmesini sağlamaktadır (Kargül, 1973).

1.1.5.4. Neo-Klasik DışTicaret Teorileri

Emek-değer teorisine dayanan klasik dış ticaret teorisi, dış ticarete ve maliyete sadece emeğin etkisinden bahsetmiş diğer faktörlerden hiç bahsetmemiştir. Bundan dolayı birçok eleştiri almıştır. Klasiklerin modele dahil etmedikleri talep unsurunu Mill dahil etmiştir. Neo-klasik iktisatçılar Mill'in karşılıklı talep kanununu daha da ileri götürmüşlerdir (Mill 1965).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisini temel alan neo-klasik iktisatçılar emek unsurunun yanı sıra diğer faktörleri de içeren fırsat maliyeti yaklaşımını savunmaktadır. Maliyet, bir birim mal üretimindeki kaynakların tümünü kapsayan parasal değerdir (Bayraktutan, 2003). Neo-klasik dış ticaret teorisinde bir ülkenin fiyat oranı ile diğer bir ülkenin fiyat oranında farklılık var ise karşılıklı olarak ticaret başlar. Çünkü ülkelerin üretim ve tüketim yapıları farklıdır. Bu durumda serbest ticarete fiyat farklılığı her ülkeye bir miktar kazanç sağlayacak demektir (Ünsal, 2005).

Neo-klasikçiler piyasada tam rekabet olduğunu varsayarak kullanılan üretim faktörlerini emek ve sermaye olarak kabul etmiştir. Ülke dışında durağan olan üretim

faktörleri ülke içinde hareketlidir. Neo-klasik ticaret teorisinin temelini bu varsayımlar oluşturmaktadır. Neo-klasik teori, vazgeçme (fırsat) maliyeti ve faktör donatımı teorisi olarak iki ayrı gruba ayrılmaktadır.

1.1.5.4.1. Vazgeçme (Fırsat) Maliyeti Teorisi

Neo-klasik iktisatçılardan biri olan Gottfried Haberler, dış ticaret teorilerine yeni bir anlayış getirerek, karşılaştırmalı üstünlük teorisi"ni fırsat maliyeti kavramına dayandırmıştır (Deviren, 2003). Vazgeçme maliyeti teorisi"ne göre, bir maldan vazgeçmenin maliyeti o malın üretimini bir birim artırmak için kullanılması gereken kaynakları serbest bırakmak üzere diğer malın üretiminden vazgeçilecek miktara eşittir. Bu sonuç itibarı ile kaynaklar tam istihdam seviyesinde varsayılmaktadır. Üretimi artırmaya yönelik kaynakları elde edebilmek adına diğer bir malın üretimini kısmak, tam istihdam koşullarına özgüdür. Tam istihdam varsayımı gerçekleşemez ise, üretim atıl kaynaklar ile gerçekleştirileceğinden diğer mallarda üretimi kısmak gerekmez ve bu netice ile üretimi artan mal için fırsat maliyeti sıfırdır (Seyidoğlu, 1992).

Her ülkenin, mal ve hizmet üretimi için farklı üretim faktörleri ve olanakları vardır. Elde olan imkanlar dahilinde de bir ülke istediği bir malı veya hizmeti üretebilmek için bir karar verdiğinde bu kararın bir vazgeçme maliyeti bulunmaktadır ve bu fırsat maliyetleri her ülke için farklı olabilmektedir. Örnek verecek olursak; bir ülke 2 kg elma üretmek için 20 kg pamuk üretiminden, diğer bir ülke ise 40 metre kumaş üretiminden vazgeçmek durumunda olabilmektedir. Buradaki en önemli nokta, bir ülkenin hangi malı üretmek için karşılaştırmalı üstünlüğü vardır. Yurt içindeki fiyat bu sebeple fırsat maliyeti oranlarına göre değişiklik gösterecektir (Ertürk, 2010).

1.1.5.4.2. Faktör Donatımı Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, uluslararası ticaretteki fiyatların farklı oluşunun emek verimliliğindeki farktan ileri geldiğini açıklarken bu sonucun nedenini açıklayamamıştır. Bu sonuçlar nedeniyle Eli Heckscher ve Bertil Ohlin, David Ricardo'nun teorisinin açıklarını gidermeye çalışmışlardır. Amerikalı iktisatçı Paul Samuelson'ında ileriki zamanlarda katkıda bulunduğu, faktör donatımı teorisine faktör oranları teorisi veya Heckscher-Ohlin teorisinde denilmektedir (Deviren, 2003)

Faktör donatımı teorisi, ticaretin esas belirleyicisi ülkelerdir fakat karşılaştırmalı üstünlüğün değişik zevkler ve teknolojiden öte ülkelerin sahip olduğu nispi faktör

donatımlarındaki farklılıktan kaynaklandığını savunmaktadır. Bu durumda, ülkelerin nispi olarak zengin oldukları üretim faktörlerinin en fazla kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşarak bu malları diğer bir ülkeye satmalıdır. Örneklendirecek olursak; Türkiye, emek zengini bir ülke olduğundan emek yoğun mal ihracına yönelirken, sermaye zengini Almanya ise sermaye yoğun mal ihracı yapmalıdır. Klasik dış ticaret teorilerinin çoğu varsayımını alan faktör donatımı teorisi artı olarak varsayımlarına sermaye ve emek faktörlerinde analizine katmıştır. Dış ticareti ülkelerin faktör donatımları ve malların faktör yoğunluklarındaki farka dayandırması David Ricardo'nun teorisinden farklı bir yorum getirmiştir ((Deviren, 2003).

Heckscher-ohlin modelinde ülkeler faktör donatımı yönünden birbirlerine göre farklılık göstermelidir. Faktör donatım; fiziki ve ekonomik tanımlama olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Seyidoğlu, 2015). Fiziki tanımlamada; faktör donatımı üretim faktörlerinin fiziki miktarları ya da faktör stokuna bağlı olarak arz yönü ile değerlendirilmektedir. Ekonomik tanımlamada ise; faktör donatımı faktör fiyatlarına göre tanımlanır bu sebeple arz ve talep güçlerine bağlıdır. Buradaki tanımlama bir ülkenin nispi anlamda zengin olarak sahip olduğu faktörün fiyatının ucuz olduğunu gösterir.((Deviren, 2003).

İktisat literatüründe ki bu iki tanıma karşın K. Lancaster'ın; ithal edilebilecek bir mal için üretim aşamasında bol şekilde kullanılacak faktör bir ülkenin diğer bir ülkeye göre kıt üretim faktörüdür (İyibozkurt, 1995).

Heckscher-ohlin teorisi'nde 3 farklı teori elde edilmiştir (Yüksel ve Sarıdoğan 2011).

- ✓ Faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisi; ülkelerin aralarındaki fiyatları eşitleyen serbest dış ticarettir.
- ✓ Stolper-samuelson teorisi; bir ülkenin faktör yoğunluğu dış ticaret politikasının gelir dağılımı ve ülkenin refahında etkili olacağını göstermektedir.
- ✓ Rybczynski teorisi; bir faktör için arz artarsa, onu kullanan malın üretiminde artış olur buna karşın diğer malın üretimi düşer.

Faktör donatımı teorisi, farklı faktör donatımları bulunan ülkelerde gerçekleşmekte olan endüstriler arası ticarete açıklama getirerek dış ticaret teorisini farklı bir şekilde yorumlamıştır. Fakat teori ülkelerin benzer faktör donatımlarının olduğu durumları açıklamada yetersiz kalarak gelişmiş ülkelerin aralarındaki endüstri-içi ticareti tam olarak açıklayamamıştır. Bu durumda, Leontief'in yapmış olduğu çalışma sonucundaki ampirik bulguların paradoks şeklinde sonuç vermesine karşın günümüzün karmaşık dış ticaret yapısını açıklamak için yeni dış ticaret teorileri geliştirilmeye başlanmıştır (Deviren, 2003).

1.1.5.5. Yeni DığTicaret Teorileri

Yeni dış ticaret teorileri önceki teorilerin yetersiz kaldığı alanlarda tamamlayıcı bir özellik göstermektedir. Uluslar arası ticareti açıklamaya çalışan teorilerin hiçbiri tam olarak açıklama getirememekle birlikte bazı teoriler standart mallar üzerine yoğunlaşırken bir kısmı ise yeni ürünlerin dış ticaretine daha fazla ağırlık vermiştir söz konusu teori için „Yeni“ ifadesinin kullanılması, ölçeğe göre artan getiriler ve eksik rekabet piyasalarının dış ticaret teorilerine yeni katılıyor olmasındandır (kaymakçı, Avcı ve şen 2007).

Krugman (1979) ile Grossman ve Helpman'ın (1993) alışmaları sonucu ortaya çıkan yeni ticaret teorileri ticareti, sadece faktör donanımına ya da karşılaştırmalı stnle dayandırmamış aynı zamanda ölçek ekonomileri ve azalan maliyetleride vurgulamış olup ürün farklılaştırması ve çeşitlendirmede piyasanın uyum sürecini gözlemleyerek dış ticarete olan etkileri üzerine yoğunlaşmışlardır ancak tam rekabet varsayımını kullanmamışlardır (zcan, 2019).

Yeni ticaret teorisi savunucuları, dış ticaretin sebeplerini, elde edilen kazancını ve ülkeler arası uzmanlığı belirleyen faktörler ile birlikte korumacılığın etkileri gibi soruların yanıtlarını aramışlardır (Yılmaz, 2015). 1960'lar sonrası dış ticarete açıklık getirmek adına ortaya çıkan teoremler kısaca anlatılmaya çalışılacaktır (Kaya 2008)

1.1.5.5.1. Nitelikli Ėc Teorisi

lkeler arası yapılan ticaretin sebebi olarak nitelikli iş gücü farklılıklarını gören Donald B.Keesing ve Peter B. Kenen'in savunduğu teoridir. Bu teoriye göre; ülkeler mesleki ve nitelikli iş gücüne sahipler ise, bu ülkeler nitelikli iş gücü gereken mallarda uzmanlaşarak bu malları ihraç etmelidir (Turgan, 2017). Ticari serbestleşmeye giden, nitelikli iş gücü olan bir ülkenin ürettiği malın nispi fiyatları artacaktır. Niteliksiz iş gücü olan ülkeler ise fazlaca vasıfsız emek içeren malların ihracını yapacaklardır. Nitelikli iş gücü teorisinde ki bu durum, faktör donatımı bol olan malda uzmanlaşma sağlanması gerektiğini savunan faktör donatımı teorisi ile benzerlik göstermektedir (zel, 2012).

Nitelikli iş gücü teorisine göre, iş gücü kalitesini artırmaya yönelik beşeri sermaye yatırımlarının yapılması iş gücünün sermaye ile donatılması, insan gücü ve eğitim planlaması gibi unsurlar, ülkelerin nitelikli iş gücü açısından zenginleşmelerine ve bu avantajlı durumu Uluslararası ticarete yansıtılmalarına yol açabilecektir. Teorinin varsayımları aşağıdaki gibidir (Kaymakçı, Avcı ve şen 2007);

- ✓ Piyasada tam rekabet şartları vardır.
- ✓ Ulaştırma masraflarının olmadığı ve ticari engellerin bulunmadığı bir dünya bulunmaktadır.
- ✓ Başlarda her ülkenin farklı iş gücü donatımı vardı.
- ✓ İş gücü ülke içinde hareketli iken ülkelerarası tam hareketsizdir.
- ✓ Tüm ülkelerde zevk ve tercihler aynı olup gelir seviyesine ve dağılımına bağlı değildir.
- ✓ Üretim fonksiyonu her ülkede aynı ve başlangıçta lineer homojendir.
- ✓ Üretim faktörleri „niteliksiz iş gücü“ ile „nitelikli iş gücünün bir ve birkaç türünden oluşmaktadır. Heckscher-Ohlin teorisinde üretimin faktörlerini yalnızca emek ile sermaye oluşturmaktadır.
- ✓ Beceriler öğrenilebilir, yerine konabilir ve değiştirilebilir.

1.1.5.5.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji açığı teorisi 1961’de M.V. Posner tarafından ileri sürülmüştür. Bir ürünü icat eden ilk ülke o ürünün üretim aşamasındaki kullanılan teknolojiye hakim olduğundan o malın ihracını da sadece o ülke yapacaktır. İlerleyen zamanlarda az gelişmiş ülkeler o teknolojiye ulaştınca o malı ilk üreten ülkeden daha ucuza mal ederek ihracatçısı olabileceklerdir (Kaya 2008:31).

Endüstrileşmiş ülkelerin yenilikçi şirketleri, bir ürünün üretim süreci sebebiyle dünya piyasalarında geçici olarak monopol gücü kazanırlar. Bu sebeple teknoloji açığı teorisi bağlamında endüstrileşmiş ülkeler başlarda bahsi geçen ürünün ihracatçısı iken, monopol gücün bitmesi ve teknolojinin taklit edilmesinden dolayı bu ürünler, emek ve doğal kaynak açısından daha üstün olan gelişmekte olan ülkeler de bu ürünleri üretmeye başlar. Bu netice dolayısıyla rekabette üstünlük, gelişmekte olan ülkelere geçer bu ülkeler yeni ürün ve üretim süreçlerinin ihracına başlarken gelişmiş ülkeler ise ithalatını yapmaya başlar (Kaya 2008).

1.1.5.5.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Reymond Vernon tarafından geliştirilen ürün dönemleri teorisi, teknolojideki gelişmeler sonucunda üretimi yapılan malların ihracını yapan ülkeler ile taklit etmede geç kalan ve eski teknolojiyi kullanarak taklit yapan ülkeler arasındaki dış ticareti açıklamaktadır. Teknolojide oluşan değişim ülkelere göre hızı değişiklik gösterebilmektedir. Eski teknolojiyi

kullanarak üretim yapan ülkeler eski mal durumuna geçerek malın üretim yerinden maliyet olarak daha düşük bölgeye kayar (Deviren, 2004).

Teorinin varsayımlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Türker, 2002):

- ✓ Zamanla üretim yönetiminde farklılık olur ve ölçek ekonomileri tarafından belirlenir.
- ✓ Bilgiye ulaşmak kolay değildir, bilgiye ulaşmada girişimcilerin hepsi eşit olsa da bilgiyi kullanım yönünden farklılık göstermekte olup her girişimci bilgiyi somut bir mala dönüştürememektedir.
- ✓ Bilgiye ulaşmanın maliyeti yüksektir.
- ✓ Mevcut mal eski mal olduğunda üretimin coğrafyası da değişmektedir.
- ✓ Gelişmiş ülkelerin hepsinde girişim aynıdır diye kabul edilir.
- ✓ Ticari engeller ve taşıma maliyetleri bulunmaktadır.

Sanayi mallarının ticaretini dinamik karşılaştırmalı üstünlükler aracılığı ile açıklamasına rağmen, teknoloji ile beraber üretimin küreselleşmesine paralel olarak, geçerliliği tartışma konusu haline alan bir teori olmuştur (Deviren, 2004).

1.1.5.5.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Dış ticaret modellerine talep unsurunu ekleyen ilk iktisatçılardan biri olan Staffan Burenstam Linder tarafından 1961’lerde ortaya atılan bir teoirdir. Tercihlerde benzerlik teorisi; talep yönlü bir teoirdir, ilk malların ticaretini açıklayan Heckscher-Ohlin teorisinin mamul mal ticaretini açıklamada yeterli olmadığını savunan Linder, farklı olan zevklerin ölçek ve ekonomilerinin önemli olduğu sanayi malları ticaretini açıklamaktadır.

Gelir teorisi, taleplerin çakışması hipotezi de denilen tercihlerde benzerlik teorisine farklı adlar verilmesinin sebebi talebin kişi başına düşen gelirin bir fonksiyonu olmasındadır. Talep, kişi başına düşen gelire bağlı olmasından dolayı gelir seviyeleri birbirine yakın ülkeler talep yapılarında da benzerlik gösterir ve neredeyse aynı ürünleri talep ederler.

1.1.5.5.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Herhangi iki ülkenin tüm yönleri ile benzerlikleri olduğunda bir ülkenin ölçeğe göre artan getiri elde ettiği zamanlardaki ticarete yönelik ileri sürülen bir görüştür. Bugün

baktığımız zaman çoğu endüstrinin ölçek ekonomilerine sahip olduğu görülmektedir (Yaman, 2019)

Geniş iç piyasası olan bir ülke, ölçek büyüklüğünden faydalanarak üretimde azalan maliyetler ya da artan getiriler sağlamaktadır. Bu ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malların ihracını yaparken diğer ürünleri ise ithal ederler. Dar iç piyasası olan ülkeler de ise ihracat piyasalarına yönelik üretim yaparak ölçek ekonomilerinden yararlanabilmektedir. Söz konusu bu ülkeler ölçek ekonomiler aracılığıyla ürünleri daha etkin üretmeyi sağlamış olan sınırlı ürünlerde uzmanlaşmakta ve mal çeşitlerinin tamamını tüketmek adına karşılıklı ticaret yapmaktadırlar (Kaymakçı, Şen ve Avcı, 2007).

1.1.5.5.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Edward Hastings Chamberlin ile Joai Robinson tarafından geliştirilen teoride; çok fazla alıcı ve satıcı vardır, pazara giriş ve çıkışlar serbest, bilgiye tüm kesimler ulaşabiliyor, faktör akışı tamdır farklı birçok ürünün olduğu varsayılmaktadır (Yılmaz, 2015). Teorinin değişkenleri; ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırılmasıdır. Mal farklılaştırılmasını; bir endüstride bir ürünün, bileşimi, kullanılışı, görünümü, markası yönünden aynı endüstrideki üretimi yapılan diğer mallardan farklı olmasıdır (Dura, 2000). Tüketicinin tercihini bu farklılık belirlemektedir böylece üreticiler kendilerine özgü müşteri potansiyeli oluşturmuş olacaktır (Ünsal, 2005).

Teori, sanayi mallarındaki iki yönlü ticareti ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır, sanayide olan firmalar ölçeğe göre artan getiri koşulları neticesinde monopolcü rekabet piyasasında çalışmaktadır. Firmalar bu sebeple birçok mal yerine birkaç mal üretmeyi tercih ediyorlar. Bir firma ürettiği malda uzmanlık kazandıkça ölçek ekonomilerinden yararlanabiliyor. Uzmanı oldukları malların ihracını diğer malların ise ithalatını yapmaktadırlar (Dura, 2000).

ÖZET

BÜYÜMENİN GENEL TEORİK ÇERÇEVESİ

Ülkeler gelecek nesillere daha iyi bir yaşam sunabilmek için ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamak ve bu durumu istikrarlı bir şekilde devam ettirmek adına uğraş vermektedirler. Bu bağlamda büyüme kavramının doğru anlaşılması ve dış ticaret ile olan ilişkisinin iyi anlaşılması önemli bir konudur çalışmanın bu bölümünde büyüme kavramı, türleri ve belirleyicilerinin tanımı yapılarak literatürde yer alan ekonomik büyüme teorileri ile bölüm sonlandırılacaktır.

2.1. Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir zaman diliminde, genel olarak bu bir yıl olur, üretim kapasitesinde, üretilen mal ve hizmetteki artışlardır, farklılık göstermekte olan ekonomik büyümenin diğer bir tanımı ise Gayri Safi Yurt içi Hasıladaki reel artışlardır dolayısı ile Gayri Safi Yurt içi Hasıla ülkedeki nüfusa bölünerek bulunan kişi başı Gayri Safi Yurt içi Hasıladaki reel artışlardır. Buradaki reel artışlar büyümenin sayısal olarak ölçülebilirliğini göstermektedir (Dinler, 2018).

Büyümenin sağlıklı bir şekilde ölçülebilmesi için, GSYİH'deki artış fiyatlardaki değişimden arındırılmalıdır, eğer ki büyüme nominal olarak ölçülürse bir önceki seneye göre olan büyüme aslında üretim miktarında meydana gelen artıştan olmayıp fiyat artışlarından olabilir. Bu sonuç ise reel hayata uymayan bir büyüme olacaktır (Türlüoğlu, 2019).

Bir ülkenin üretim faktörlerindeki sayısal artışlar, yani kapasite genişlemesi veya üretim faktörleri verimliliğindeki iyileşme olmak üzere iki şekilde büyüme gerçekleşmektedir. Bu sayısal artış ve verimlilikteki iyileşme uzun dönemde oluşacak olaylar olması nedeniyle ekonomik büyüme uzun dönemli dinamik bir değişken olmaktadır (Türlüoğlu, 2019).

Makro ekonomik politikaların önemli hususlarından biridir ekonomik büyüme, büyümeyi sağlayabilen ülkeler güçlü bir ekonomiye sahip olduklarını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler tarafından bakıldığında ise gelirin düşüklüğü, yatırım ve tasarruf hacminin de küçük olduğunu göstermektedir. Dolayısı ile gelişmekte olan ülkelerin nüfus artışına bağlı olarak, üretim kapasitesinin daha fazla arttırılmasına gerek duyulduğundan yüksek büyüme oranları gösterememektedirler (Barro, 1966).

Büyüme kavramında değinilmesi gereken diğerk bir konu ise büyüme ve kalkınma kavramlarının çoğu zaman aynı anlamda kullanılmasıdır. Birbirini tamamlayan bu iki kavramdan ekonomik büyüme, kalkınmayı çoğu zaman sağlayamamaktadır, yani bir piyasada meydana gelen hareketlenme ve gelirdeki artış çoğu zaman ekonomik kalkınmayı sağlayamamaktadır. Bu sonuç itibarı ile kişi başına düşen gelirdeki artış büyümenin, refah düzeyinin arttırılması, yaşam standartının yükseltilmesi ve ekonomik faaliyetlerden verimli sonuçlar alınmak istenmesi kalkınmanın hedefleridir (Karakayalı, 2005).

2.1.1. Büyüme Türleri

Ekonomik büyümenin türlerini kısaca aşağıdaki alt başlıklar altında özetleyebiliriz (Türlüoğlu, 2019);

- ✓ **Açık Büyüme:** Serbest piyasa ekonomilerinde gerçekleşen bu büyümede, sermaye ve emek gibi üretim faktörleri uluslararası platformlardan elde edilmektedir.
- ✓ **Kapalı Büyüme:** Kapalı büyümede devlet her türlü soruna müdahale eder. Kendi kaynakları ile üretim yapan ekonomilerde kapalı büyüme söz konusudur.
- ✓ **Planlı Büyüme:** Belirli bir planın olduğu büyümedir. Hangi kaynaklar ile ne kadar üretim yapılacağı belirlenerek kaynaklar etkin bir şekilde kullanılarak daha fazla verim elde etmeyi amaçlayan ekonomilerdir.
- ✓ **Spontane Büyüme:** Devlet müdahalesi olmadan üretim faktörleri kullanılarak sağlanan büyümedir.
- ✓ **Durgun Büyüme:** Bu büyümede, milli gelirdeki artış hızı ile nüfus artışındaki hız eşittir, dolayısıyla kişi başına gelir artış hızı sıfırdır, yani artmakta olan nüfus artan geliri eksiltmekte, böylece ekonomi büyümesi ile kişi başına gelir artışı gerçekleşir (Sakieva, 2017).
- ✓ **Üstel Büyüme:** Hızı sürekli artan büyüme şeklidir, bir ülkenin belirli bir döneminde görülür, üstel büyümeyi sürekli olarak gerçekleştirilebilen ülke henüz bulunmamaktadır (Sakieva, 2017).
- ✓ **Biyolojik Büyüme:** Canlıların büyümesinden esinlenen büyüme şeklidir. Bir canlı gibi hızla ilerleyen büyüme bir süre sonra yavaşlayarak bir noktada durur ve gerilemeye başlar (Sakieva, 2017).
- ✓ **Acımasız Büyüme:** Bu büyümede, üretimde ve gelirdede artış meydana gelirken paylaşımında sıkıntılar ortaya çıkmaktadır, buradaki sıkıntı, büyüme artarken gelir dağılımında adaletsizlikler yaşanmasıdır. Artan büyüme ve gelirin büyük bir kısmı toplumun belirli bir kısmında toplanarak adaletsiz dağılımı oluşturur (Çavuş, 2017).

- ✓ **Dengeli Büyüme:** Üretimdeki kaynakların çıktısı olan mal ve hizmetlerin, pazarının yani talebinin olmasını amaçlayan büyüme şeklidir. Kaynakta israf oluşmaması için piyasaya arz edenler pazarlarını bulmalıdır, yani sektörler birbirleri ile bağlantılı bir şekilde hareket etmelidirler (Kızılkaya, 2013).
- ✓ **Dengesiz Büyüme:** Bu büyüme modelinde ekonomide sektörler aralarında dengesizlik oluşturarak bulunan büyüme şeklidir. Öncülük eden sektörü ve bölgeleri diğer bölge ve sektörler izleyerek büyüme ve gelişme elde edebileceklerdir (Taban, 2016).
- ✓ **Geleceksiz Büyüme:** Geleceksiz büyüme modelini uygulayan ülkeler, çevre kirliliğine, birçok bitki ve hayvanın yok edilmesine ve doğanın zarar görmesine sebep olduğundan son zamanlarda çok tepki alıp eleştirilen bir durum olmuştur (Çavuş, 2017).
- ✓ **Sessiz Büyüme:** Bu modelde, ekonomide büyüme gerçekleşirken ülke vatandaşlarının hak ve özgürlüklerinde sorunlar yaşanmasıdır. Toplum tarafından istenmeyen bir büyüme şeklidir.
- ✓ **Köksüz Büyüme:** İstenmeyen bir diğer modelde köksüz büyümedir, çünkü birçok ülkede büyüme ile birlikte bireylerin sosyal ve kültürel değerlerinde bozulmalar yaşanmaktadır(Türlüoğlu, 2019).
- ✓ **ĞÇsi Büyüme:** Bir ekonomide büyüme var ise istihdam da artar. Ancak bazı ekonomiler büyümeyi sağlarken işsizliğe etki edemez. İşsiz büyüme modeli BM tarafından uzak durulması gereken bir büyüme olarak nitelendirilmektedir (Türlüoğlu, 2019).

2.1.2. Büyümenin Belirleyicileri

Ekonomik büyümenin kaynaklarının belirlenmesi ekonomi politikaları için en önemli konular arasındadır. Büyümeyi sağlamak ve bu büyümeyi kalıcı olarak devam ettirebilmek ülkelerin son zamanlarda en çok ilgilendiği konulardandır. Bir ekonomide bir değişkeni etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Bu sebeple büyümenin kaynakları farklılık gösterebilmektedir. Ekonomik büyüme üretim miktarında meydana gelen artışlar olarak ifade edildiğinden, büyümenin kaynağı olarak da üretim sürecinde kullanılan tüm faktörleri gösterebiliriz (Türlüoğlu, 2019).

Uzun vadede büyümenin en önemli kaynakları olan üretim süreci faktörlerinin fonksiyonunu $Y=f(L,K,N,T)$ şeklinde gösterebiliriz. Burada L, iş gücünü, K sermayeyi, N doğal kaynakları ve T teknolojik gelişmeleri göstermektedir. Büyümenin belirleyicileri olan bu faktörlere aşağıda alt başlıklar şeklinde kısaca değinilecektir.

2.1.2.1. Sermaye Birikimi

Bir ülkede büyüme göstergeleri arasında olan ve büyüme oranı hesaplanırken gereksinim duyulan göstergelerin en başında sermaye birikimi bulunmaktadır. Sermaye birikimi ile beşeri ve fiziki sermaye birikimi ifade edilmektedir. Fiziki sermayeyi, makineler, ulaşım sistemleri, fabrika ve donanım artırırken, bilgi ve beceri gibi beşeri sermaye ise kişilerin üretim becerilerini artırmaktadır. Sermayenin gerekliliği modern üretimde çok önemli bir konudur, üretime geçilebilmesi için sermaye olmak zorundadır (Farahmand, 2019).

Bir ülke; maden, tarım, orman vb. alanlarda üretim yapabilmek için ihtiyacı olan teçhizata donanımına sahip değilse üretimini artıramayacaktır. Teçhizattaki yetersizlik kişilerin verimini olumsuz şekilde etkileyecek ve üretimi düşürecektir. ABD ve benzeri gelişmiş ülkelerin beşeri sermayeleri ile beraber üretim süreçlerindeki teçhizat ve donanımdaki yeterlilikleri üretimlerindeki verimliliklerini olumlu yönde etkilemektedir. Sermaye birikimi verimi artırarak büyümeye katkı sağlamaktadır (Parasız ve Özer, 2005).

Bir ülkenin gelir düzeyi, tasarruf ve yatırım yapmaya yeterli ise o ülkenin sermaye birikimi var demektir. Sermaye birikimi yapabilen bir ülke üretim kapasitesini arttırabilir buda üretimini arttıracığı anlamına gelir. Yüksek gelir sağlayarak sermaye birikimi yapan ülkeler ekonomilerinde büyümeye giderek gelirlerini arttırırlar. Sermaye birikimi yetersiz olan bir ülke ise kaynaklarından bir bölümünü yatırım için kullanarak sermaye birikimini arttırmalı ve güçlendirmelidir bu sonuca ulaşabilmek için ise tüketimin azaltılması gereklidir (Türlüoğlu, 2019).

2.1.2.2. Gücü

Emek faktörü; üretim yapmak için fiziksel veya zihinsel güç ile verilen uğraşların tamamıdır. Bir ülkedeki iş gücü miktarı o ülkenin nüfusu ile bağlantılıdır. Bir ülkede yaşayan tüm bireyler o ülkenin iş gücü toplamına eşit değildir, ülkedeki 15-64 yaş aralığındakiler, okuyanlar, askerler, rahatsızlığı olanların çıkartılması ile bulunan kişi sayısıdır işgücü miktarı (Pekin, 1995).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılaştırıldığında gelişmiş ülkelerin kişilere yaptığı eğitim ve sağlık yatırımları daha yüksektir, burada kişiye katılan değer elde edilen gelirden kendine göstermektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise bireylerin standartları daha düşüktür çünkü elverişsiz yaşam koşulları bu yatırımlara olanak sağlamamaktadır (Kar, Taban, 2004).

2.1.2.3. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynak rezervi her ülkede farklılık göstermektedir. Kaynak açısından zengin olan ülkelerin büyümesi pozitif olarak düşünülse de her zaman ve her ülke için geçerli bir durum değildir. Çünkü dünyada birçok ülke vardır doğal kaynak yönünden zengin olmasına rağmen ekonomik büyümenin tam anlamıyla sağlanamadığı veya zamanla yavaşladığı görülmektedir (Bal, 2011).

Gelişmekte olan bir ülkenin en büyük ekonomik serveti, sahip olduğu doğal kaynakları ve iş gücüdür. Gelişmiş ülkelerde ise durum daha farklıdır, sahip oldukları ileri teknoloji ve birikmiş sermayeleri ile doğal kaynaklar daha gerilerde kalmakla birlikte bu ülkelerde doğal kaynak bulunduğu zaman bu kaynaklardan daha rasyonel ve verimli bir şekilde yararlanmaktadır gelişmişlik düzeyleri dolayısıyla (Başol, Durman ve Çelik, 2005).

Günümüzde, ülkeler doğal kaynaklarını etkin kullanarak yaptıkları üretim ile milli gelire, istihdama, yatırımlara, sanayiye, ticarete, enerji sektörüne, turizme ve dış ticarete katkılar sağlamaktadır. Fakat bu katkılar ile büyüme amaç edilen ülkede, doğal kaynaklar ile üretim olanağı ve kullanım fikri gerçekleştirilemezse ekonomi anlamında bir büyümeden söz edilemez (Başol, Durman ve Çelik, 2005).

2.1.2.4. Teknolojik Gelişmeler

Günümüzde ekonomik büyümenin en etkili ve en önemli unsurudur teknoloji. Teknolojinin önemi her geçen gün daha da artmaktadır dolayısıyla hizmet veya mal üretiminde gerekli olan üretim faktörlerinin tamamını karşılamaktadır. Teknoloji ilerledikçe ürün çeşitliliği artar, kalite standartı yükselir, rekabet avantajı ortaya çıkar ve firmada maliyetleri düşürerek verimliliği artırır. Teknoloji bulunduğu firmadan diğer bir firmaya aktarılarak ekonomiye katma değer sağlar (Farahmand, 2019).

Ekonomik olarak daha da büyümek ve kalkınmayı sağlamak adına gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler teknolojiye daha fazla yatırım yaparak daha kaliteli mal ve hizmet üretimini amaçlamaktadır, çünkü teknolojideki değişimler, bir toplumun; sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Teknolojideki gelişmelerin 1980 sonrası önemi artmaya başlamıştır. Kuznet's, ekonomik büyüme aşamasında teknolojide gerçekleşen gelişmeleri; bilimsel alandaki keşifler, icatlar, buluşlar, iyileştirmeler ve buluşların şirketler tarafından etkin bir şekilde kullanımındaki başarılar olmak üzere beş farklı şekilde nitelendirmiştir. Kuznet's göre; az gelişmiş ülkeler kısa vadede teknoloji ithali ederek

üretim miktarlarını artırabilirler, uzun vadede ise AR-GE çalışmalarına daha fazla önem vererek kendi teknolojilerini geliştirebilirler (Erdinç vd. 2017).

2.1.3. Büyümenin Ölçülmesi

Büyüme oranı, bir ekonominin bir önceki senesine göre gösterdiği gelir artışıdır. Büyüme oranı GSYİH ile ölçülmektedir. Bir değişkendeki belirli bir dönemdeki yüzdesel değişimi, o değişkenin büyüme hızını gösterir. Bir ülkenin mal ve hizmet üretimindeki net artışıdır ekonomik büyüme, GSYİH'nin artışındaki hız büyüme hızını göstermektedir. Bir ekonominin yıllık büyüme hızı ve oranını aşağıdaki formül ile hesaplayabiliriz (Özcan, 2019).

$$\text{Büyüme oranı: } \frac{Y_{(t)} - Y_{(t-1)}}{Y_{(t-1)}} \times 100 \quad (1)$$

$Y_{(t)}$ = t yılı için reel GSYİH

$Y_{(t-1)}$ = t-1 yılı için reel GSYİH

Kişi başına düşen gelir kullanılarak toplumun refah düzeyini ölçmek etkili bir yöntemdir toplam gelir nüfusa bölüldüğünde kişi başına düşen gelir elde edildiğinden o ülkede yaşayan kişilerin toplam gelirden ortalama ne kadar pay aldığını göstermektedir. Ayrıca bir ülkenin gelir dağılımındaki en önemli göstergesi kişi başına düşen gelir büyüklüğüdür (Atılğan, 2004; Yıldırım, 1996).

Ekonomik büyümenin, kişi başına düşen gelirdeki yıllık büyüme hızı ile değerlendirildiği belirtilmişti bu durum aynı zamanda ortalama büyüme hızı olarakta adlandırılabilir. Aşağıda örnek formül verilmiştir (Kahiloğulları, 2010):

g : ölçülen dönemin büyüme hızı ve X_t : t yılı için kişi başına düşen milli gelir.

$$g = (X_{t+1} - X_t) / X_t \quad (2)$$

$$X_{t+1} = gX_t + X_t \quad (3)$$

$$X_{t+1} = X_t(1+g) \quad (4)$$

Burada g , t senesini takip eden m yıl boyunca kişi başına reel hasılabın her yıl ortalama hangi hızla arttığını, yani ortalama büyüme hızını göstermektedir.

$$X_{t+m} = X_t(1+g)^m \quad (5)$$

$$g = (X_{t+m} / X_t)^{1/m} - 1 \quad (6)$$

Sanayi devrimi öncesinde ekonomiler, tarımsal üretimdeki artışlara ve savaş ganimetleri gibi dışsal faktörlere bağlı olduğundan; afetler, salgın hastalıklar vb. doğa olaylarının meydana gelmesi ile ekonomilerde küçülme yaşanmaktaydı. Sanayi devrimi gerçekleşinceye kadar sakin bir şekilde ilerleyen ekonomik büyüme, sanayi devrimi ile değişen üretim şekli ekonomik büyümeye farklı bir bakış açısı getirmiştir. Sanayi devriminden önce sürekliliği olmayan ve aynı zamanda periyodik olmayan bu rassal dalgalanmalar çok önemsizken, sanayi devrimi ile birlikte iktisadi dalgalanmalar daha bir önem kazanmıştır (Kalça ve Ekinci, 2008).

Burns ve Mitchell (1946) tarafından, tanımı yapılan konjonktürel dalgalanma kavramı en fazla kullanılan tanımdır: konjonktürel dalgalanma, ekonomik faaliyetlerin şirketler aracılığıyla yerine getirildiği ülkelerde toplam ekonomik faaliyetlerde meydana gelen dalgalanma şeklindedir. Bir konjonktür, ekonomik faaliyetlerde eş zamanlı olarak yaşanan genişleme ve devamında oluşan daralmadır. Yaşanan bu dalgalanmalar tekrarlar niteliktedir fakat belli bir periyotları bulunmamaktadır. Konjonktürel dalgalanmalar süreleri bir ile on yıl arası değişmektedir.

2.2. Büyüme Teorileri

Büyüme teorileri, bir ülkede var olan üretim faktörlerinin oranını, hangilerinin ön planda olduğunu ve büyümeyi sağlayan unsurların uyumlu bir şekilde gelişim hızını tespit etmeye çalışırken, aynı zamanda kişi başına düşen milli geliri artırma konusu ile ilgilidir. Literatürde, klasik teoriden içsel büyümeye kadar tüm modellerinin hedefi büyümenin kaynağını tespit etmektir (Büyükerşen, 1991).

Ekonomik büyüme modelleri içsel ve dışsal büyüme olarak ikiye ayrılmaktadır, bu ayrımı belirleyen en önemli husus ise teknolojik gelişmeler ile beşeri sermayenin büyümeyi etkileyip etkilemediğidir. Dışsal büyüme modelinde ekonomik büyümenin en etkin belirleyicisi tasarruf ve sermayedir fakat bu durum uzun vade olarak düşünüldüğünde ise teknolojidir. Bu iki modelin en belirgin farkı dışsal büyüme modelinde belirleyici olan teknolojik gelişmeler dışsal bir parametre olarak kabul edilmesi ve kaynağının açıklanamamasıdır. Buna karşılık içsel modeller geliştirilerek teorideki bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dışsal büyüme modelleri teknolojideki gelişmelerin ekonomiden bağımsız olduğunu savunurken içsel modellerde ise tersi durum olmaktadır (Özel, 2012).

Ekonomik büyüme teorilerinin tamamı bir tabloda gösterilip daha sonra kronolojik sırasına göre incelenecektir. Öncelikle klasik büyüme teorilerinin temelini atan Merkantilist ve Fizyokratik büyüme modellerine değinilecektir (Bağırtan, 2018).

Tablo 2.1: Ekonomik Büyüme Teorileri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T.R. Malthus(1799)	İşbölümü Artık değerin Yatırıma dönüşmesi	Sınırlı Büyüme Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme. Nüfus Kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
J.M. Keynes (1930)	Talep ve tüketim ağırlıklı model oluşturmuştur.	Beşeri sermayeyi ve teknolojiyi modelinde kullanmamıştır. Eksik istihdamda ekonomik dengeye gelineceğini belirtmiştir.
K. Marks (1867)	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler	Kararsız Büyüme Kararsız Denge
Post-Keynesyen Büyüme Modeli R.Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve Yatırımlar	Kararsız denge
Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R.solow (1956)	Dışsal olduğu kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) P. Romer (1986) R.Lucas (1988) R.Barro (1990)	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi ve mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi ve tarihsel gelişimin dikkate alınması

Kaynak: Aksu, 2013

2.2.1. Geleneksel Büyüme Teorileri

Geleneksel büyüme teorisini, zenginliği altın ve gümüşün çokluğu ile ölçen merkantilistler ile zenginliğin kaynağı olarak doğayı yani tarımı gören fizyokratlar oluşturmaktadırlar aşağıda iki ayrı başlık altında merkantilistler ile fizyokratlara değinilecektir.

2.2.1.1. Merkantilist Dönem

Kapitalist sistemin ilk doktrinini merkantilistler oluşturmuştur, yaşanan dönemin zorunluluklarından dolayı ortaya çıkan bu düşünce akımı ilk düşünceler topluluğunun genel ilkelerini ifade etmiştir (Küçükcalay, 2011).

Ekonomide devlet müdahalesinin gerekliliğini savunan İtalyanca da „Mercante“ yani tüccar sözcüğünden türemiş olan bu düşünce akımına; Fransa“da „Colbertism“, Almanya ve Avusturya“da „Kameralizm“, İspanya“da ise „Bulyonizm“ denilmektedir (Peker, 2015) Merkantilistler; devlet ve ekonomiyi bir arada düşünmüştür çünkü ikisi beraber hareket ederse büyüyebilirler (Aydemir ve Güneş, 2006). Hazinesinin genişlemesi ekonomide güçlü olmanın en temel gereksinimi olduğunu savunan merkantilistlerin en önemli politikaları dış ticarettir, bu politika doğrultusunda ihracata ağırlık verip ithalat için ise sadece hammadde ithalatına izin vererek dış ticaret fazlası hedeflenmiştir.

Devletçilik ilkesini savunan merkantilistler, ülke sınırları içerisinde ticareti engelleyen unsurları ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. Bir ülkenin madenlerinin bollaşması, ekonomik pazarının korunması ve yeni pazarlar bulması o ülkenin büyümesi için oldukça önemlidir. Ekonominin durağan olduğunu savunan merkantilistler, bir ülke büyürken diğer bir ülke ise küçülecektir bu sonuç ise ülkelerin daha fazla maden ve para için savaşmalarına sebep olacaktır. Bu savaşlardan galip çıkmak ve daha da güçlü olmak için ülkeler nüfuslarını arttırmalıdır, artan nüfus aynı zamanda ekonomide ücretlerin düşmesine yani maliyetlerin azalmasına sebep olarak diğer ülkelere karşı daha güçlü olunmasını sağlayacaktır. Merkantilistlere göre ekonomik büyüme için değerli madenlere sahip olunmalı bu madenlere ulaşmanın kısa yolu ise sanayiye ve ticarete önem vermektir (Türlüoğlu, 2019).

2.2.1.2. Fizyokratlar

1750“de Merkantilistlere karşı Fransa“da çıkan fizyokratlar; zenginlik kaynağı olarak doğayı yani tarımı görmüşlerdir. Devletin ekonomiye müdahalesini gereksiz bulan fizyokratlar, evren, fiziksel ve toplumsal düzeni kendi doğası gereği uygulamaktadır bu düzene uyan bireylerin refah düzeyinin dahada artacağını savunmuşlardır (Orhan ve Erdoğan, 2010).

Üretim teorisi, gelir dağılım teorisi ve tek vergi teorisi, fizyokratların savunduğu üç temel teoridir. Fizyokratlara göre; sanayi ve ticaret verimsiz faaliyetlerdir, tarım ise verimli

bir uğraş olup toprağa verilen her emek çok daha fazlası ile geri dönecektir kazanılan bu fazlalık net hasıla veya milli gelir olarak nitelendirilmiştir (Han, 2000).

F. Quesnay'ın açıkladığı gelir dağılımı teorisine göre; bir dönem içinde tarımdan beş birim hasıla alınmışsa bu elde edilen hasılanın iki birimi tarım için, iki birimi kira, bir birim ise imalat sanayine kullanılmaktadır. Toprak sahibi aldığı iki birimin bir birimini tekrar tarım sektörüne kalan bir birimi ise imalat sanayinde toplanan bu iki birim tekrardan tarım sektörüne gitmektedir. Tarımdan elde edilen beş birimlik hasıla yine tarım sektöründe kullanılır. Ayrıca Fizyokratlara göre sadece tarım sektöründen alınacak tek vergi sistemi uygulanmalıdır (Berber, 2006).

2.2.2. Klasik Büyüme Modelleri

Adam Smith, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo tarafından geliştirilen klasik büyüme teorisi, GSYİH'nın büyümesini geçici görmüştür çünkü GSYH asgari geçimin üzerine çıksa dahi nüfus artışı bu durumu tekrardan eski haline çevirecektir. 18. yüzyıl sonlarında başlayıp 19. yüzyıl başlarına kadar devam eden hızlı nüfus artışından dolayı Amerika ve Avustralya'ya yapılan göçlerin artması ile klasik büyüme kuramı bu gelişmeler doğrultusunda oluşturulmuştur (Yıldırım, 2009).

2.2.2.1. Adam Smith

Adam Smith, ekonomik büyümeyi inceleyen ilk iktisatçılardandır. Ekonomiye devlet müdahalesini gereksiz bulan Smith bu durumu şöyle açıklamaktadır; devletin piyasaya müdahalesi yatırıma olan ilgiyi azaltarak büyümeye negatif yönlü bir etki edecektir. Adam Smith'in savunduğu görüşler maddeler halinde aşağıda sıralanmıştır;

- ✓ Ülkeler refahları için iş bölümünü önemsemelidir.
- ✓ Kişisel çıkarlar ön planda yer alır.
- ✓ Ekonomiye devlet müdahale etmemeli, görünmez bir el her şeyi düzene sokacaktır.
- ✓ Dış ticaret serbest olmalı, bu düşünce üzerine mutlak üstünlükler teorisini ileri sürmüştür.
- ✓ Tarım ve sanayi beraber kullanılmalı verim artışı için.
- ✓ Emek, zenginliğin kaynağıdır.
- ✓ İki çeşit değer vardır; malın yararına olan kullanım değeri ile malın diğer mallar ile ikamesine göre belirlenen mübadele değeridir.

- ✓ Sabit ve değişir olmak üzere iki çeşit sermaye vardır.
- ✓ İki çeşit fiyat bulunmaktadır; reel ve piyasa fiyatı.
- ✓ Ücretler asgari geçime göre belirlenmektedir.
- ✓ Para, mübadele aracıdır (Smith, 1985).

Adam Smith teorisini; iş bölümü ve uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, sermaye birikimi ve dış ticaret kapsamında açıklamıştır. Smith büyüme modelinin teorisinde ana unsur olarak sermaye birikimini baz alarak emeği ölçüt görmesine rağmen emek, sermaye ve toprak olmak üzere üç üretim aracının varlığını kabul etmiştir (Mahiroğulları, 2009).

Adam Smith'in fonksiyonu;

$$Y=f(L,K,N)$$

$$Y=\text{Çıktı Miktarı}, L=\text{İş Gücü}, K=\text{Fiziksel Sermaye}, N=\text{Toprak}$$

Fiziksel sermayeyi ulusların zenginlik kaynağı olarak gören Smith fiziksel sermayeyi arttırmak için iş bölümüne ağırlık verilmesini ve dış ticaret işlemlerinde ülkelerin menfaati için iş bölümü ve uzmanlığın önemini vurgulamıştır (Bilgin, 2012).

Sermaye birikimi üretimi artırır, bu durumda iş gücü ücretlerini yükseltir. Eğer ki ücretlerin artışı, işçi sayısını geçerse bu sonuç ücretleri yükseltir, böylece artan iş gücü nüfus artışını sağlayacaktır. Buradaki önemli nokta, sermayedeki artış iş gücündeki verimi arttıracak fakat iş gücü talebinde düşüşe sebep olacak ve tekrardan ücretler ve nüfus artış hızı düşecektir. Zamanla bu durumun tersi yönde değişiklikler olacaktır emek talebine göre nüfus ve iş gücü arzındaki iniş ve çıkışlar böyle devam edecektir.

Emek üretimindeki en önemli husus iş bölümü ve uzmanlaşmadır. İş bölümü verimi artırır ve maliyetleri düşürür. Çalışan bir işçi uzman olduğu bir malın üretimindeki yeteneği, zaman tasarrufu sağlayarak kullanılan makinelerin korunup daha iyi seviyelere getirilmesine imkan verir (Ünüvar, 2008).

2.2.2.2. David Ricardo Modeli

Ricardo'nun büyüme teorisi; 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılardan dolayı David Ricardo tarafından geliştirilmiştir (Erdoğan vd., 2017). Sanayi devriminin başlangıç yıllarında, tasarruftaki artış ile sermaye birikimi fazlaydı. Sanayi sektöründeki yenilikler ve teknikler verimi arttırmış üretimi çoğaltmıştır, buna karşılık tarımda ise verimlilik düşük seviyelerde kalmıştır. Ücretler doğal ücret seviyelerinde kalmış tam istihdam sağlanmıştır.

David Ricardo'ya göre, sanayiden elde edilen verimliliğin sürekliliği olmayacak, tarım sektöründe ise maliyet artışı dolayısı ile ücretler artarak kar oranını düşürecek bu sonuçlar itibari ile ekonomideki büyüme duracaktır. Yatırıma ilgiyi arttıran kar oranıdır kar oranı düşerse yatırımlar da azalarak ekonomide durgunluğa sebep olacaktır. David Ricardo'nun modelinin varsayımları aşağıdaki gibidir (Berber, 2006);

- ✓ Başlarda karın yüksek olması için tasarruf ve sermaye birikimi fazladır.
- ✓ Sanayi sektöründe teknik gelişim hızlıdır ve teknik gelişme hızının artması bu kesimde emek için artan verim yasası geçerlidir.
- ✓ Tarım sektöründe azalan verimler yasası geçerlidir, sanayideki teknik gelişme ve artan verim tarım sektöründeki azalan verim durumunu geçemediğinden ekonominin geneli için azalan verimler yasası işlemektedir.
- ✓ Sermaye; emek ve toprak üretim fonksiyonunu oluşturmaktadır. Fakat emek ve sermaye içsel olarak genişlerken toprağın arzı sabit kalmaktadır.
- ✓ Ücretler kısa sürede emek arzı ve emek talebi tarafından belirlenmektedir, uzun vadede ise asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir.

Gelirin üretime katılan unsurları; işgücü, toprak sahipleri ve müteşebbis veya sermayedardır. Ricardo, üretim unsurlarının uzun vadede milli gelirdeki payının değişimi doğrultusunda ekonomide büyüme ve durgunluk olmak üzere iki farklı durum yaşandığını vurgulamıştır bu iki durum aşağıda kısaca açıklayalım (Berber, 2006);

✓ **Büyüme AÇANASI:** Büyüme sürecinde, başlarda kar oranının yüksekliğinden dolayı tasarruf ve sermaye birikimi de yükselecektir. Sermaye birikimi arttığında üretimde artışa teşvik ederek emeğe olan talebi arttıracaktır. Emeğe karşı oluşan bu talep artışı kısa sürede reel ücretleri asgari geçim ücretinin üstüne çıkartacaktır. Sonuç itibarı ile artan nüfus, gıda ürünlerine karşı talebi arttırarak üretimi daha da arttıracak böylece ekonomideki büyüme devam edecektir (Farahmand, 2019).

✓ **Durgunluk AÇANASI:** Ücret hadlerindeki artış nüfusu arttıracak, bu artış tarım ürünlerine duyulan ihtiyacı arttıracak tarım ürünleri ihtiyacını karşılamak için var olan arazi yetersiz kalacağından verimsiz araziler üretime açılacaktır. Açılan bu verimsiz arazilerin farklı maliyetleri çıkacak ve arazi için ödenen kira bedelinde artış olacaktır. Emek ve sermaye azalan verim yasasına bağlı olduğundan uzun vadedeki anormal kar normal kara dönecektir.

Bir ekonomide karın azalması yatırımları yavaşlatır, uzun dönemde ücretlerin asgari geçim seviyesine düşmesine sebep olacaktır. Böylece ekonomide durgunluk

başlayacaktır, durgunluk sürecinde yenileme yatırımlarına ağırlık verildiğinden, ücretleri asgari geçim düzeyinde kalacak ve nüfus azalmaya başlayacaktır (Berber, 2006).

2.2.2.3. Thomas Robert Malthus Teorisi

1798 yılında yayımladığı "Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde nüfus teorisini oluşturmuş ve devamlı artan bir nüfusun gıda yetersizliğine sebep olarak refah sorununa yol açacağını vurgulamıştır T. Robert Malthus. Sanayi devrimi ile birlikte ulaşım, bankacılık, işletme organizasyonları ve kredi kurumları oluşturulmuştur. Teknolojideki gelişmeler sonucunda artmakta olan nüfus için istihdam alanı yetersiz kalmaya başlamış, işsizlik ve yoksulluk sorunları başlamıştır.

Robert Malthus'un büyüme teorisinde nüfus geometrik, gıda ürünleri ise aritmetik bir şekilde artmaktadır. Eğer ki bir ekonominin gıda ürünleri nüfusa göre daha yavaş artış gösteriyorsa tarımda azalan verimler kanunu geçerli olmaktadır (Malthus, 1798). Bu teorideki bir diğer önemli husus ise reel gelir toprak ve emek kullanılarak kazanılmaktadır. Reel gelir emeğin yanında nüfusa göre değişiklik göstermektedir çünkü toprak miktarı sabit kalmaktadır. Üretimde emek değişkenine göre azalan verimler yasası geçerli olmaktadır. Dolayısı ile teknoloji ve toprak miktarı sabitken, nüfustaki artış milli gelirin artış hızını düşürerek kişi başına düşen geliri de azaltacaktır (Rashid, 1981).

2.2.3. Karl Marx Büyümesi (Sosyalist Büyüme Modeli)

19. yüzyılda İngiltere'de yaşanan sorunlardan etkilenerek ortaya çıkan Marx'ın büyüme modeli, emek-değer teorisine dayanmaktadır. Emek değeri; artı değer ile sabit ve değişken sermaye olarak üç kısma ayrılmaktadır. Artı değer; üretim aşamasındaki emek ve sermayenin üstünde olan aşırı değeri, sabit sermaye; üretimdeki sermayeyi, değişken sermaye ise; beşeri emeği ifade etmektedir. Sermaye birikimi çoğaldıkça üretimdeki sermaye birikimi artarak beşeri sermayesi yüksek olan emek ile üretim sağlanacaktır. Böylece emekte üretimin verimi artacak ve üretim için daha az emek harcanacaktır. Bu durum emeğe olan talebi düşürecek ve işveren, daha verimli emek ile üretim yapacak ve düşük maliyetle karını arttıracaktır. Girişimcinin yararına olan bu durum ekonomide işsizlik oranını yükseltecektir, Marx'ın büyüme teorisi; çalışan emeğin karını yükseltirken işsizliği de yükseltecektir (Yılmaz, 2005).

Emek-değer teorisinde bir malın değerini o malın üretimi için harcanan emek-zaman birimleri belirlemektedir:

$$P=C+V+S$$

P=Yıl içinde işçi başına yaratılan değer

C=Yıl içinde yeni üretilen sabit sermaye

V= Yıl içinde yeni üretilen değişir sermaye

S= İşçi başına artı değer

Sabit sermayeyi; makineler, aletler, araç gereçler, binalar ve farklı mallar oluşturmaktadır. Marx, sabit sermayeyi oluşturan bu unsurların gerekliliğinin yanı sıra yeterli olmadığını ve değer yaratamadıklarını vurgulamıştır. Değişir sermayeyi oluşturan ücret ise değer yaratan bir sermayedir. Toplam değer ile bu değerın yaratımında yapılan harcamalar arasındaki fark ise artı değerdir (Acar, 2002).

Karl Marx modelinde üç oran bulunmaktadır (Alkın, 1992);

$a=S/V$: Artı değer oranı

$k=S/V+C$: kar haddi

$b=C/V$: Sermayenin organik bileşimidir

Yukarıda belirtilen oranlarda, S artı değeri, C sabit sermayeyi, V değişir sermayeyi göstermektedir. Artı değer oranı, kar oranı ile sermayenin organik bileşimi arasındaki ilişki ele alınırsa;

$$k=S/V+C=(s/v)/(1+c/v) \text{ şeklinde gösterilir, (Oğuz, 2017)}$$

Yukarıdaki özdeşlikte; kar oranının artı değer ile doğru orantılı, sermayenin organik bileşimi ile ters orantılı olarak değiştiği görülmektedir. C/V veri olduğunda S/V 'nin yükseldiği kadar kar oranı artacaktır. S/V veri olduğunda ise C/V ne kadar yükselir ise o oranda karda düşüş olacaktır. Kar oranının, sermayenin organik bileşimi ile ters orantılı olarak değiştiği göz önüne alındığında sermaye birikimi mecburi olarak kar oranını düşürecektir (Acar, 2002).

Sermaye birikimi ile düşen kar oranına karşılık büyüyen toplam kar ile rekabet artacaktır artan rekabet ortamından kar almak isteyen kapitalistler iş gücü verimini artıracak veya sabit sermaye kullanımını arttırarak sermayenin organik bileşimini arttırmak isteyeceklerdir. Sermayenin organik bileşimi artar ise kar oranı düşer, sermayenin organik

bileşimin yüksek olduğu işletmeler de artı değer ve kar artacaktır. Eğer diğer işletmelerde bu şekilde davranırsa devamlı düşen kar oranları ile Marx'ın „Azalan kar oranı yasası“ dediği durum yaşanacaktır (Oğuz, 2017).

Piyasada oluşan bu rekabet küçük işletmeleri piyasadan kaçırarak, işgücündeki verim artışı ile üretimde emeğin payını düşürerek işsizliği arttıracaktır. Kar payı, daha küçük bir alanda kalarak uzun vadede talep yetersizliği ile karşılaşılacaktır. Özetle şöyle diyebiliriz; sermayenin organik bileşimi ve buna bağlı olarak kişi başına düşen üretim artışıyla toplam hasılda emek payı azalarak uzun vadede efektif talep eksikliği sebebiyle sistem çökecektir. Fakat baktığımızda Marksist teori gerçekleşmemiştir. Gelişmiş ülkeler, sosyal politika uygulamalarıyla refah devlet olma yolunda ilerlerken, teknik ilerlemeler ile ücretlerle birlikte karlar da artmış, küçük işletmeler varlıklarını devam ettirerek orta sınıf daha da genişlemiştir. Ancak devlet ekonomiye müdahale ederek efektif talebi kontrol altına almak ve tam istihdam sağlamak istemişse de işsizliği tam olarak önlenememiştir (Oğuz, 2017).

2.2.4. Joseph A. Schumpeter Büyüme Modeli

Schumpeter'in büyüme modelinde statik dengede tasarruf ve yatırım eşitliği vardır. Tasarruflar yatırımı artırır. Piyasanın yapısı değişmez çünkü üretim aşamasında uygulanan yöntem ve tüketicinin tercihi hep aynıdır. Paranın dolaşım hızı nominal gelir ile fiyatı belirlemekte. Doğal kaynakların miktarı veri olarak kullanılmaktadır piyasada tam rekabet koşulları vardır. Girişimcilik üretime katıldıktan sonra ekonomik yapıda değişimler olarak dinamik yapı bir oluşmaktadır (Schumpeter, 1961).

Schumpeter modelinde dört aşamalı devre oluşturmuştur. Bu devreleri; canlanma, durgunluk, gerileme ve yeniden canlanma olarak adlandırmıştır. Denge olan bir ekonomide yenilikler yaşanmakta ve bu yenilik ile dengeden bir sapma meydana gelir, meydana gelen bu sapma canlanmadır. Ekonomiye hareket getiren faktör yeniliktir. Bu devrede başlangıçta canlanma ile fiyatlar ve faiz artar fakat daha sonra artan bu oranlar düşecektir. Çünkü yenilikler azalacak ve ekonomi yeniden durağan denge durumuna geçerek derin bir durgunluk başlayacak ve ekonomik bunalım yaşanacaktır. Bu dengeye yeniden ulaşmak için yeni politikalar uygulanarak canlanma sağlanacak ve yeni bir dengeye ulaşılabilecektir (Dolanay, 2009).

2.2.5. Keynesyen Model

John M. Keynes, 1936'da yayımladığı *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* adlı kitabında klasik iktisatçıların tersine ekonomilerin ancak eksik istihdam ile dengeye gelebileceğini savunmuştur. Bir ekonomi, talebi genişleterek durgunluktan kurtulabilir. Talepteki genişleme ile stoklar tükenerek yeni yatırımlara imkan sağlanacaktır. Yatırımlar artarak büyüme hız kazanacak böylece eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine geçilebilecektir (Acar, 2008).

Keynes'in teorisinde, yatırım ve tasarruflar birikimin temel değişkenleridir. Yatırımlar, gelirden bağımsız olarak, talep yaratan, kısa dönem dengesinin nerede olacağını belirleyen harcamalardır, yatırımlar aynı zamanda üretim ve çıktı da yaratmaktadır. Üretim kapasitesine ilave olan yatırımlar, talep yaratan tarafı ile kapasitenin ne ölçüde kullanılacağını belirlediği gibi kapasite yaratma tarafıyla da üretim imkanlarını çoğaltmaktadır. Her sene aynı miktarda yatırım yapılarak dengeli büyüme sağlanamamaktadır. T dönemindeki tam istihdam geliri t+1 döneminin üretiminin tamamını kapsayabilecek bir hacimde olmadığı ortada olan bir durumdur. Dengeli büyümenin sağlanabilmesi için gelir ve yatırımlar bir dönemden sonraki döneme geçerken artış göstermelidir (Şiriner ve Doğru, 2005).

Tasarrufların ve tüketimin gelir ile bağlantılı olduğunu, yatırımların ise çarpan kat sayısı ile gelir seviyesini belirlediğini savunan Keynes, yatırımların gelir yaratıcı tarafını bulmuş olup, kapasite arttırıcı tarafını ise statik olan bu modelinde belirtmemiştir. Post-Keynesyen modeller olarak bilinen Harrod ve Domar ise, modellerinde yatırımların kapasite arttırıcı rolüne değinmişlerdir (Şentürk, 2007).

2.2.6. Post-Keynesyen Harrod-Domar Modeli

Ray Harrod ve Evsey Domar, birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri modellerinde birçok ortak noktalarının bulunması sebebiyle iki iktisatçının adının kullanıldığı teori, bir ülkenin ekonomisi, gelişimini düzenli olarak nasıl ve hangi şartlar altında sağlar, konusunu araştırmıştır. Harrod-Domar modeli, tasarruf ve yatırımı büyümenin gereği olarak görmüş ve GSYH'den belirli bir oranın yatırıma dönüştürülmesi gerektiğini önermektedir. Yatırım miktarı yüksek tutularak sermayede birikim artar buna bağlı olarak gelir yükselir. Ekonomik faaliyetlerde karar alıcı olarak, devleti değil özel karar birimlerini görmüşlerdir. Ticari ve finansal açıklık olmadığını kapalı ekonomi uygulandığını vurgulamışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerde büyümenin önünde kısır döngü olarak görülen sermaye birikimi yetersizliğinden dolayı yaşanan yatırım sıkıntısına Harrod-Domar modeli çözüm olarak dış borçlanmayı önermiştir. Fakat dış borçlanma ile istenilen başarıya ulaşılamaması ihracata dayalı büyüme stratejisine yönelmiştir. Dolayısıyla da ihracat büyümenin motoru olarak görülmüştür. Bu modele yapılan bazı eleştiriler vardır bunlar, modelin reel ekonomide hesaplanması zor konseptlere dayandırılması, sektörler arası farklılıkların önemsizmemesi, yaratım faktörlerinde yalnızca sermayenin önemsizmesi ve son olarak emek ve teknolojiadaki gelişmelerin üretime yaptığı katkıların dikkate alınmamasıdır (Arslan, 2019).

2.2.7. Solow (Neo-Klasik) Büyüme Modeli

1950'lerde Robert Solow tarafından ileri sürülmüştür Solow (Neo-Klasik) Büyüme teorisi, teori, nüfustaki artışa ve teknolojik gelişmelere, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin ne şekilde cevap vereceği ile ilgilenmiştir (Parasız ve Özer, 2005). Solow Modeli, piyasa ekonomisinde istikrarı benimsemiş, uzun vadede ekonomilerin kesinlikle istikrarlı ya da dengeli bir büyüme süreci yaşayacağını belirtmiştir. Dengeli büyüme ilerleyişi, nüfus artışı, sermaye birikimi ve teknolojiadaki gelişmeler olmak üzere bu üç değişkenin birbiriyle olan etkileşimi ele alınarak incelenmektedir. Kararlı veya dengeli büyümede, nüfus artışıdaki oran büyüme etkilerken ekonomik büyüme oranındaki artış nüfusun artış oranını etkileyememektedir. Diğer taraftan teknolojiye yaşanan gelişmeler büyüme etkilerken, büyüme oranı teknolojik gelişmeye etki edememektedir. Büyüme ile nüfus artışı ve teknolojik gelişme arasındaki ilişki tek taraflı nedenselliklidir (Farahmand, 2019).

Solow modelinin varsayımları aşağıdaki gibidir (Erdoğan vd., 2017):

- ✓ Ekonomi her zaman potansiyel hasıla ve tam istihdam düzeyinde olup, piyasa mekanizması çalışmakta ve piyasada tam rekabet şartları geçerlidir.
- ✓ Ekonomide tek mal üretilip tüketilmekte olup bu mal o ülkenin gayri safi yurt içi hasılasını oluşturmaktadır.
- ✓ Ülkeler arası herhangi bir ticaret yapılmamakta ve devlet müdahalesi bulunmamaktadır yani, ekonomi dışı kapalıdır.
- ✓ Tüketiciler (Hane halkı) ve üreticiler (Firmalar) olmak üzere modelde iki tane karar birimi bulunmaktadır. Tüketiciler emek girdisini, üreticiler ise sermaye girdisini sağlamaktadır.

- ✓ Dışsal olarak kabul edilen teknolojik gelişmeler, tüm ülkelerde sabittir ve bu ülkeler herhangi bir maliyete katlanmadan faydalanabilmektedirler.
- ✓ Modelde kullanılan üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiriye sahiptir.
- ✓ Azalan verimler yasası emek ile sermaye faktörü için geçerli olmaktadır.
- ✓ İşgücü ve sermaye, piyasa koşullarında birbirinin yerlerine ikame edebilirler. Dolayısı ile çalışan kişi başına sermaye artmakta veya azalmaktadır.
- ✓ Modelde tasarruf ve yatırımlar eşittir. Böylece modelde ayrı bir yatırım fonksiyonu kullanılmamıştır.

Varsayımlarda ele alınmayan konular ise; durağan durum, teknolojik değişme ve yakınsama hipotezleridir. Modelde durağan durumda, işçi başına çıktı ve sermaye bir denge değerine kavuşmuştur. Durağan durum ile ekonominin uzun dönem dengesi ifade edilmektedir. Model teknolojinin olmadığını varsaymış fakat teknoloji modele eklendiğinde büyümeyi arttırıcı etkileri görülmektedir. Teknoloji ile sermaye ve emek verimliliği artmaktadır (Erdoğan vd., 2017).

Solow'un yakınsama hipotezine göre, bir ekonomide sermaye, iş gücünden daha hızlı artıyorsa, teknoloji dışsal ve sabit bir değişken iken, kişi başına geliri düşük ülkeler milli geliri yüksek olanlara göre daha hızlı büyüme gösterecektir. Bunun sebebi ise azalan verimler kanunudur. Böylece gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülke seviyesine çıkabilirler. Fakat yakınsama hipotezinde fakir ve zengin ülkelerin yapısal niteliklerine dikkat edilmemiştir (Han ve Kaya, 2009).

Neo-Klasik büyüme modeli daha çok bir ülke zengin iken diğer bir ülkenin neden fakir kaldığının sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Model, zengin ve fakirliğin sebebini yatırım ve nüfus oranlarındaki artış ile teknolojiye meydana gelen gelişmelerdeki farklardan kaynaklandığını söylemektedir. Buna açıklama olarakta, zengin ülkelerin daha fazla yatırım yaptığını, daha az nüfus artışı yaşadığını ve daha hızlı ilerleyen teknoloji ile emek verimliliğini arttırdığını belirtmiştir (Berber, 2006).

2.2.8. Çısal Büyüme Teorileri (Yeni Büyüme Teorileri)

Ekonomik büyümeyi sermaye ve işgücündeki artış ile teknolojiye gelişmelere bağlayan solow modeli, büyümeyi etkileyen unsurların seçilmesi ve analizinde yetersiz kaldığından, mikro temellere ağırlık veren geleneksel büyüme faktörleri ile beraber başka faktörlerde kullanan yeni modeller ortaya atılmıştır. Çısal büyüme teorisi denilen bu yeni

yaklaşım, büyümeyi açıklarken dışsal faktörler yerine içsel faktörleri kullanmıştır (Özsağır, 2008).

İçsel büyüme teorileri ile aşağıda maddeler halinde sıralanan faktörler büyüme modellerine dahil edilmiş olup, Solow modelindeki azalan getiriler varsayımı yerine, sabit veya artan getirilerin yol açabileceği dinamikler ortaya konulmaya çalışılmıştır (Erdem ve Dumrul 2014):

- ✓ Bilgi- Teknolojik gelişme
- ✓ AR-GE faaliyetleri
- ✓ Beşeri sermaye
- ✓ İş bölümü ve uzmanlaşma
- ✓ Ölçek ekonomileri
- ✓ Dışsallıklar ve yayılma etkileri
- ✓ Alt yapı yatırımları
- ✓ Kamu politikaları

bu modellerde büyümenin varlığı; fiziksel ve beşeri sermaye yatırım oranı, nüfus artış hızı, kamu harcama düzeyi, ihracat oranı, patent haklarının korunması, siyasal haklar ve dışa açıklık gibi belli şartlar barındırmaktadır. İçsel büyüme modellerinde dışsal dinamikler ile içsel dinamiklerde harekete geçirildiğinde ancak devam ettirilebilir bir büyüme sağlanabilir. Beşeri sermayenin eğitimi ve işgücü verimini arttıran diğer faktörler devlet desteği istemektedir. Yeni büyüme teorileri üç gruba ayrılmaktadır (Atamtürk, 2007).

2.2.8.1. İçsel Büyüme Modellerin Sınıflandırılması

Büyümenin kaynağını araştıran içsel büyüme modelleri farklı konular üzerinde durmuştur bu konuları dört başlık altında inceleyebiliriz;

- ✓ Romer'in Yaklaşımı, Bilgi Üretimi ve taşmalar
- ✓ Lucas'in Yaklaşımı, Beşeri Sermaye Modeli
- ✓ AR-GE Modeli (Araştırma-Geliştirme)
- ✓ Barro Yaklaşımı, Kamu Politikası Modeli

Bu modeller dışında olan Rebelo'nun Yaklaşımı, Ak Modelde literatürde bulunmaktadır. Rebelo'nun modeli, Neo-klasik üretim fonksiyonunu baz alarak farklı bir yaklaşım ile incelemiştir içsel büyüme modellerini.

2.2.8.2. AR-GE Modeli (Teknolojiyi Gselleiren Model)

Ekonomik büyümede istikrarı sağlayabilmek için AR-GE temelli büyümeyi ön plana çıkarmıştır içsel büyüme teorisi. Schumpeter fikirlerine dayanan bu modelde; Paul M. Romer, Grossman ve Helpman, Aghion ve Howit çalışmalarda bulunmuştur (Atamtürk, 2007).

Teknolojiyi içselleştirmeye alışan Romer, bu durumu Arrow'un; yaparak öğrenme kavramından etkilenererek sağlamaya çalışmıştır. Romer, teknik bilgi üretimini, mal ve hizmet üretimindeki bedelsiz girdi olarak görmüş ve maliyetleri düşürüp, kaliteyi arttıracadıını kabul etmiştir ve bu üretim sonrasında bilgi bir yan ürün olarak meydana çıkacaktır. Artan bilgi birikiminin tüm firmalara yararı olacak, dışsallıklar diğer firmalarca kullanılarak iselleşecek ve böylece tüm ekonomiler bu durumdan yararlanacaktır (Taban ve Kar, 2006).

Büyümenin kaynağı olarak görülen teknolojik gelişmeler aynı zamanda marjinal verimliliği de arttırmaktadır. Teknolojideki yenilikler firmaların pazardaki payını büyüterek karını arttırmaktadır, makro açıdan bakıldığı zaman büyümeyi hızlandırdığı görülmektedir (zel, 2012).

Grossman ve Helpman dış ticaret performansı ve büyüme arasındaki ilişki üstüne yaptıkları çalışmalarında teknolojideki gelişmeleri içsel olarak kabul etmişlerdir. Çünkü teknolojideki yenilikler, iktisadi birimlerin bilinçli olarak hareket etmeleri neticesinde meydana gelmektedir. Grossman ve Helpman'a göre uzun vadede büyümeye etki eden mekanizmalar, dış ticaretin teknik enformasyon transferine sebep olması, uluslararası rekabetin firmaları yeni ve farklı fikir ve teknoloji aramaya zorlaması, uluslararası entegrasyonların piyasaların büyümesini sağlaması neticesinde uluslararası rekabetin artması, farklı yapılardaki ülkeler arası dış ticaretin kaynakların yeniden dağılımına neden olmasıdır (Saçık, 2009).

Aghion ve Howitt'in büyüme modelinde, yaratıcı tahribat denilen aşamada, yeni olan girdiler öncekilerin yerine geçerek tekeli sonlandırmaktadır. Dikey yeniliklerin üretim yaklaşımına dikkat çeken bu model, büyümenin kaynağı olarak rekabetçi AR-GE sektörünce gerçekleştirilen dikey yenilikleri görmüşlerdir. Modelin zellikleri aşağıdaki gibidir (Yıldırım ve Kantarcı: 2018):

- ✓ Yenilikler içsel olmakla birlikte büyümenin de kaynağıdır.
- ✓ Rekabetçi firmaların edindiği bilgiler yeniliklerin nedenidir.

- ✓ Her yenilik "Yeni" bir malın üretimine sebep olmaktadır.
- ✓ AR-GE sektöründe sabit istihdam vardır.
- ✓ Firmalar tekeli kar almak için araştırma neticesinde geliştirdikleri yeni ürünlerine patent almaktadırlar.

2.2.8.3. Beşeri Sermaye Lucas Modeli: 1988

1988'de yayımlanan *On The Mechanics of Economic Development* (Ekonomik Kalkınmanın Mekanikleri Üzerine) adlı eserinde büyümenin temel kaynağı olarak beşeri sermayeyi ele alan Lucas, beşeri sermayeyi; eğitilmiş ve yetenek sahibi işgücü olarak tanımlamıştır. Kişisel bilgi, beceri ve yeteneklerin tamamı olarak nitelendirilen beşeri sermaye modelinde yatırımlar eğitime yapılmaktadır. Ülkelerin büyüme performanslarında gözlemlenen farklılığın sebebi olarak beşeri sermaye gösterilmektedir ve bu sermayeyi daha iyi duruma getirecek olan devlettir (Yülek, 1997).

Modelde üretim fonksiyonu; $Y = f(K, N^c)$ şeklinde gösterilmekte olup, Y ; çıktı düzeyini K ; fiziki sermayeyi, ve N^c etkin emeği göstermektedir (Berber, 2006). Beşeri sermayenin modele eklenmesi ile Lucas'ın ifadesinde büyüme; iki kişinin yaptığı bir işi, teknoloji kullanan bir işçinin yapması verimi arttırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Teknolojide olan yenilikler sermaye malları ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda teknolojik yenilik içeren malların ve uzun vadede büyümenin kaynağı, beşeri sermaye olarak adlandırılan çalışanın bilgi, beceri ve deneyimleri olarak açıklanmıştır (Yıldırım ve Kantarcı, 2018).

2.2.8.4. Kamu Sermayesi Barro Modeli:1990

Kamu politikaları ekonomik büyüme sürecinde farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Başlangıçta dış ticareti serbestleştirmek için kamusal politikaların büyümeye olumlu yönde etki edeceği düşüncesi ağırlıklıydı. Bu durumda, mal ve bilgi alışverişini kolaylaştıran, serbest ticaret alt yapısı kamu tarafından sağlanmalıydı. Böylece, bilgi üretimi ve AR-GE çalışmalarından elde edilen özel kazanç sosyal kazançtan düşük olduğundan, kamu ekonomiyi müdahale ederek ideal duruma getirmelidir (Sever, 2009).

Netice itibarı ile ekonomik büyümeye artı değer katacak kamusal politikaları üç temel gruba ayırabiliriz bunlar; serbest dış ticaret yapılmalı, kamusal harcamaların dağılımı verimli alanlara yapılarak olumlu sonuçlar elde edilmeli ve son olarak finansal aracılık

hizmetleri ile maliyetler düşürülerek tasarruflar verimli yatırımlara yöneltilmeli böylece ekonomik büyümeye olumlu yönde etki sağlanabilecektir (Kar ve Ağır, 2006).

2.2.8.5. Bilgi Üretimi ve Taçmalar Romer Modeli:1986

Arrow; bazı sektörlerin başta ürettiği mallar ile ilerleyen zamanlarda ürettiği mal arasında farklılık olduğunu, zaman ilerledikçe ürünlerin maliyetinde düşüş olduğunu, üretimin hızlandığını ve kalitesinin arttığını belirtmiştir. Buna gerekçe olarak çalışanların edindiği tecrübeyi göstermiş ve durumu „yaparak öğrenme“ olarak adlandırmıştır, bu durumdan etkilenen Paul M. Romer 1986 yılında yapmış olduğu 53 çalışmasında bu düşüncelerin etkisi ile ilk içsel büyüme modelini oluşturmuştur (Türlüoğlu, 2019).

İşçilerin yaparak öğrenmesi, deneyim kazanmaları ve firmaların üretimini arttırarak bu etkinin ülke geneline yayılması zaman aldığından model için uzun dönemde gerçekleşmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda üretime erken başlayan firmalar daha avantajlı olacaktır (Türlüoğlu, 2019).

Bu yaklaşıma göre; zaman içerisinde işçilerin kazandıkları tecrübe üretimin kalitesini arttırmakta ve yan ürün olarakta bilgi üretmelerini sağlamaktadır. İşçiler elde ettikleri bu bilgiyi depolayarak sonraki üretimlerinde kullanabilmektedir. Kazanılan bu bilgiler işçiler aracılığıyla farklı yollar ile yayılacaktır. Yayılan bu bilgi, üretim aşamasında artan verime ve pozitif dışsallığa olanak sağlayacaktır. Bir firma yeni bir bilgi üreterek piyasaya yaydığı bilgi ile diğer firmalar için olumlu bir dış etki yaratmaktadır. Firmalar için ölçeğe göre artan getiri söz konusudur. Bilginin patenti alınmış olsa dahi tam anlamıyla saklanamayacak ve taşmalar olacaktır bilginin sınırsız artışı yayılma özelliği ülke genelinde verim artışını sağlayacaktır (Romer P.M. 1986).

Bir firmanın üretim fonksiyonu $Y=F(K,A,L)$ şeklinde gösterilmekte olup K; sermaye stoku, A; bilgi düzeyini göstermektedir. İşçinin kazandığı deneyim, firmaların daha önceden yapmış olduğu yatırımların fonksiyonudur böylece firmanın üretim fonksiyonunu; $Y=f(K,L,\lambda)=K\alpha L(1-\alpha)\lambda\theta$ şeklinde gösterebiliriz. Üretim fonksiyonunda K, L ve λ girdileri için ölçeğe göre artan getiri söz konusu olmakta olup artan getiriler firmalara dışsallık oluşturmaktadır. Firmaların kazandığı bilgilerin yayılma süreci, dışsallığın firmalara maliyetsiz girdi olarak kullanılmasına ve rekabette dengenin sağlanmasına olanak tanımaktadır (Türlüoğlu, 2019).

Romer'e göre; tecrübe, firmaların yaptığı yatırımların tamamına eşittir ve tecrübe ile bilgi birikimi birbiriyle bağlantılıdır. Bu durumda bir ekonominin bilgi birikimi, o ülkenin sermaye toplamıdır. Böylece yapılan sermaye birikimi kadar bilgi oluşmaktadır (Sala-i Martin, 1990).

Romer'in bilgi ve teknoloji için düşünceleri aşağıdaki özetlenmektedir;

- ✓ Bilgi gizlenemez, bilgi konusunda kimse dışlanamaz.
- ✓ Teknoloji ve bilgiden nasıl ve ne şekilde fayda sağlanacağı önemlidir.
- ✓ Sermaye yatırımları ve bilgi üretimi paraleldir. Bu bağlamda sermaye yatırımı arttıkça o ölçüde bilgimi birikimi ve teknolojiye gelişim sağlanacaktır.
- ✓ Üretim aşamalarında her edinilen tecrübe yeni bilgi kazanımı sağlamaktadır ve sonraki üretimde bu tecrübelerden kazanılan bilgiler maliyetsiz olarak kullanılmaktadır.
- ✓ Tecrübeler, kaliteyi ve hızı arttırarak maliyetleri düşürür.
- ✓ Piyasaya yayılan bilgi diğer firmalar için pozitif dışsallık oluşturmaktadır.

2.2.8.6. AK Model

Sergilo Rebelo tarafından Neo-klasik model temel alınarak 1991'de geliştirilen bu modelin içsel büyüme modelleri arasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu modelde, yenilenemeyen faktörler olan ve Neo-Klasik üretim fonksiyonuna dahil edilen toprak ve emek kullanılmamakla birlikte Neo-klasiklerin aksine teknoloji içsel olarak kabul edilmiştir.

AK model üretim fonksiyonu;

$Y=f(K,L)=AK \alpha(HL)^{1-\alpha}$ şeklinde gösterilmekte olup, Y çıktı üretim düzeyi, K sermaye oranı arasında paralellik olduğu varsayılmaktadır. Neo-klasik modelde dışsal olan teknoloji bu modelin içerisinde yer alarak A ile gösterilmiştir. Beşeri sermaye H ile gösterilmektedir. Ak model üretim fonksiyonunda sadece girdi sermayesi doğrusaldır. Dolayısıyla hem neo-klasik modeldeki gibi ölçeğe göre sabit getiri varsayımı kabul edilmiş hem de neo-klasikten ayrı olarak sermayeye göre sabit getiri varsayımı benimsenmiştir (Sala-i-Martin, 1990).

Beşeri sermayenin emek başına sermaye ile aynı doğrultuda olduğu varsayıldığından H^* yi modelde yerine yazalım;

$$H=K/L$$

$$Y=AK \alpha(K)^{1-\alpha}$$

Modelde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı olduğu için α ve $(1-\alpha)$ değeri toplamı 1'e eşittir. AK tipi üretim fonksiyonu $Y=AK$ şeklindedir. İki çeşit üretim fonksiyonu olan bir model tanımlayan Rebelo, bunların zamanla biriktirilen ve yeniden üretilen fiziksel ve beşeri olduğunu belirtmiştir. Diğer bir üretim fonksiyonu ise niceliği değişmeyen ve yeniden üretilenemeyen topraktır. Büyüme için en fazla etkileyen yeniden üretilen kısımdır. AK modelde sermaye ve tüketim sektörü olmak üzere iki üretim sektörü bulunmaktadır. Sermaye sektörü; sermayenin bir kısmını kullanarak doğrusal bir teknoloji ile yatırım malları üretmektedir. Tüketim sektörü; sermayenin bir kısmını yenilenemeyen sabit sermaye ile biraraya getirip tüketim malı üretmektedir. Büyüme için sermaye ve tüketim sektörü sabit oran büyümelidir (Rebelo, 1991).

Vergilendirmenin de dahil olduğu Rebelo modeli, vergilendirme ile büyüme arasında ilişki olup olmadığını bulmaya çalışmış ve yaptığı analizler sonucunda, gelir vergisi artan ülkelerin büyüme oranının yavaşladığını gözlemleyerek vergilendirme ve büyüme arasındaki ters ilişkiye vurgu yapmıştır. Ekonomik büyümenin, vergilerin düşük olduğu ülkelerin ekonomilerinin daha hızlı büyüyeceğini, vergilerin yüksek olduğu ülkelerde ise tersi durumun yaşanacağını savunmuştur. Ayrıca Rebelo vergilendirme ve büyüme ilişkisinin işgücüne olan etkilerini Lucas ile karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Gelir vergisinde yüksek vergi oranları bulunan ülkelerde iş gücünün geliri daha az olacağından, daha düşük vergisi olan ülkelere göç yaşanabileceği gözlemlenebilmektedir (Yardımcı, 2006).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE DİĞ TİCARET

Çalışmanın bu bölümünde Cumhuriyet sonrası Türkiye Ekonomisine yer verilecektir. 1980 öncesi ve 1980 sonrası diye ayrılan bölümde Türkiye Ekonomisinde yaşanan krizler ve gelişmeler dönem dönem anlatılacaktır.

3.1. 1980 Öncesi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

Türkiye ekonomisinin en önemli konularının başında yer alır sanayileşme, ekonomik büyüme ve kalkınma ancak sanayileşme ile sağlanacağından, Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında sanayi planları yapılmış, yapılan bu sanayi planları belirlenen metodlar doğrultusunda uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak kararlarına kadar ithal ikameci sanayileşme uygulanan Türkiye’de bu politika ile ülke içi üretime ağırlık verilmiş fakat istenilen düzeyde istihdam elde edilememiş, ekonomide büyüme sağlanamamış ve dış ticarete açıklar verilmiştir bu sonuçlar dolayısıyla Türkiye ekonomisi, 1980’e geldiğinde işleyemez duruma gelmiştir (Yıldırım, 2006).

3.1.1. Cumhuriyetin ilk yılları 1923-1929

Türkiye Cumhuriyeti’ni ilk dönemlerini yeni bir devletin kuruluşu ve mücadelesi ile geçirmiş olup ekonomide de aynı mücadeleyi vermiştir. “Muasır Medeniyetler Seviyesine Ulaşmak” adına politikalar uygulamıştır. Türkiye’nin yeni dönemi 1923 ile başlamış olup, öncelikle yeni sistemin kuruluşu, envanter belirlenmesi, ekonomik sistem model arayışı ve belli bir oranda uygulamaya geçiş dönemi diyebiliriz (Buluş, 2003).

Osmanlı döneminden kalan tarıma dayalı bir ekonomi ve kapitülasyonlar, yeni cumhuriyet devletinin ilk yıllarında önemli konuları olmuş ve bu konular için çözüm arayışına girilmiştir. 17 Şubat 1923’te İzmir’de 1. İktisat kongresi toplanmış ekonominin geleceği hakkında kararlar alınmış, her kesimden insanın katıldığı bu kongrede alınan kararlar ülkenin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Alınan 12 maddelik “Misak-ı İktisadi” kararlarında ağırlık özel sektöre verilmiştir. Kalkınmada özel sektör desteklenecek, iç pazar genişletilecek, ulaşım, ticaret, sanayi geliştirilecek ve bazı vergi düzenlemeleri yapılmakla beraber toprak ile ilgili herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir (Buluş, 2003).

24 Temmuz 1923’te yapılan Lozan Barış Antlaşması, kapitülasyonların kaldırılması açısından önemlidir. Fakat antlaşmada alınan kararlardan biri olan, yerli ve

yabancı mallara farklı bir uygulama getirilemeyeceği, yani ithalat ve ihracata herhangi bir önlem alınamayacağı kararı ile Türkiye dış ticarete savunmasız kalmıştır. Bu kararların istisnası olarak devlete üretilip sattığı mal ve hizmetlerin fiyatlarında değişiklik yapma hakkı verilmiştir. Özel sektörün ve sermayedarların yetişmesi için devlet, özel sektöre birçok ayrıcalık tanıyarak iş teslim etmiştir. Tekel konumundaki şirketler zaman içerisinde önemli karlar etmişlerdir (Boratav, 2007).

1929'da "Dünya Ekonomik Buhan" yaşandığı dönemde Türkiye Osmanlı'dan kalan borçları ödemeye başlamıştır. Yeni devletin bütçe gelirlerini borç ödemeye ayırması ve dış ticaretteki kısıtlamalar yeni önlemlere mecbur bırakmıştır (Boratav, 2006).

Türkiye'nin kuruluş döneminde dışa açık ve ham madde yönünden dışarıya bağımlı bir ekonomisi olmuştur. Tüketim ve diğer birçok mallar ithal ediliyordu. Toplam ithalatta tekstil ithalat oranı %70'ten fazlaydı ihracat ise yok denilebilecek kadar düşüktü (Şahin, 2002).

Tablo 3.2: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1923-1929)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi
1923	50,700.000	86,800.000	-36,000.000	137,500.000
1924	82,400.000	100,400.000	-18,000.000	182,800.000
1925	102,700.000	128,900.000	-26,200.000	231,600.000
1926	96,400.000	121,400.000	-24,900.000	217,800.000
1927	80,700.000	107,700.000	-27,000.000	188,500.000
1928	88,200.000	113,700.000	-25,400.000	201,900.000
1929	74,800.000	123,500.000	-48,700.000	198,300.000

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 15.10.2020

Tabloya baktığımızda dış ticaret hacminin 1929'larda ilk dönemlere göre arttığı görülmektedir. Dış ticaret hacminde ithalatın oranı yükselirken ihracat düşmekte olup dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. Bu dönemde önemli ölçüde yabancı kaynak kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi boyutlara ulaşan ithalattaki artış 1930'larda tüm dünyada yaşanan durgunluk serbest ticaretten uzaklaştırıcı ticaret politikası önlemlerini

daha da arttırmış, Türkiye'ye göre dışsal olan bu önlemler hükümeti politika değişikliğine yöneltmiştir (Seymen, 2009).

3.1.2. Korumacı Dönem 1930-1949

1930'lardaki "Dünya Ekonomik Buhan" yeni Cumhuriyet devletinin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. İthalata bağımlı ülkelerde enflasyon artmış olup ithal mallarında fiyatlar yükselmiştir. Türk Lirasının değerini tehdit eden Büyük Buhan dövize duyulan ihtiyacı arttırdığı için Türk Parasını Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Korumacı sistemin temelleri bu dönemde atılarak ithalat ve ihracatta kontenjan uygulamasına geçilmiştir (Çavdar, 2003).

Yeni Türkiye devleti Lozan'ın ekonomi ile ilgili hükümlerinin bitmesi ve büyük buhranın etkisi ile ekonomide yeni tedbirler almasına imkan tanımıştır. Yatırım tazminatları, 1933-1937 dönemleri arası ödenmiş ve kamulaştırılmıştır. Böylece devlet üretim ve sanayide yatırımcı olabilmıştır (Buluş, 2003).

Dış ticarete ikili antlaşmalar takas sistemini uygulamış ve 1937'ye kadar ithalata kota uygulanmıştır. Büyük buhranın etkisi ile neredeyse tüm ülkelerde görülen ihrac mallarındaki fiyatların artması ile maliyeti yüksek mallar ihrac edilebilmiştir. Bu bağlamda ülke içinde üretilen ürünlerin ithalatına yasak konulması tüketim mallarında ithalatı düşürmüş ham madde ve sermaye malları ithalatı yükseltmiştir (Parasız, 1998).

1931'lerde birinci beş yıllık sanayi planı uygulandı. Tüketim malları endüstrilerine önem veren bu plan ile elde edilen başarılar ikinci sanayi planının hazırlanmasını sağlamış olsa da ikinci dünya savaşının çıkması ile uygulamaya konulamamıştır (Seyidoğlu, 2007).

1940 ile 1946 arası ikinci dünya savaşı dönemi olarak adlandırılmıştır. Türkiye savaşa katılmamış fakat bütçede savunma harcamaları artmış seferberlik ilanı ile kaynak aktarımı üretim sektörleri için kısıtlı kalmıştır. Türkiye savaş döneminde dışa kapalı bir ekonomi uygulamıştır ve böylece dış ticaret fazlası olmuştur. Altın ve dövizdeki artış ülkeyi nispeten güçlü bir duruma getirmiştir (Aydoğan, 2002). Savunmaya yapılan harcamalar, devletin nakit ihtiyacını arttırdığından varlık vergisi, Milli Müdafaa Vergisi ve Muamele vergisi gibi vergiler alınmaya başlanmıştır. Diğer taraftan ise kısa vadeli hazine bonoları ihracı yapılarak hazinenin halka borçlandırılması ile nakit para ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır (Acar, 1995). Önceki dönemlere göre dış ticaret hacmi küçülmüş fakat dış ticaret

fazlası verilmiştir. İhracat arttırılmak istense de kambiyo uygulamaları sebebiyle istenilen düzeyde bir başarı sağlanamamıştır (Bulut, 2006).

Tablo 3.3: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1930-1949)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış ticaret hacmi
1930	71,300.000	69,500.000	1,800.000	140,900.000
1931	60,200.000	59,900.000	0,300.000	120,100.00
1932	47,900.000	40,700.000	7,200.000	88,600.000
1933	58,000.000	45,000.000	12,900.000	103,100.000
1934	73,000.000	68,700.000	4,200.000	141,700.000
1935	76,200.000	70,600.000	5,500.000	146,800.000
1936	93,600.000	73,600.000	20,000.000	167,200.000
1937	109,200.000	90,500.000	18,600.000	199,700.000
1938	115,000.000	118,800.000	-3,800.000	233,900.000
1939	99,600.000	92,400.000	7,100.000	192,100.000
1940	80,904.000	50,035.000	30,869.000	130,939.000
1941	91,056.000	55,349.000	35,707.000	146,405.000
1942	126,115.000	112,879.000	13,236.000	238,994.000
1943	196,734.000	155,340.000	41,394.000	352,074.000
1944	177,952.000	126,230.000	51,722.000	304,182.000
1945	168,264.000	96,969.000	71,295.000	265,233.000
1946	214,580.000	118,899.000	95,691.000	333,479.000
1947	223,300.000	244,600.000	-21,300.000	467,900.000
1948	196,700.000	275,000.000	-78,200.000	471,800.000
1949	247,800.000	290,000.000	-42,300.000	538,000.000

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 15.10.2020

1930 ile 1949 dönemleri incelendiğinde Türkiye dış ticaretinde ihracat ithalatı aşarak dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. 1933-1938 yıllarında ciddi artışlar olmuştur ithalat ve ihracatta. İthalattaki artış yapı bakımından 1920'lerden farklıdır. İthalatın milli gelirdeki payı azalmasına rağmen, sanayi için ara ve yatırım mallarına duyulan ihtiyaç dışarıya bağımlılığı göstermektedir. İhracat hacmindeki artış ise artan toprak verimliliğinin artması ile ihraç edilebilir tarım stoklarının çoğalmasından kaynaklanmıştır 1946'da dış ticaret fazla vermiş ve bu tarih itibari ile ithalat hızı artmaya ihracat hızı ise düşmeye başlamış ve dış ticaret açık vermeye başlamıştır (Seymen, 2009).

İkinci dünya savaşının bitmesi ile Türkiye uyguladığı dışa kapalı ekonomisinden ve devletçilik politikasında dış etkenlerin baskısı yönünde değişikliğe gitmiştir. ABD'nin komünizme karşı oluşturduğu cephede batı ile daha yakın olmak isteyen yeni Türkiye devletinde yer almıştır. ABD „Marshall Yardımı“, olarak bilinen programın ülke ekonomilerini canlandırarak devletlerin ekonomiye müdahalesini önlemeye çalışan; Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşları oluşturmuştur. Türkiye Marshall Yardımından yararlanabilmek için bu kuruluşlara üye olmuştur. Yapılan bu yardımların kullanılacağı alanlar belli ve sınırlıdır alt yapı, hafif sanayi vb. Alanlar için verilmiştir (Buluş, 2001).

Dünya ile entegre olabilmek adına serbest ticaret politikalarıyla Türkiye tarihinde ilk kez 7 Eylül 1946'da devalüasyona gidilmiştir. Türk Lirası %40 gibi bir oranda düşürülmüş ve 1 dolar 2,82 TL olmuştur. Dış ticaret ve bütçe dengesinde fazlalık söz konusu iken ekonomide olumsuz bir durum olmamasına rağmen devalüasyona gidilmiştir. IMF'ye üyelikten önce yaşanan bu duruma gerekçe olarak; kur artışlarının bu kuruluşa dayandırılarak yapılacağı yeni döneme avantajlı girebilmek, miktar ve fiyat kısıtlamalarının kaldırılacağı ithalat artışını önlemek istenmiş fakat bu hedefe ulaşılamamıştır. İlerleyen zamanlarda ithalat ve ihracattaki artışla ithalat daha hızlı ilerleyerek dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştır. Aynı zamanda ekonomide enflasyonist baskı artarak ekonomide olumsuz durumların yaşanmasına sebep olmuştur (Altınok ve Çetinkaya, 2002).

3.1.3. Kısmi Liberizasyon Dönemi 1950-1962

Liberal politikayı uygulayan hükümet 1950'lerde başa gelerek tarım ve alt yapı yatırımlarını daha çok önemsemiş ve özel kesimin güçlenmesi için önlemler almıştır. Ancak kalkınma stratejilerinin temel özellikleri değiştirilmeden ithal ikamesine dayalı karma sistemde özel ve devlet işbirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Dış ticaretteki serbestlik, yüksek

enflasyon, artan dış ödeme zorlukları sebebiyle bir süreliğine terk edilmiştir. Dış ticarete oluşan açığı kapatmak için uygulanan kotalar ve kambiyo denetimi kıtlık rantına sebep olmuştur (Seyidoğlu, 2007).

1954'deki döviz sıkıntısı ile borç ödemede yaşanan zorluk tekrardan ekonomide devlet müdahalesini gerektirmiştir (Boratav, 2007). Bozulan ödeme dengesi, enflasyon, toplumda yaşanan huzursuzluk dış borç bulamama, dış ticarete sonuç vermeyen müdahaleler ekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkilemiştir. IMF ile yapılan görüşmeler neticesinde alınacak krediye karşılık olarak 4 Ağustos 1958'de açıklanan istikrar programında bir dizi tedbirler alınmıştır. İlk olarak piyasaya para arzına sınırlama getirilip Türk Lirası tekrardan devalüe edilmiştir. Bununla birlikte ithalat serbestleştirilmiş, ithalat ve ihracatta ilgili işlemlere kolaylık getirilmiştir (Şahin, 2002).

Tablo 3.4.: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1950-1962)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış ticaret hacmi
1950	263,424.000	285,664.000	-22,240.000	549,088.000
1951	314,082.000	402,086.000	-88,004.000	716,168.000
1952	362,914.000	555,920.000	-193,006.000	918,834.000
1953	369,061.000	532,533.000	-136,472.000	901,594.000
1954	334,924.000	478,359.000	-143,435.000	813,283.000
1955	313,346.000	497,637.000	-184,291.000	810,983.000
1956	304,990.000	407,340.000	-102,350.000	712,330.000
1957	345,217.000	397,125.000	-51,908.000	742,342.000
1958	247,271.00	315,098.000	-67,827.000	562,369.000
1959	353,799.000	469,982.000	-116,183.000	823,781.000
1960	320,731.000	468,186.000	-147,455.000	788,917.000
1961	346,731.000	468,186.000	-160,465.000	814,917.000
1962	381,197.000	507,205.000	-238,250.000	888,402.000

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 15.10.2020

3.1.4. Planlı Kalkınma Dönemi 1963-1980

Ekonomide iyileşme sağlayan demokrat parti bunu uzun süre devam ettirememiştir. Dış ticaret açığındaki artış istikrar tedbirleri aldırılmış ve ithalatta kısıtlama getirmiştir. Fakat

bu önlemler çok uzun vadeli olamamış ve üreticinin sermaye sıkıntısı yaşamasına sebep olarak işsizliği arttırmıştır. Ülkede yaşanan, ekonomik, toplumsal ve siyasi sıkıntılar 1960 darbesine neden olmuştur. 1960 dönemi, „Planlı Kalkınma“ modeli ile var olan sorulara çözüm bulmaya çalışmıştır. Ekonomiyi bütünsel olarak planlayan bu yaklaşım diğer dönemlerden farklılık göstermektedir. Planlı kalkınma için hazırlıkların yapıldığı 1960-1962 yılları geçiş dönem olmuş ve ilk beş yıllık kalkınma planı 1963’te uygulanmıştır (Sakarya, 2014).

Bu dönemde dört tane kalkınma planı hazırlanmıştır, bu planların ortak özellikleri şöyledir; veri olarak ekonomi ve toplumsal yapı kullanılmış, büyümenin ve bunun yıllık artış oranı temel belirleyici değişken olmuş, sanayiye öncelik verilmiş ve son olarak uzun vadeli gelişme hedefleri konulmuştur (Özdemir, 2014).

1960-1980 arası uygulanan politika yerli üretim ile sanayileşmeyi içeren ithal ikamesi olmuştur. İkinci dünya savaşından sonra çıkan uluslararası konjonktüre ve ülke koşullarına uygun bir politika olmuştur. Uygulanan korumacı politikalar istikrarlı bir şekilde ilerleyememiş ve ara ara yine devalüasyona başvurulmuştur. Bu dönemde ilk devalüe 1970-1980 dönemlerinde yapılmıştır. 1961’te 5 milyar 480 milyon dolar olan GSMH 1979 sonrası 81 milyar 696 milyon dolar olmuş ve ekonomi yılda ortalama %5,5 oranında büyümüştür (Akyıldız ve Eroğlu, 2004).

Tablo 3.5.: Türkiye Dış Ticaret Değerleri USD (1963-1980)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış ticaret Hacmi
1963	368,087.000	687,616.000	-319,529.000	1055,703.000
1964	410,771.000	537,229.000	-126,458.000	948,000.000
1965	463,738.000	571,953.000	-108,215.000	1035,691.000
1966	490,508.000	718,269.000	-227,761.000	1208,777.000
1967	522,334.000	684,669.000	-162,335.000	1207,003.000
1968	496,419.000	763,659.000	-267,240.000	1260,078.000
1969	536,834.000	801,236.000	264,403.000	1338,070.000
1970	588,476.000	947,604.000	-359,128.000	1536,080.000
1971	676,602.000	1170,840.000	-494,239.000	1847,442.000
1972	884,969.000	1562,550.000	-677,581.000	2447,519.000
1973	1317,083.000	2086,216.000	-769,133.000	3403,299.000

1974	1532,182.000	3777,501.000	-2245,319.000	5309,683.000
1975	1401,075.000	4738,558.000	-3337,483.000	6139,633.000
1976	1960,214.000	5128,647.000	-3168,433.000	7088,861.000
1977	1753,026.000	5796,278.000	-4043,252.000	7549,304.000
1978	2288,163.000	4599,025.000	-2310,862.000	6887,188.000
1979	2261,195.000	5069,432.000	-2808,236.000	7330,627.000
1980	2910,122.000	7909,364.000	-4999,242.000	10,819,486.000

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 15.10.2020

Tablodan dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiği görülmektedir. İhracatta olan artışa rağmen açık verilmesi ithalatın artış hızından kaynaklanmaktadır. Buradaki artışa, planlı kalkınma için gerekli olan yatırımları sağlayabilmek adına ithalatın arttırılmasının etkisi büyüktür (Seymen, 2009).

3.2. 1980'den Günümüze Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret

24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçiş yapan Türkiye maliyetleri düşürerek kaliteyi yükseltip uluslararası piyasadaki rekabet koşullarına uymayı hedeflemiştir. Bu bölümde 1980 yılından günümüze kadar olan dönemler 10 yıllık zaman dilimi içerisinde incelenecektir.

3.2.1.1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret

İthal ikameci politika uygulayan Türkiye 24 Ocak kararlarına kadar devam etmiştir bu uygulamasına. 24 Ocak 1980'de alınan kararlar, dışa açık sanayileşme politikaları neticesinde dış ticaret serbestleşmiş, ekonomide yapısal dönüşümler olmuştur. Fakat değişim sürecinin yavaşlamasına neden olan bazı durumlar olmuştur bunlar; yüksek enflasyon, imalat sanayindeki yatırım yetersizliği, verimliliğin istenilen düzeye çıkamaması ve reel faizlerdeki yükseliştir. Dönemin temel sorunları şunlardır; iç ve dış borcun artması, ihracatın ithalata olan bağımlılığındaki artış, Türk lirasının aşırı değerlenmesi, üçüz açıklar, faizlerin yüksekliği.

1980'de dışa açılan Türkiye ekonomisinde dış ticaret dengesinin GSYH'ye oranı hızlı bir şekilde düşmüştür. 1983 sonrası ihracata öncelik verilmiş, döviz gelirlerinde hızlı genişleme, ithalatın liberalleşmesine ve ödemeler dengesi finansmanının rahatlıkla karşılanmasına imkan sağlamış ve cari işlemler dengesi uzun zaman sonra ilk defa 1988'de fazla vermiştir. 1981 ile 1987 dönemleri arasında büyümede istikrar sağlanmış, mali ve reel

sektörlerdeki gelişmeler büyümeye olumlu yönde etki sağlamış olmasına rağmen kamudaki bozulan dengeler ekonomideki istikrarı da olumsuz yönde etkilemiştir (Erdemir, 2014). İthalat serbest olurken 1984 yılının başlarında nominal gümrük vergisi %76,3 seviyelerinden %48,9 seviyelerine düşürülmüştür. Diğer önemli adım ise ithalata devlet kontrollerinin azaltılarak tamamen kaldırılmasıdır. Uyuşturucu, silah ve bunlara girdi niteliği taşıyan mallar hariç tüm malların ithali serbest oldu. Aynı zamanda yerli malın korunması yönünde 1984'te 40 mal fona eklenmiştir bu sayı 1986'da 379, 1988'de ise 783 olmuştur (Sever, 2009).

Tablo3.6.: Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (1980-1989)

Yıllar	İhracat (Milyon usd)	İthalat (Milyon Usd)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Usd)	GSYH (Milyon Usd)	Dış Ticaret Dengesi/GSYH (%)	Büyüme Hızı (%)
1980	2,910	7,909	-4,999	90,678	-5,5	-2,4
1981	4,703	8,933	-4,230	94,642	-4,5	4,9
1982	5,745	8,842	-3,097	85,354	-3,6	3,6
1983	5,728	9,235	-3,507	81,134	-4,3	5,0
1984	7,134	10,757	-3,623	78,825	-4,6	6,7
1985	7,958	11,343	-3,385	89,263	-3,8	4,2
1986	7,457	11,105	-3,648	100,873	-3,6	7,0
1987	10,190	14,158	-3,968	115,097	-3,4	9,5
1988	11,662	14,335	-2,673	121,667	-2,2	2,1
1989	11,625	15,792	-4,167	142,635	-2,9	0,3

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 18.10.2020

1980 yılı itibarı ile dış dünyaya açılan bir ekonomi ve ihracatı arttırmak için verilen teşvikler dış ticaretteki önemli değişiklikler arasında yer almaktadır. Tabloya bakıldığında, sürekli artan bir ihracat görülmektedir bu duruma 24 Ocak kararlarının etkisi ile petrol fiyatlarındaki artışların orta doğu ülkelerinin satın alma gücünü arttırması ve o dönemde yaşanan İran-Irak savaşı ile Türkiye'deki mallara olan talebin artması etkili olmuştur. İhracatta yaşanan bu gelişmeler var olan kapasitenin daha ileri düzeyde kullanılması ile elde edilmiştir (Saruhan, 2010).

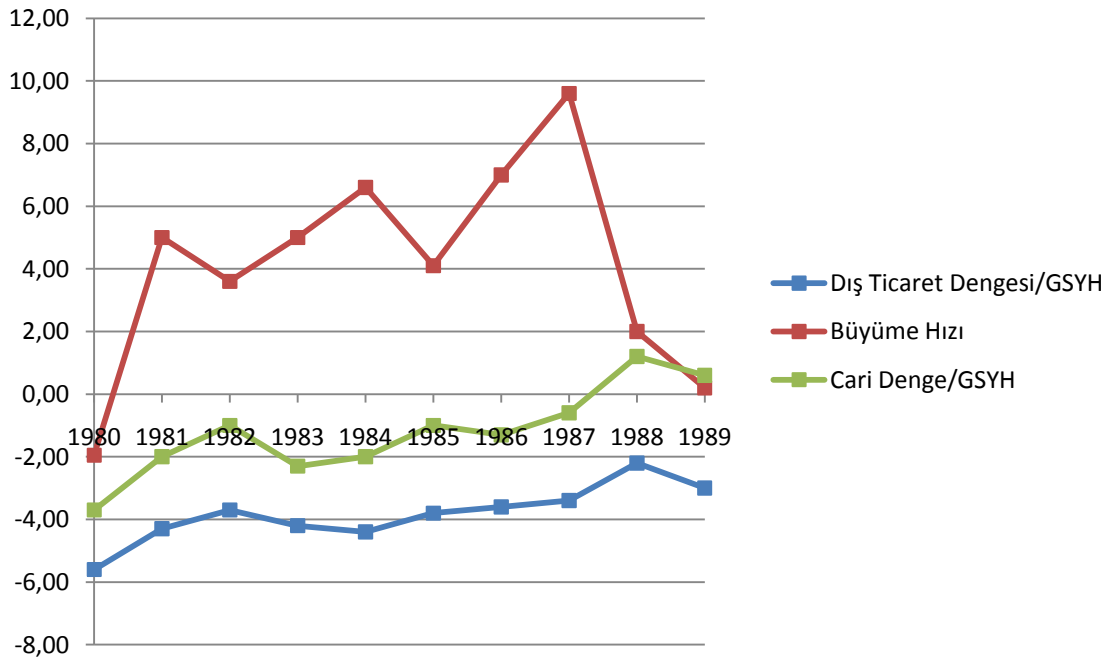
1980'den sonra, ithalat politikalarında da değişiklik yapılmıştır, ithalattaki kotaların kaldırılması ile ithalatta da sürekli artış olmuştur. İthalatta meydana gelen bu artışa etki etken diğer durum ise teşvikler ile artış gösteren ihracat yatırım ve ara malları ihtiyacının

karşılanmasıdır. Hizmet gelirlerinden kazanılan döviz gelirinin artması ile yabancı sermaye girişinin artması ithalatın artmasının sebepleri arasında yer almaktadır (Sezgin, 2009).

İthalat 1980'de 7.909 milyon dolar iken dokuz yılda iki katına çıkarak 1989'da 15.792 milyon dolar olmuştur. 1986 ve 1989 dönemlerinin ilk yarısı hareketli geçerken ikinci yarısında ekonomide durgunluk yaşanmıştır. 1980 ile 1987 dönemlerinde iç talepte meydana gelen artış ile petrol fiyatlarında yaşanan değişim, ekonomide ortalama uzun dönem üzerinde bir büyüme olmasını sağlamıştır. 1987'de 10.190 milyon dolar olan ihracata karşılık ithalat 14.158 milyon dolara ulaşmış ve 4 milyon dolar civarında dış ticaret açığı olmuştur. 1988'den sonra imalat sanayindeki durgunluk sebebiyle ihracat 11,662 milyon dolar ithalat ise 14.335 milyon dolar olmuştur.

Tablodan büyüme hızına baktığımızda 1980 askeri darbeden sonra büyüme hızı %-2,4 olmuş, fakat ilerleyen zaman içerisinde Türkiye ekonomisinin dışarıya açılması ihracat ve ithalattaki artışların etkisi ile ekonomide olumlu yönde değişiklikler yaşanmış, büyüme hızı ara ara düşse de genel olarak artmıştır. 1987'de büyüme hızının %9,5 seviyelerinde gerçekleşmesi ihracattaki artışın neticesidir fakat daha sonraki dönemlerde yaşanan durgunluk büyüme oranlarında düşüşe sebep olmuştur (Penpeci, 2019).

Grafik 3.1: Türkiye'de Büyüme Hızı, Cari Denge ve Dış Ticaret Dengesinin GSYH'ye oranı (1980-1989)



Kaynak: Penpeci, (2019)

1980 ve 1987 dönemlerinde cari işlemler dengesi sabit bir ilerleme gösterememiş inişli çıkışlı bir seyri olmuştur. 1988-1989'da ise cari işlemler dengesi fazla vermiştir, buradaki fazlalığa bağlı olarak cari dengenin GSYH'ye oranı 1988'de %1,3 ve 1989'da %0,7 oranında gerçekleşmiştir. 1986'da büyüme %7,0 olarak gerçekleşmiş fakat cari denge ile olan ilişkisi negatif yönlü olmuştur. 1988 yılından sonra ise ekonomideki olumsuzluklar, büyüme hızını bir önceki yıla göre %9,5'ten %2,1' geriletmiştir (Penpeci, 2019).

3.2.2.1990-1999 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DığTicaret

1990'lar da tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli değişim ve gelişmeler olmuştur. 1980'lerde yaşanan değişimden çok daha hızlı olmuştur 90'lardaki değişim. Hız kazanan globalleşme ile ülkelerin sınırları sadece harita üzerinde kalarak dünyanın yeni kuralları her yerde geçerli olmuştur. Elektronik bankacılık ve internet ile tanışan insanlar para kazanmak için yeni yollar aramaya başlamıştır böylece bireysel ve profesyonel yatırım kuruluşlarınca sermaye hareketleri ulusal sınırları aşmıştır (Toruk, 2005).

1990'lar da Türkiye'de yüksek enflasyona, kapatılamayan kamu açığına ve borç yüküne rağmen büyüme için çaba harcadığı bir dönem olmuştur. Ara ara krizlerin yaşandığı bu dönemde yüksek enflasyon uzun süre devam etmiştir. 1999'da IMF ile Stand-by anlaşması yapılmıştır yüksek enflasyona karşı, 2001 yılına kadar uygulanan bu antlaşma 2001'de kriz ile sonuçlanmıştır. Enflasyon ile mücadele edebilmek için reformlar yapılmış ve büyümenin hızını arttırmıştır bu reformlar fakat bu büyüme ancak cari açık ile gerçekleşebilmiştir. Ekonomideki kaynak ihtiyacı yurt dışından yabancı sermaye ile karşılanmıştır (Göcen, 2017).

1990'lar da yaşanan diğer bir önemli gelişme ise ihracat malı üretimi için ithal ara girdiye ve ithal enerji ham maddelerine –doğalgaz, petrol- olan bağımlılıkta artış olmasıdır. Türkiye'nin katma değeri yüksek olan teknolojik ürünlerin ihracatını yapamaması aynı zamanda artan enerji tüketimi dolayısıyla da dış ticaret açığı artmış buna bağılı olarakta cari açıkta artış göstermiştir. Bazı dönemlerde sıcak para girişı ve hizmet gelirleri ile cari açık kapatılmışsa da son zamanlarda 50 milyar dolar seviyelerine çıkan açık Türkiye ekonomisi için ciddi bir risk olmaktadır. 2011 yılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verileri cari açığın 75 milyar dolara çıktığını göstermektedir ve bu durum Cumhuriyet tarihi boyunca görülen en yüksek seviye olmuştur. Cari açığın önlenmesi için, dış ticaretin açığı düşürülmelidir, ülke ekonomisinin geleceği için bu sorun çözüme kavuşturulması gereken en öncelikli sorunlar arasındadır (Çelik ve İlkay, 2016).

Ekonomide yaşanan bu olumsuzluklar imalat sektöründe kapasite düşüşlerine sebep olmuş üretim azalmış, ihracat; ithalat karşısında yetersiz kalmıştır. Çalışan bireylerin maaşlarına yapılan dondurma işlemleri reel ücretleri düşürmüş, faiz oranlarındaki yükselişe bağlı olarak azalan tüketim arz karşısında talebin yetersizliğine dolayısı ile de üretim ve istihdamda düşüş yaşanmasına sebep olmuştur (Kol ve Karaçor, 2012).

Tablo 3.7.: Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (1990-1999)

Yıllar	İhracat (Milyon Usd)	İthalat (Milyon Usd)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Usd)	GSYH (Milyon Usd)	Dış Ticaret Dengesi/GSYH (%)	Büyüme Hızı
1990	12,959	22,302	-9,343	200,555	-4,7	9,3
1991	13,593	21,047	-7,454	200,502	-3,7	0,9
1992	14,714	22,871	-8,157	210,584	-3,9	6,0
1993	15,345	29,428	-14,083	238,378	-5,9	8,0
1994	18,105	23,270	-5,165	176,956	-2,9	-5,5
1995	21,637	35,709	-14,072	225,941	-6,2	7,2
1996	23,224	43,626	-20,402	243,412	-8,4	7,0
1997	26,261	48,558	-22,297	253,706	-8,8	7,5
1998	26,973	45,921	-18,948	270,947	-7,0	3,1
1999	26,587	40,671	-14,084	247,544	-5,7	-3,4

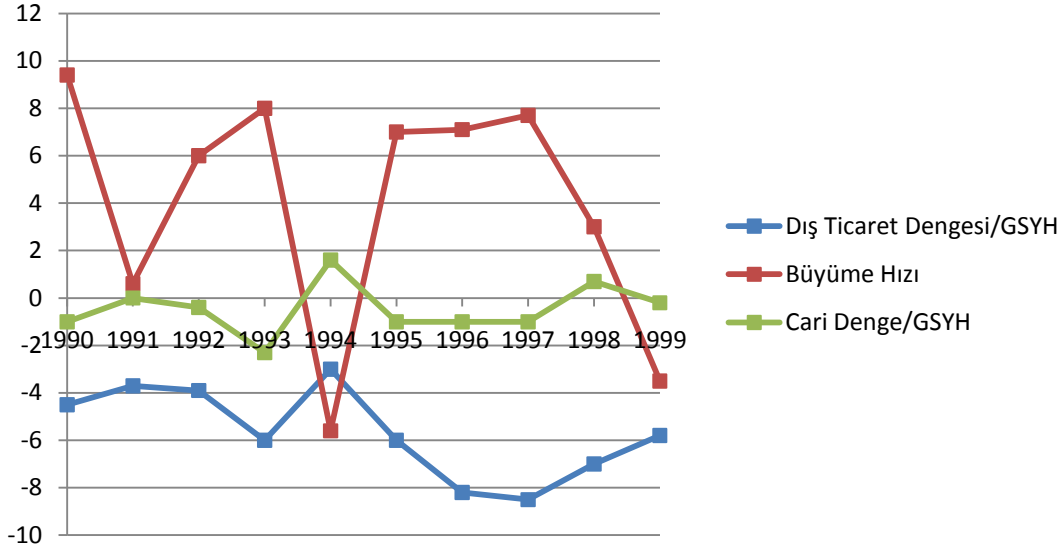
Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 18.10.2020

1994 ve 1995’te ihracattaki artışın sebebi Türk parasına yapılan devalüasyondur. İhracat 1993’te 15,345 milyon dolar iken 1994’te 18,105 milyon dolara yükselmiştir. 1997’de Asya ülkelerinde 1998’de ise Rusya’da çıkan krizler Türkiye’nin ihracat rakamlarında durağanlığa sebep olmuş ve buna bağlı olarak 1994’te 5,164 milyon dolar olan ticaret dengesi 1999’a gelindiğinde 14,084 milyon dolar olmuştur. On yıllık bu tabloya bakıldığında ithalat sürekli ihracatın önünde olmuştur, büyüme hızının en düşük seviyede gerçekleştiği dönem %-5,5 ile 1994 senesi olmuştur, dış ülkelerde yaşanan krizlerin etkisi ile yaşanan durgunluk 1997 ve 1998 senesinde de büyüme hızını düşürmüştür ve Marmara’da yaşanan depremin etkisi ile de büyüme %-3,4’e düşmüştür (Penpeci, 2019).

1990 yılı sonrasında ekonomide yaşanan dalgalanmaların sebebi makroekonomik koşullar ve politik ilişkiler olmuştur. Cari işlemler dengesine baktığımızda, Türkiye’nin diğer ülkeler ile olan ilişkisi ve döviz kuruna bağlı olarak değişiklik yaşadığını görebiliriz. Türkiye’nin sürekli artan dış ticaret ve cari işlemler açığı krizlerin başlıca sebebi olmuştur.

Cari işlemlerde açık arttığı zamanlarda, ithalat ve ihracat farkı genişliyor, sıcak para akımları artıyor, katma değerli mal üretimi duruyor daha çok ithalat yapıyor ve ihracatın ithalata bağlı olarak gerçekleştiği görülüyor (Gülçiçek, 2007).

Grafik 3.2 Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve DıŒTicaret Dengesinin GSYH’ye oranı (1990-1999)



Kaynak: Penpeci, (2019)

1990 ve 1999 dönemleri arasında büyüme ve cari denge/GSYH oranlarına bakıldığında Körfez savaşı sonrasında Türkiye'nin o bölge ile olan ekonomik ilişkilerindeki durgunluk cari işlemler dengesinde fazla verilmesine sebep olmuştur. 1994'ün başlarında yaşanan krizin önceki yılın dış ticaret dengesinde açık 14,083 milyon dolar olmuş, cari işlemler açığı 6,433 milyon dolara çıkmış, büyüme oranı yükselerek %8 olmuştur. Buna karşılık cari denge/GSYH oranı %-2,7 olmuştur. 1994'e gelindiğinde ise ekonomideki tüm göstergeler tersine dönmüş büyüme %-5,5'e düşmüştür. 1995'ten sonra cari denge açık vermeye başlamış büyüme oranı artış göstermiş bu durum 1998'deki Asya ve Rusya krizleri ile tersine dönmüştür. Bu dönemde iki milyon dolar fazlası olmuştur cari işlemler dengesinin, büyüme ise gerileme göstermiş ve %3,1 olarak gerçekleşmiştir. Marmara depremi ile 1999'da büyüme oranı %-3,3'e gerilemiş cari denge/GSYH oranı %-0,4'e düşmüştür (Penpeci, 2019).

3.2.3. 2000-2009 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DıŒTicaret

Türkiye, 2000'lere geldiğinde önceki dönemlerde yaşanan ekonomik sorunların çözümü için reformlar uygulamaya başlamışken Kasım 2000'de yeni bir kriz ile karşılaşmıştır. Kasım krizinin temelinde dövize ve TL'ye olan talep artışı ile mali kesimin

güven kırıcı olayları etkili olmuştur. Türkiye ekonomisi liberalleşememiş devletin kontrolünde olan bir yapı oluşmuş ve ülke krizlere açık bir duruma gelmiştir. Krizin etkisini arttıran bir diğer durum ise yeterli sermayesi olmayan bankacılık sektörü, yanlış politikaları ile birlikte piyasada yaşanan aksamalar olmuştur (Arın, 2001).

Kasım ayı sonunda yaşanan bu kriz likidite krizi olarak çıkmıştır. Ülkemizde bulunan birkaç bankanın diğer bankaları zor durumda bırakmaya yönelik tutumları, özelleştirmede ki sorunlar sebebiyle yabancıların güvenlerinin kırılması ile bir Alman ve ABD bankasının bir gecede 7 milyar dolar parayı çekmeleri krizin yaşanmasında etkisi büyük olmuştur. Aynı zamanda IMF'in Türkiye'ye vereceği krediyi vaktinde vermemesi ve kriz sonrası içi boşaltılarak fon yönetimine devri yapılan 11 tane holding bankasının 10 milyar dolar değerindeki yükü likidite krizinin sebepleri arasındadır (Çakıcı, 2001). Kriz sonrası kamu harcamalarının tamamı hazinenin onayından geçmiştir. Kasım kriziyle yaşanan güvensizlik neticesinde hazine %67 faiz oranı ile borçlanmıştır. 19 Şubat 2001'de dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı arasında MGK'de yaşanan olayın devlet kriziymiş gibi yansıtılması ile Kasım krizi atlatılmadan yeni krizler yaşanmasına sebep olmuştur. Döviz karşı artan talep, yabancı yatırımcının piyasadan çekilmesi ve bankalar ile tasarruf sahiplerinin döviz talebi arttırması krizi daha da körüklemiş, faizlerin % 1000'leri geçmesi Merkez Bankası'nın politika hedeflerinde değişikliğe gitmemesi krizi iyice derinleştirmiştir. 23 Şubat 2001'de Merkez Bankası rezervi 5.3 milyar dolara düşmüş, gecelik bankalar arası faizler % 7500 olmuş ve hazine % 144 oranıyla borçlanmaya gitmiştir (Turan, 2001).

Türkiye iktisadi tarihindeki en kapsamlı istikrar programı, Şubat 2001 krizi ile son bulmuştur. 21 Şubat'ta serbest dalgalı kura geçilmiş ve ertesi gün TL'nin değeri %40 oranında düşmüştür. Dolayısıyla dış borçlarda 29 katrilyon gibi bir artış yaşanmıştır. 2001'in ilk yarısında TMSF'e devredilen 18 banka yaşanan olumsuzlukların devamını sağlamıştır. Bankalar verdiği kredileri geri alamadığından döviz borçları artmış ve bankaların batışı hızlanmıştır. Faaliyetlerine devam edebilen bankalar ise ortak arayışına girmiş ve bu sektörde on sekiz bin kişi işinden olmuştur. 2000 Kasım'ında yaşanan faiz riskine 2001 Şubat krizi ile kur riski de eklenmiş ve bankacılık sektöründe çok boyutlu bir kriz yaşanmıştır (Turan, 2001).

Türkiye 2000 ve 2001 krizlerinden sonra 2008 küresel ekonomik krizine kadar büyüme hızı yükseliş göstermiştir. 2002'de Türkiye krizden çıkmak adına ciddi adımlar atmış ve 2003 itibari ile güçlü bir büyüme sürecine girmiştir. Ekonomide yapısal düzenlemeler ile makroekonomik yapıda istikrarı devamlı kılmak, ekonomiyi esnek, etkin ve üretken duruma

getirebilmek konulan uygulamalar ile birlikte sıkı para ve maliye politikaları yeniden güven ve istikrara kavuşturmuştur ekonomiyi. 2002 ile 2007 arasında ekonomik oranlarda ciddi yükselişler yaşanmış, üretim ve ihracat oranları artmış, enflasyon düşmüştür (Acar, 2013).

Tablo 3.8.: Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (2000-2009)

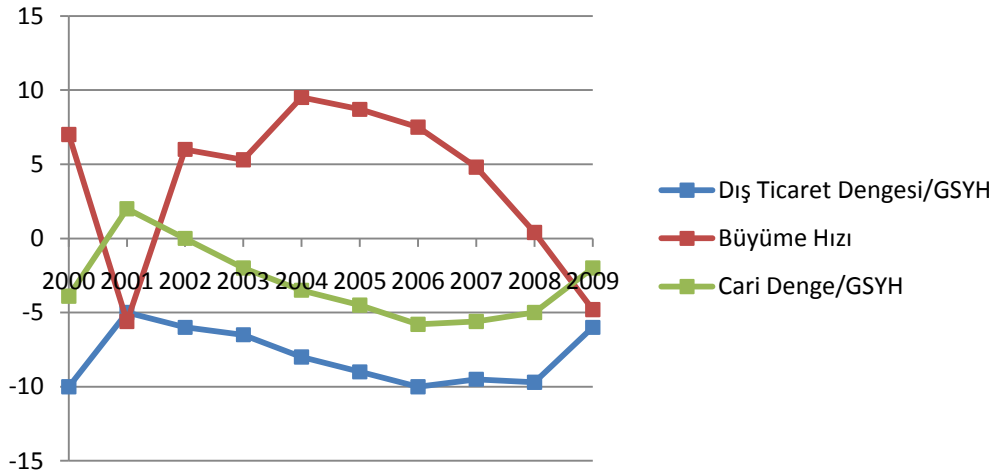
Yıllar	İhracat (Milyon USD)	İthalat (Milyon USD)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon USD)	GSYH (Milyon USD)	Dış Ticaret Dengesi/GSYH (%)	Büyüme Hızı
2000	27,774	54,502	-26,728	265,384	-10.1	6.8
2001	31,334	41,399	-10,065	196,736	-5.1	-5.7
2002	36,059	51,553	-15,494	230,949	-6.7	6.2
2003	47,252	69,339	-22,087	304,901	-7.2	5.3
2004	63,167	97,539	-34,372	390,387	-8.8	9.4
2005	73,476	116,774	-43,298	481,497	-9.0	8.4
2006	85,534	139,576	-54,042	526,429	-10.3	6.9
2007	107,271	170,062	-62,791	648,754	-9.7	4.7
2008	132,027	201,963	-69,936	742,094	-9.4	0.7
2009	102,143	140,928	-38,786	616,703	-6.3	-4.8

Kaynak: Penpeci, (2019)

Tabloyu incelediğimizde 2000-2009 dönemleri arası Marmara depremi ile 2000-2001 krizleri sonrasında en düşük büyüme seviyesi 2001’de %-5,7 olarak yaşanmıştır. 2002 sonrası uygulanan ekonomi programları ile büyüme hızı ve ticaret hacminde pozitif yönlü gelişmeler yaşanmıştır. En yüksek büyüme hızının gerçekleştiği 2004 yılında dış ticaret hacmi 160.706 milyon dolar olmuştur. 2005 yılına baktığımızda büyüme hızında ufak çaplı bir dalgalanma yaşanmış ve sonrasında ise sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Dünya Finans krizinin yaşandığı 2008’de Türkiye’nin büyüme hızı %0.7 olmuş ve kriz sonrası 2009 yılına gelindiğinde tüm dünyayı etkileyen krizin etkisi ile ithalat ve ihracattaki düşüşle büyüme hızı %-4,8 olarak gerçekleşmiştir (Penpeci, 2019). Türkiye 2008 krizine kadar yükselen bir seyirde gitmiş göreceli olarak yüksek bir büyüme hızı yakalamıştır. 2004’te enflasyon rakamlarının tek haneye düşmesi Türk Lirasından altı sıfır silinmesi ile Türk parasına güveni

arttırmıştır ekonomi adına tüm bu olumlu gelişmelere rağmen dış ticaret ve cari dengede olumlu sonuçlar yaratamamıştır. Çünkü Türk Lirasındaki değer artışı, ithalatı ucuzlatmış ihracatın ise daha pahalı olmasına sebep olmuştur. 1980 sonrası Türkiye büyüme oranlarına baktığımızda 1980-1989 dönemi büyüme %4,1, 1990-1999 arası %4, 2000-2009 dönemleri %3,8 olarak gerçekleşmiş, geçmiş yıllardaki büyümeden farklı olarak şuanki büyüme cari açık ile gerçekleşmiştir (Kaya, 2016; Yiğit, 2018).

Grafik 3.3.: Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve DışTicaret Dengesinin GSYH’ye oranı (2000-2009)



Kaynak: TÜİK

Grafik 3’ten 2000-2009 arası büyüme oranlarına baktığımızda 2001’deki krizlerin etkisi ile büyüme oranı %-5,7’ye düşmüş ve bu daralma dolayısı ile cari işlemler 3.760 milyon dolar fazla vermiştir. 2002 yılı sonrası ise cari işlemler her zaman açık vermiş büyüme ise sürekli yükselmiştir. 2007’deki Küresel kriz sonrası cari açık önceki dönemlere göre daha az artış göstermiş büyüme ise düşüşe geçmiş ve % 4.7’ye gerilemiştir. 2009’da ise dış ticaret dengesindeki azalma sebebiyle dış ticaret dengesi/GSYH oranı yükselmiş büyüme hız ise %-4,8’e düşmüştür (Penpeci, 2019).

3.2.4. 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi ve DışTicaret

Türkiye, 2010’da krizin etkilerinden kurtulabilmek adına yeni adımlar atmaya başlamış ve iyi bir toparlanma sağlamıştır. Hareketlenen iç talep ve Avrupa’da devam eden ekonomik durgunluk ihracatı ithalatın gerisinde bırakmış ve büyüme oranı %9 olmuştur. 2012 dengelenme yılı olmuştur diyebiliriz, bu yılda GSYH yükselişe geçerek 2015’te 861.467 milyon doları görmüştür. Buradaki artışa, tüm dünyadaki ekonominin kötüleşen durumu ile AB’de devam eden borç krizi ve hareketlenen iç talep neticesinde artan ithalatın etkisi

olmuştur. Ekonomide yapılan reformlar dış ticaretin yapısına ve yönelimine farklılıklar getirmiş ve 2012’de ihracat yapılan ülke sayısı artmış ve ihracat rekor bir seviyede gerçekleşerek 152.462 milyon dolar olmuştur (Erdemir, 2014; Özbalcı, 2015).

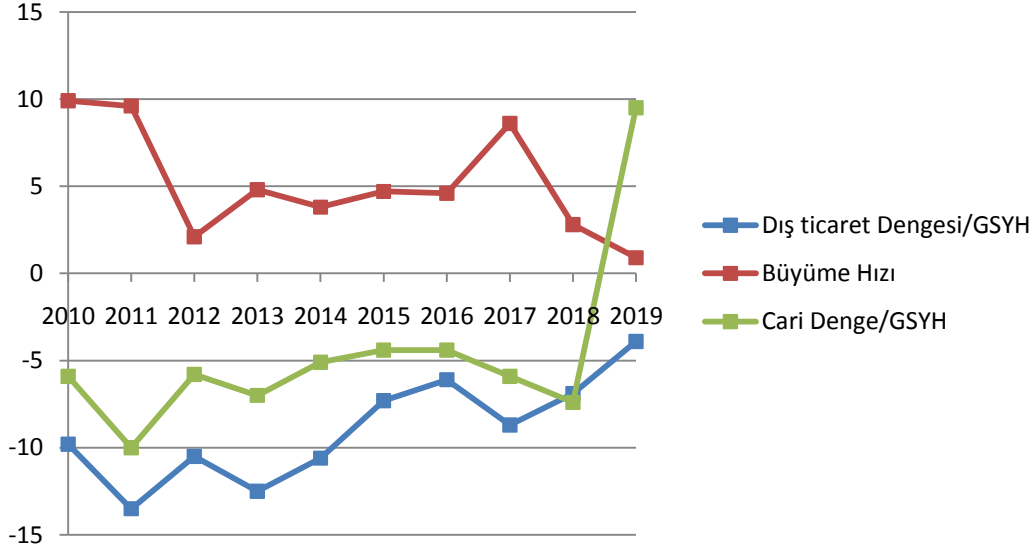
Tablo 3.9.: Türkiye’de Dış Ticaret, GSYH ve Büyüme Hızı (2010-2019)

Yıllar	İhracat (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	GSYH (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi/GSYH (%)	Büyüme Hızı (%)
2010	113,883	185,544	-71,661	731,608	-9,8	9.2
2011	134,907	240,842	-105,935	773,980	-13,7	8.8
2012	152,462	236,545	-84,083	786,283	-10,7	2.1
2013	151,803	251,661	-99,859	823,044	-12,1	8.5
2014	157,610	242,177	-84,567	799,370	-10.6	5.2
2015	143,839	207,234	-63,395	861,467	-7.3	6.1
2016	142,530	198,618	-56,089	856,791	-6.1	3.2
2017	156,993	233,800	-76,807	851,490	-8,7	7.4
2018	177,169	231,152	-53,984	771,350	-6,9	2.8
2019	180,833	210,345	-29,513	754,411	-3,9	0.9

Kaynak: TCMB

Tablo incelendiğinde 2008 küresel kriz sonrası ihracattaki artış dolayısıyla büyüme oranı %9,2 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ekonomik koşullarda herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen 2011 yılına bakıldığında ithalat artış hızı ihracat artış hızından daha fazla olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı 105.935 milyon dolara çıkmıştır yaşanan bu negatif yönlü duruma rağmen büyüme oranı %8.8 olarak gerçekleşmiştir. 2012’den sonra Türkiye ekonomisi dalgalı bir büyüme gerçekleştirmiş ve 2017’ye gelindiğinde gösterdiği iyi performans neticesinde %7.4 oranında büyüme gerçekleştirmiştir.

Grafik 3. 4.: Türkiye’de Büyüme Hızı, Cari Denge ve DışTicaret Dengesinin GSYH’ye oranı (2010-2019)



Kaynak: TCMB (Erişim Tarihi 30.11.2020)

2010-2019 arası grafiğini incelediğimizde ilk iki yıl ekonomide toparlanma sürecine yeniden giren Türkiye %9 seviyelerine ulaşmıştır 2011 yılı itibari ile ekonomik büyüme süreci yavaşlamış olsa da söz konusu yılın ikinci yarısından itibaren %8,8’lik büyüme gerçekteşmiştir. 2011 yılında Türkiye ekonomisi Çin’den sonra en hızlı büyüyen ikinci ülke olmuştur. 2012 yılına gelindiğinde dış ticaret artarak ihracatın ithalatı karşılama oranı %64,5’e ulaşmıştır. 2012 yılında dış ticaret hacmi 389.007 milyon dolar olarak gerçekteşmiş olup, 2013 yılı itibari ile Türkiye %4,2 oranında büyümüştür.

2014’te ülke içerisinde yaşanan talepteki düşüş ithalat rakamlarını bir önceki yıla göre düşürerek 242.177 milyon dolara getirmiştir. Dış açıkta yaşanan daralmaya rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı %65,1 olmuştur. Büyüme oranlarına baktığımızda; 2014’te %3, 2015’te %4 ve 2016’da %3,2 olan büyüme durgun bir seyir izlemiş ve 2017’de %7,4’e yükselmiştir buradaki artışın sebebi dış ticaret hacmindeki ihracatın artış göstermesi olmuştur (Köksal, 2016).

Türkiye ekonomisi 2018’de %2.6 büyümüştür, 2018’in son çeyreğinde mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH çeyreklik bazda %2.4, 4. Çeyrekte ekonomi %3 daralırken 2019 yılının üçüncü çeyreğinde tekrar büyümeye başlamıştır. Net ihracatın katkısının negatife dönmesine karşın tüketim harcamalarının olumlu etkisiyle 2019 üçüncü çeyrekte yıllık bazda %0,9 büyüme kaydetmiştir. Zayıflayan iç talep, düşük seyreden petrol

fiyatları ve artan turizm gelirlerinin de etkisi ile Temmuz 2019 itibari ile fazla veren aylık cari işlemler dengesi, Kasım ayında dış ticaret açığındaki genişlemeye bağlı olarak yeniden açık vermiştir. 12 aylık kümülatif cari fazla Kasım ayı sonrasında 2,7 milyar dolar olmuştur. Cari işlemler hesabının, 2019 yılında dengeye yakın seviyede fazla vereceği, ekonomik aktivitede beklenen toparlanmaya bağlı olarak 2020 yılında yeniden sınırlı düzeyde açık vermeye başlayacağı tahmin edilmektedir.



DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİNİN

TEST EDİLMESİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ 1987-2019

Çalışmanın bu bölümünde ekonometrik analizde kullanılacak olan yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilmiş, ayrıca literatür araştırmasıyla daha önceki çalışmalarda ulaşılan bulgulara değinilmiştir. Dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisini test etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme testi ve Toda Yamamoto nedensellik testi uygulanmış olup bulunan sonuçların da ilgili literatürle karşılaştırılması yapılmış ve değerlendirilmiştir.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkinin yönünü ve varlığını belirlemektir. Bu bağlamda, literatürde önemli yeri olan ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği incelenecektir.

4.2. Literatür Taraması

Yaman (2019), yazar bu çalışmasında dış ticaret ve gayri safi sabit sermaye oluşumunun ekonomik büyümeye etkisi ve aralarındaki ilişkiyi üç model geliştirerek incelemiştir. Bir yönü ile ihracata dayalı ekonomik büyümenin test edildiği, ihracat-gayri safi sabit sermaye oluşumu ekonomik büyüme ilişkisi ile ilk modeli, ithalata dayalı ekonomik büyümeyi test eden ithalat- gayri safi sabit sermaye oluşumu-ekonomik büyüme ile ikinci modeli ve dış ticarete dayalı ekonomik büyümenin test edildiği, ticari açıklık-gayri safi sabit sermaye oluşumu-ekonomik büyüme ilişkisini de üçüncü model olarak kullanmıştır. Türkiye ekonomisi 1998:Q1-2017:Q4 dönemlerine ait gayri safi yurt içi hasıla, ihracat, ithalat ve gayri safi sabit sermaye oluşumu ticari açıklık verilerini kullanmıştır. Serilerin durağanlıkları Augmented (genişletilmiş) Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testleri ile analiz ederek VAR modelini kurmuştur. Yazar, değişkenler arası uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi değişkenler arasındaki nedenselliğin araştırılmasına yönelik Granger Nedensellik Testi, bir değişkende yaşanan şoka karşı diğer değişkenlerin nasıl tepki verdiğinin belirlenmesi için İtki-Tepki Analizi ve bir değişkendeki değişimin diğer değişkenlerde ki etkisini tespit için Varyans Ayrıştırma Analizini uygulamıştır. Elde edilen sonuçlar değişkenler arası uzun vadede eşbütünleşme olmadığı, gayri safi sabit sermaye oluşumu artış hızından hem ekonomik

büyümeye hem de gayri safi sabit sermaye oluşumu artış hızına: ticari açıklık artış hızında hem ekonomik büyümeye hem de gayri safi sabit sermaye oluşumu artış hızına doğru tek yönlü nedensellik bulmuştur.

Bağırtaş (2018) çalışmasında, 1960-2017 dönemine ait yıllık verileri kullanarak çalışmasını zaman serisiyle incelemiştir. Zaman serisi analizinde ise birim kök testi olarak ADF ve PP testlerini kullanmış ve nedensellik testini ise Granger Nedensellik olarak tamamlamıştır. İhracattan ithalata tek yönlü bir ilişki bulmuştur.

Penpeci (2019) yazar, 1980-2017 yıllarındaki dış ticaretin Türkiye ekonomisindeki değişimi ve bu değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Türkiye ekonomisinin 1980-2017 yıllarında GSYİH, ihracat ve ithalat değişkenlerini nedensellik ilişkisi yönünden incelemiştir. Granger Nedensellik Testi yaparak ihracattan GSYH'ye, ihracattan ithalata ve ithalattan GSYH'ye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuştur.

Türlüoğlu (2019) yazar çalışmasında, Türkiye'de büyüme kavramını Osmanlı döneminden günümüze kadar incelemeye almıştır. Ekonomik büyüme ve dış ticaret verilerine ekonometrik analizler uygulayarak öncelikle verilerin durağanlıklarını daha sonra ise VAR modeli ile Granger Nedensellik analizi uygulamıştır, modelin otokorelasyon içerip içermediğini test ederek, Varyans ayrıştırması ve etki tepki analizi yapmıştır.

Özcan (2019) yazar çalışmasında, Türkiye dış ticareti ve ekonomik büyüme ilişkisini 2006:Q1-2018:Q2 verilerini kullanarak bulmaya çalışmıştır. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Zivot Andrews birim kök testini kullanarak, eşbütünleşme analizi için ARDL modelini uygulamıştır. Sermaye stoku işgücü, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret hacmi değişkenlerini kullanmıştır. Seriler arası %1 anlamlılık seviyesinde eşbütünleşme bulmuştur. ARDL modelinde, uzun dönem analizde ticaret ve sermaye stoku artışının ekonomik büyümeye pozitif etkisini bulmuştur. Hatemi-j (2012) tarafından geliştirilen asimetric nedensellik testiyle ampirik çalışmasını tamamlamış ve %5 anlamlılık seviyesinde ticarete yaşanan artışın GSYİH'deki azalışın Granger nedeni olduğu sonucuna varmıştır.

Arslan (2019), dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen yazar, TÜİK ve Dünya Bankası'ndan aldığı dış ticaret göstergeleri ve büyümenin ölçüsü olarak kabul gören GSYH zaman serilerini ekonometrik yöntem ile karşılaştırarak dış ticaretin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediğini ve dış ticaretten büyümeye doğru nedensellik olduğunu bulmuştur.

Gülmez (2019), Türkiye'nin 2003-2018 verileri ile dış ticaretin ekonomik büyümeye ve istihdama olan etki ve düzeyini araştırmıştır. İthalat ve ihracatı dış ticaret verisi, GSYİH'yi büyüme verisi ve istihdam edilen kişi sayısını da istihdam verisi olarak kullanmıştır. GSYH ile ithalat arasında iki yönlü ilişki, ihracattan GSYİH'ye ithalata tek yönlü nedensellik, istihdamdan GSYİH'ye de te yönlü bir nedensellik bulmuştur. Değişkenler arası uzun dönem ilişki için eş-bütünleşme testi uygulamıştır. Değişkenlerde eş-bütünleşme ilişkisi olmadığı için uzun dönem ilişkileri incelemek için etki tepki fonksiyonları ile Varyans analizinden yararlanılmış, büyüme ithalat arası karşılıklı ilişki Türkiye'nin büyümesinde ithalatın etkili olduğu şeklinde yorumlanmış, ihracattan GSYİH'ye olan tek yönlü ilişki de Türkiye'nin büyümesinde ihracatın da etkisi vardır şeklinde ifade etmiş ve ithalat-ihracat-istihdam arasında ilişki bulamamıştır.

Gül (2019), Türkiye'nin 2003-2017 dönemlerine ait üçer aylık verilerini kullanarak reel GSYİH, toplam ihracat, toplam ithalat ve reel döviz kuru arası nedenselliği VAR modeline dayalı Granger Nedensellik Testi ile analiz etmiş ve yorumlamıştır. Ekonomik büyüme reel (GSYİH), dış ticaret (toplam ihracat-toplam ithalat) reel döviz kuru değişkenlerini kullanmıştır. Değişkenlerin grafiksel analizinde yüzey değerlerinde durağan olmadıklarını tespit etmiş ve Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testine göre birinci dereceden farklarını alıp durağan hale getirmiştir. Değişkenlere CUSUM ve CUSUM kare testlerini uygulayarak yapısal kırılma olmadığını tespit etmiştir.

Oğuz (2017), bu çalışmada Eylül 2008-Haziran 2016 arası aylık verileri kullanan yazar, serileri farklı derecelerde durağanlaştırdığı için ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz yapmıştır. Sınır testi yaklaşımıyla yaptığı test neticesinde seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını bulmuştur. Serilerin uzun dönemde beraber hareket ettikleri anlamındaki bu sonuç ile uzun ve kısa dönem analizlerini yapmıştır. Bulunan sonuç, dış ticaret hadlerindeki olumlu gelişmelerin ekonomik büyümeyi uzun ve kısa dönemde olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Köksal (2016) yazar çalışmasında, 2000-2015 büyümenin nedenini araştırmıştır. Yaptığı diagnostik testlerin uygunluğu sonucunda verilere VAR analizini uygulamıştır. VAR analizi ile, ekonomik büyüme göstergesi olarak reel gayri safi yurt içi hasıla, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik araştırmasını yapmıştır. Granger nedensellik testi, nedenselliğin ithalata bağlı şekilde gerçekleşen ihracattan büyümeye doğru olduğunu ortaya koymuştur.

Dolayısıyla 2000-2015 dönemleri için ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki payının ihracata oranla daha fazla olduğu yorumunu yapmıştır.

Yiğit (2014) yazar çalışmasında, 1990 sonrası Türkiye'nin dış ticaret açığının gelişimini ve sektörel dağılımını inceleyerek çözüm önerilerinde bulunmuştur. Yazar dış ticaret açığının en önemli nedeni olarak imalat sanayinin ithalat bağımlılığı ve enerji ithalatı olarak tespit edilmiş ve çözüm için uzun vadeli planlar yapılarak, ara malı üretiminin ve alternatif enerji kaynaklarının artırılması gerektiğini söylemektedir.

Alim (2019) yazar çalışmasında, 2010M01-2019M04 dönemlerine ait aylık veriler aracılığı ile döviz kurunu temsilen tüketici fiyat endeksi bazlı reel efektif döviz kuru; dış ticaret göstergesi ihracat birim değer endeksi ve ithalat birim endeksi; ekonomik büyüme göstergesi olarak mevsimsel etki ve şoklardan arındırılmış sanayi üretim endeksi değişken olarak kullanmıştır. Serilerin düzey seviyesinde durağanlıkları ve birim köke sahip olup olmadıkları ADF (Augmented Dickey-Fuller (genişletilmiş Dickey Fuller)) ve PP (Phillips-Perron) Birim Kök Testleri ile bulmuştur. Değişkenlerin düzey değerlerin de birim kök sorunundan dolayı birinci farkları ile çalışmıştır. ADF testi ile en uygun modelin trendli ve sabitli olduğunu bulmuştur. Granger testi sonuçları; dış ticaret göstergesi ithalat ile döviz kuru arasında döviz kurundan ithalat ve ihracattan ithalat doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur. Diğer değişkenlerde ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamıştır.

Ali (2019 Komor Adaları) araştırmacı, 1980-2016 dönemlerine ait verileri kullanarak yaptığı Komor Adaları üzerine çalışmasında, ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme verilerini yıllık olarak kullanmıştır. Granger nedensellik testi ile ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. İthalattan ihracat tek yönlü bir nedensellik bulmuştur, fakat ithalat için ne ihracatın ne de ekonomik büyümenin nedeni olduğunu göstermiştir.

Şerefli (2016), 1975-2014 dönemleri için yapılan bu çalışmada Granger nedensellik ve birim kök testi kullanılarak Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında ilişki bulunmamaktadır.

Korkmaz ve Aydın (2015) çalışmalarında, Türkiye dış ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştirlerdir. 200:Q1 ve 2014:Q2 dönemleri üzer aylık ihracat birim değeri endeksi, ithalat birim değeri endeksi ve ekonomik büyüme (GSYİH)

değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkilerini VAR modeli oluşturularak incelenmiştir. Granger nedensellik sonucuna göre, Türkiye’de ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Akçan ve Metin (2018) bu çalışmada, ekonomik büyüme ithalat ve ihracat verileri değişken olarak seçilerek 2000:Q1 ile 2017:Q2 dönemleri arası ithalat ve ihracatın ekonomik büyümeye etkisi birim kök testi ve VAR analizi yardımı ile Granger nedensellik testleri yapılmıştır. Bulunan sonuçlar, küresel kriz öncesi ithalat ve ihracat, ekonomik büyümenin nedeniyken, kriz sonrası ise ithalat ve büyüme arasındaki ilişkinin ortadan kalktığı görülmüştür. İhracattan ithalata doğru tespit edilen nedensellik ilişkisinin de gözlemlenmiştir.

Uçan ve Koçak (2014), Türkiye dış ticaret ve ekonomik büyümesini T.C. Merkez Bankası verilerine göre inceleyen araştırmacılar, 1990-2011 yıllarını üçer aylık verilerini kullanarak ithalat-ihracat ve büyüme ilişkisinde ithalat ve ihracatı bağımsız değişken olarak almıştır. Alınan dönemler itibarı ile büyüme ile dış ticaret arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.

Ersungur ve Doru (2014) çalışmalarında, Türkiye’nin 1980-2010 dönemlerinde dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki eş-bütünleşme ve nedensellik analizleriyle test edilmiş bulunan sonuç, Türkiye’nin dış ticareti ekonomik kalkınma da önemi görülmüştür.

Pata (2016) araştırmacı çalışmasında, 1971-2014 döneminde ihracat ithalat ve toplam dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testi genelleştirilmiş etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizleri ile ele almıştır. Kısa dönemde ihracat, ithalat ve dış ticareten ekonomik büyümeye doğru pozitif tek yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisi için hem ihracata dayalı büyüme hem de ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerliliğini göstermektedir.

Şenkardeşler (2018) araştırmacı, analizlerde 1923-2016 arası Türkiye ithalat-ihracat-GSYİH verilerini kullanmıştır. Ampirik çalışmasında nedensellik testlerinden yararlanmış ve ithalata dayalı ekonomik büyümenin varlığını bulmuştur.

Aytaç (2017) araştırmacı çalışmasında, Türkiye’de ihracat ile ekonomik büyümeye ait 2001-2016 verilerini incelemiştir. Ekonomik büyüme değişkeni GSYİH, ihracat değişkeni arasındaki nedenselliği, VAR modeline dayalı Granger nedensellik ile sınamıştır. Serilerdeki yapısal kırılmaları Zivot-Andrews birim kök testi ile saptamıştır. Elde edilen sonuçlar,

ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Yazarın incelediği dönem ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişki "Büyüme kaynaklı ihracat" hipotezini desteklemiştir.

Yurdakul ve Aydın (2018) araştırmacılar çalışmalarında, Türkiye'nin 2003.Q1-2016.Q1 ile 2008.Q1-2016.Q1 dönemlerine ait ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat ilişkisine bakarak 'ithalata dayalı büyüme hipotezinin mi' yoksa 'ihracata dayalı büyüme hipotezinin mi' geçerli olduğu üzerine inceleme yapmışlardır. Modeller için Engle-Granger, Johansen ve Dinamik EKK yöntemlerini uygulayarak uzun dönemdeki ilişkilerini araştırmışlardır. 2003.Q1-2016.Q1 değişkenlerinin reel değeri analiz sonucu Türkiye'de 'ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu gösterirken, nominal değerleri ise ihracata dayalı büyüme hipotezinin' geçerliliğini göstermiştir. Aynı analizler 2008.Q1-2016.Q1 dönemleri için yapıldığında 'ihracata dayalı büyüme' hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Şahin ve Durmuş (2018), 2002:Q1-2017:12 dönemlerine ait ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmacılar; değişkenlerdeki durağanlığı yapısal kırılmasız birim kök testi (ADF, PP) ve yapısal kırılmaya izin veren (Lee-Strazcih) birim kök ile analiz etmişlerdir. Değişkenlerdeki nedenselliğe Fourier Standart Granger ile incelemişler ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi varlığını tespit etmişlerdir. Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik bulmuşlardır. Araştırmacıların analiz sonuçları Türkiye'de ithalat dayalı büyüme hipotezini desteklediği görülmüştür.

Kızıldere (2020) araştırmacı, 1970-2018 dönemlerine ait yıllık verileri kullanarak, değişkenler yıllık büyüme oranı ve dış ticaret kalemlerinden oluşmaktadır. Yıllık büyüme değişkeni GSYİH dış ticaret değişkenleri ise ihracat(exprt) ve ithalat (imp) araştırmacı, zaman serisi analizlerinde Augmented Dickey Fuller (ADF) modeli ile serilerin durağanlığını test etmiş sonrasında ise Granger nedensellik testini uygulamıştır. Analiz sonuçları; ekonomik büyümeden ithalat, ihracattan ithalata ve ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Türkiye'de büyümenin iç talebe bağlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çütçü ve Yaşar (2019), dış ticaret ve ekonomik büyüme karşılaştırması yapan araştırmacılar, uyguladıkları analizle serileri düzey değerlerinden daha durağan bulmuştur. Maki eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu görmüşlerdir. Granger nedensellik testi ile Hacker ve Hatemi-j nedensellik testi sonuçlarında ise milli gelirden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Özel (2018) yazar çalışmasında, Türkiye ekonomisinin 2000.Q1-2017.Q3 dönemlerine ait ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak, dış ticaret ve ekonomik büyümedeki nedensellik ilişkisini bulmaya çalışmıştır. Elde edilen sonuçlar; Türkiye'nin ithalat destekli büyüme modeline daha uygun olduğunu göstermiştir.

Izgi ve Yılmaz (2018), Türkiye'nin 1992-2016 dönemlerine ait ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat değişkenlerindeki büyüme oranlarını dikkate alarak eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, ihracata dayalı büyüme hipotezini (export-led growth) desteklemiştir. Uzun dönem birim kök testleri ile tamamı I(I) sürecinde olan serileri, Johansen eşbütünleşme testi ile incelemiş ve en az bir tane eşbütünleşik ilişkisini varlığını tespit etmiştir. Granger ikili nedensellik testi sonucuna göre ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir.

Saygın (2018), 2007:1 ve 2018:9 dönemlerine ait Türkiye verilerini kullanan araştırmacı, Türkiye dış ticaretinin ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Çalışmasında sırası ile ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ARDL sınır testi ve Granger nedensellik analizlerini yapmıştır. Ekonometrik analiz sonuçları; değişkenler arasında uzun dönemli ilikin varlığını desteklemiştir. Granger nedensellik analizi, ithalatta sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuş ve ekonomik bulgular istihdam ve ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir.

Öztürk ve Özel (2018 E-7 Ülkeleri), E-7 ülkeleri olan Türkiye, Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Meksika, Endonezya dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmacılar panel birim kök testi, petroni testi, hausman testi ve panel dinamik en küçük kareler modelini uygulamışlardır elde ettikleri sonuçları; E-7 ülkelerinin ithalat destekli büyüme modeline daha uygun olduğunu göstermiştir.

Farahmand (2019-Afganistan) yazar çalışmasında, 1980-2017 dönemlerinde Afganistan için dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Üç değişken birinci derecede durağanlık koşulunu sağladığından eş-bütünleşme testi yapmıştır. Değişkenler arası eş-bütünleşme ilişkisi tespit ettiğinden ilişkinin yönünü ve varlığını belirlemek için granger nedensellik testi yapmıştır. Test sonucunda; ihracattan ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden ihracata doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. İthalattan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. İthalat-ihracat arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Sakıeva (2017- Kırgızistan) yazar çalışmasında, 2000-2016 yılları arasında ithalat-ihracat ve ekonomik büyüme verilerini üçer aylık verilere dönüştürerek durağanlık için ADF testini kullanmıştır. Serilerin durağan olmadığını bulmuştur. Serilerde uzun dönem ilişkinin varlığını belirlemek eş-bütünleşme testi yaparak VAR granger nedensellik testi uygulamıştır. Yazarın bulunduğu sonuçlar Kırgızistan'da ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu ve ekonomik büyüme-ihracat arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Kırgızistan için ihracata dayalı büyüme geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

4.2. Ekonometrik Metodoloji

Ekonomilerin dışa açık bir ticaret politikası benimsemesinin ekonomik büyümelerine olumlu bir etki bıraktığı hipotezi iktisat yazınının büyük bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye için büyüme – dış ticaret ilişkisi Johansen eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Türkiye için 1987-2019 dönemi yıllık verileriyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, ekonomik büyüme göstergesi olarak GSMH (sabit fiyatlı ve 2010 baz yılı ele alınarak hesaplanmış), dış ticaret göstergesi olarak ise ihracat ve ithalat (sabit fiyatlı ve 2010 baz yılı ele alınarak hesaplanmış) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlere Dünya Bankası veri tabanından erişilmiş olup mevcut ulaşılabilen tüm seriler analiz kapsamına alınmıştır.

İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisi için kurulan model aşağıdaki denklem ile gösterilmiştir.

$$GSMH_t = \alpha_0 + \alpha_1 \dot{IHR}_t + \alpha_2 \dot{ITH}_t + u_t \quad (7)$$

(7). denklemde gayri safi milli hasıla, GSMH; ihracat, İHR; ve ithalat İTH ile gösterilmektedir. Denklemde α_0 sabit terimi, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. Değişkenler oran bazlı olmadığından tüm değişkenlerin e tabanında logaritmik dönüşümleri kullanılmış olup yeni gösterimleri LGSMH, LITH ve LIHR olarak analizde kullanılmıştır.

Tablo 10'da ekonometrik analizdeki değişkenlere ilişkin mod, medyan, minimum, maksimum, çarpıklık, basıklık değerleri gibi tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi gösterilmektedir.

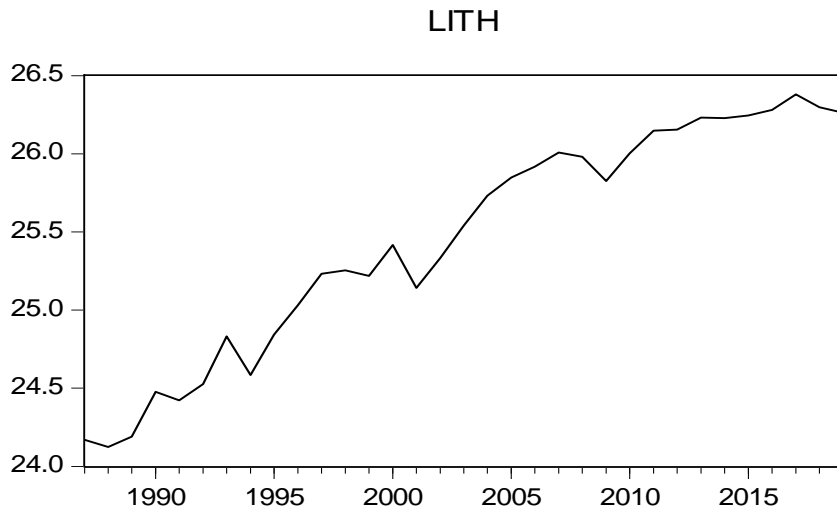
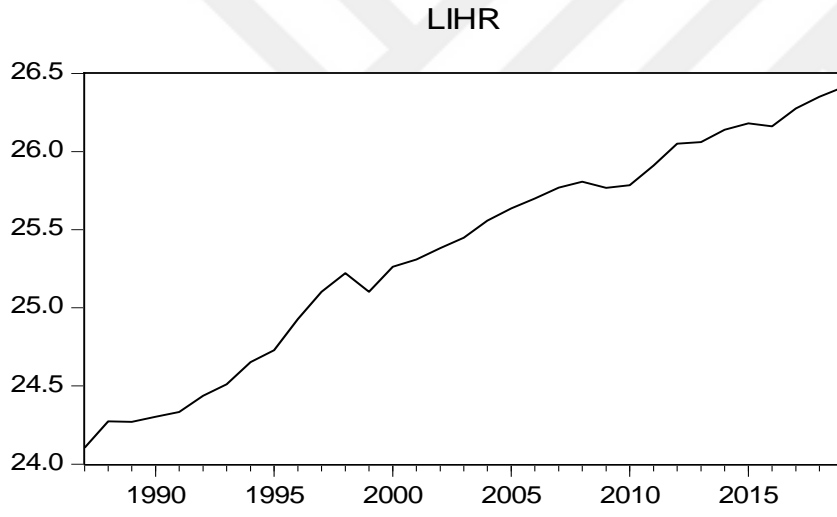
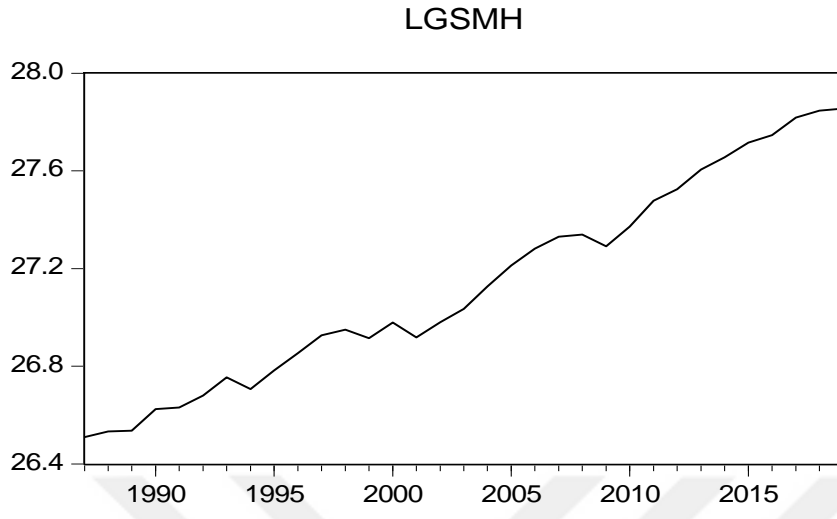
Tablo 4.10.: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi (1987-2019)

İstatistikler	LGSYH	LĠHR	LĠH
Ortalama	27.136	25.361	25.450
Medyan	27.034	25.448	25.540
Maximum	27.855	26.413	26.380
Minimum	26.509	24.104	24.123
Standart Hata	0.424	0.707	0.729
Çarpıklık	0.229	-0.301	-0.417
Basıklık	1.829	1.828	1.832
Gözlem	33	33	33
Korelasyon Matrisi			
LGSYH	1.000	0.973	0.962
LĠHR	0.973	1.000	0.986
LĠH	0.962	0.986	1.000

33 gözlem değerli kurulan modelin tanımlayıcı istatistikleri Tablo (10) da verilmiştir. Buna göre, korelasyon matrisine bakıldığında değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi korelasyon +1 ve -1 arasında değerler almakta ve değerler 1'e yaklaştıkça söz konusu ilişkinin açıklama gücünün daha önemli boyutta olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Grafik 5'te ise analizdeki her bir serinin 1987-2019 döneminde izlediği eğilim görülmektedir.

Grafik 4.5.: Değişkenlerin Zaman İçindeki Seyri (1987-2019)



Çalışmada uygulanan ampirik metodoloji üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde; değişkenlerin durağanlık mertebeleri geleneksel birim kök testlerinden Augmented Dickey-Fuller (1981) ve Phillips-Perron (1988) testleri ile incelenmiştir. İkinci bölümde; değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin sınanması Johansen (1988) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşmei ile yapılmıştır. Son bölümde ise; değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile tespit edilmiştir.

4.2.1. Birim Kök Analizi

Serilerin durağanlığını analiz etmede kullanılan en yaygın yöntem birim kök sınamasıdır. Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlığı analiz edilmiştir. Analizde kullanılan söz konusu birim kök testleri bu başlık altında açıklanmıştır.

4.2.1.1. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi

Analizde sahte regresyon bulunması, hipotez testinin geçersiz olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, durağan olmayan veriler kullanılarak yapılan analizlerde sahte regresyon ortaya çıkacağı için, zaman serisinin durağanlık durumunun belirlenmesi, geliştirilen birim kök testlerin kullanılıp analiz yapıp yapılmayacağına karar verilmesi için önemlidir. Zaman serileri ile yapılan bir incelemede ilk aşama, durağanlık testlerinin yapılmasıdır. Bu çalışmada serilerin durağanlığının sınanması amacıyla (Dickey ve Fuller, 1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Bu noktada, Dickey-Fuller testinden kısaca bahsedecek olursak, durağanlığın ölçülmesinde kullanılan bu testin anlatım şekli aşağıdaki denklem gibidir (Köksal, 2016):

$$Y_t = PY_{t-1} + e_1 \quad (8)$$

Denklemde e_1 stokastik hata terimidir. Bu regresyonda P katsayısının bire eşit olduğu durumda zaman serisinde birim kök sorununun varlığından söz edilmektedir. Burada sınanan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: p=1$ (Seri birim kök içerir ve durağan değildir.)

$H_1: p<1$ (Seri birim kök içermez ve durağandır.)

Dickey ve Fuller, denklem (8)'deki Y_{t-1} „den ileri gelen etkinlik kaybıyla standart hatanın büyümesi ve serinin durağanlığı konusundaki yanılsamaları ortadan kaldırmak

amacıyla denklemin her iki tarafından Y_{t-1} 'i çıkartarak denklemi aşağıdaki şekilde yeniden oluşturmuştur.

$$Y_t - Y_{t-1} = (P-1)Y_{t-1} + e_1 \quad (9)$$

Eşitliğin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarıldığında, $(p-1) = \gamma$ olmak üzere denklem aşağıdaki şekli alır:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + e_1 \quad (10)$$

Kurulan yeni denklemle sınanan hipotezler ise şöyledir:

$H_0: \gamma=0$ (Seri birim kök içerir ve durağan değildir.)

$H_1: \gamma < 0$ (Seri birim kök içermez ve durağandır.)

Otokorelasyon sorununa sahip olan terimler için test istatistiğinin güvensiz olması durumunda yapılan analiz geçersiz sayılacaktır. Bu durumda bağımlı değişkenin farkı alınarak gecikmeleri regresyon denkleminin sağına eklenir ve bu şekilde otokorelasyon problemi giderilmiş olunur. Bu bağlamda Dickey ve Fuller tarafından, testlerinin genişletilmiş haliyle aşağıdaki regresyon denklemlerinin kullanılması önerilmiştir (Köksal, 2016):

$$\Delta y_t = \lambda y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-1} + \epsilon_t \quad (11)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \lambda y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-1} + \epsilon_t \quad (12)$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \lambda y_{t-1} + \alpha_2 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-1} + \epsilon_t \quad (13)$$

4.2.1.2 Phillips Peron (PP) Birim Kök Testi

Phillips-Perron testi, DF testinde varsayılan hata teriminin ortalaması sıfır ve varyansının sabit olmasını dikkate almadan, hata terimlerinin zayıf bağımlı olabileceklerini varsayarak hareketli ortalamalar sürecine sahip birim kök testi yapmaktadır. Hareketli ortalama yapısının seriyi etkileyerek yapay birim kök oluşturduğu durumu ortadan kaldırmak için PP testi uygulanmaktadır (Phillips ve Perron, 1988).

PP testi, Dickey-Fuller testine alternatif bir test olmasından ziyade tamamlayıcı bir birim kök testi olarak literatüre geçmiştir. PP testi otokorelasyon sorununu gidermek için regresyon çözümlemesi sonucu elde edilen t istatistik değerlerinin Newey-West tahmincisi ile düzeltilmesi yoluna başvurur. PP testi için geliştirilmiş regresyon denklemleri şu şekildedir (Telatar ve Terzi, 2009):

$$Y_t = \alpha_0 + \epsilon_1 Y_{t-1} + \epsilon_t \quad (14)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \epsilon_1 Y_{t-1} + \epsilon_2 (t-T/2) + \epsilon_t \quad (15)$$

(14) ve (15) numaralı denklemlerde α ve β katsayıları, t trend değişkenini, ϵ_t hata terimlerinin dağılımını, T gözlem sayısını ve Y_t birim kök testinin uygulandığı değişkeni ifade etmektedir.

4.2.1.3 Johansen Eş Bütünleşme (1988) Testi

Durağan olmayan zaman serilerini durağanlaştırmak için serilerin birinci, ikinci ve diğer farkları alınır. Fakat serilerin farklarının alınmış olması değişkenlerin geçmiş dönemlerinde etkili olan şokların etkisini yok etmekle kalmayıp uzun dönemli ilişkilerin kaybolmasına da sebep olmaktadır. Bu şekilde durağanlaştırılmış seriler arasında bulunacak bir regresyon ise, uzun döneme ait tüm bilgilerin yok edilmesi nedeniyle uzun dönem denge ilişkisi veremeyecektir bu sebeple uzun dönemde denge ilişkisinin sağlamak amacıyla eş bütünleşme analizi ortaya çıkmıştır (Tarı, 2018)

Birim kök testleri sonrasında seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmelidir. Eş bütünleşme testleri kullanılarak değişkenler arasında ekonomi açısından bir anlam ifadesi olup olmadığına bakılır. Verilerin durağanlaştığı düzey, uygulanacak olan eş bütünleşme testini belirlemede önemlidir Johansen eş bütünleşme testi aynı seviyede durağanlaşan seriler için uygulanmaktadır (Kutlar, 2017).

1987'de Engle ve Granger tarafından geliştirilen koentegrasyon testine karşılık, Johansen eş bütünleşme testi, 1988 yılında Johansen tarafından Stok ve Watson'ın maksimum olabilirlik tahmin yöntemini kullanarak koentegre vektörlerin varlığını test ederek geliştirilmiştir (Kutlar, 2017).

Değişkenler arasındaki en fazla sayıda eş bütünleşme vektörünü belirlemek ve uyarılma hızı katsayılarının en çok olabilirlik tahminlerini elde etmek üzere Johansen yöntemi iki amaç için kullanılmaktadır. Augmented Dickey-Fuller metodunun genelleştirilmiş şekli olan Johansen yöntemi aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Johansen ve Juselius, 1990):

$$X_t = \prod_1 X_{t-1} + \dots + \prod_k X_{t-k} + e_t \quad t=1,2,\dots, \quad (16)$$

Johansen yöntemi, en fazla r tane eşbütünleşik vektör olduğunu ileri süren hipotezin en çok benzerlik tahmini ile değerlendirilmesine yöneliktir.

$$-2 \ln(Q) = -T \sum \ln(1 - \lambda_i p^{i-r+1}) \quad (17)$$

Testler sonucunda elde edilen λ_{trace} ve λ_{max} istatistik değerlerinin karşılaştırılacağı kritik değerler, Johansen ve Juselius (1990) tarafından belirlenmiştir. Eşbütünleşme vektörü yok ise kökler sıfır olacaktır.

Johansen testi özdeğer ve öz vektörlere dayanarak hesaplanan bir testtir. Bu testin ilk aşamasında Engle-Granger testinde olduğu gibi öncelikle durağanlık derecelerine bakılır. Aynı mertebede durağan olan seriler için uygun gecikme sayısı bulunur. Uygun gecikme sayısının belirlenmesi için öncelikle VAR modeli kurulur. Akaike ve Schwarz bilgi kriterleriyle en uygun gecikme sayısına karar verilir.

Literatürde en fazla kullanılan, ortak gecikme uzunluğunu belirleyen kriterler; Akaike Information Criteria (AIC), Schwarz (SC), Hannan-Quinn (HQ), Final Prediction Error (FPE), Likelihood Ratio (LR) kriterleridir. Araştırmacının hangi gecikme seviyesini kullanacağı farklı gecikme uzunlukları verebilen kriterler açısından önem arz etmektedir. Daha yüksek gecikme seviyesi veren AIC kriteri, diğer kriterlere oranla çalışmalarda daha sık kullanılmaktadır. Ancak AIC kriteri gözlem sayısı büyük örneklerde daha etkin sonuçlar vermektedir. SIC kriteri de hem orta hem de küçük örneklerle için daha güvenilir sonuç verebilen ve tutarlılık varsayımını sağlayan bir kriterdir (Bozkurt ve Dursun, 2006).

4.2.1.4. Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

1987’de Engle ve Granger tarafından geliştirilen nedensellik testinde aralarında nedensellik ilişkisi araştırılacak olan serilerin eşbütünleşik olması koşulu, bu testi eşbütünleşme testlerine bağımlı hale getirmiştir. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen gecikmesi arttırılmış VAR yöntemiyle nedensellik sınavında ise seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi önemli olmamakla birlikte sadece modeli doğru belirlemek ve modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini bilmek yeterli olmaktadır (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008:356). Böylece birim kök içeren zaman serileri için asimptotik olarak standart olmayan dağılımın söz konusu olması nedeniyle geçerli olmayan Wald testi Toda-Yamamoto tarafından geliştirilen yöntem ile geçerli hale gelmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi üç adımda uygulanmaktadır. Birinci adımda, birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) belirlenmektedir. İkinci adımda, VAR modeli için optimum gecikme sayısı \hat{p} model seçim kriterlerine göre belirlenir ardından VAR model gecikme uzunluğu ($r+d_{max}$) olacak şekilde tahmin edilmektedir. Üçüncü adımda ise r sayıda gecikme için standart Wald kısıtlama testi uygulanarak nedensellik ilişkisinin varlığı test edilmektedir (Yıldırım ve Çevik, 2017)

4.3. Ekonometrik Bulgular

Çalışmada ilk olarak ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat değişkenlerinin durağanlık mertebeleri belirlenmiştir. ADF ve PP birim kök testlerinin sabitli ve sabit terimli-trendli modellerinden elde edilen bulgular Tablo 11’de gösterilmektedir. ADF testi sonuçlarına göre bütün değişkenlerin birinci farkında, PP testi sonuçları ise ADF testini destekler nitelikte aynı sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Tablo 4.11.: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

		ADF	PP
	Değişkenler	t-istatistik	Adj. t-istatistik
Sabit	LGSMH	0.331 (0.976)	0.716 (0.990)
	LĠHR	-1.230 (0.648)	-1.948 (0.307)
	LĠH	-2.733 (0.082)*	-1.654 (0.443)
Sabit & Trendli	LGSMH	-2.459 (0.344)	-2.483 (0.333)
	LĠHR	-1.762 (0.699)	-1.752 (0.704)
	LĠH	0.820 (0.999)	-1.748 (0.705)
	Değişkenler		
Sabit	Δ LGSMH	-5.855 (0.000)***	-5.977 (0.000)***
	Δ LĠHR	-5.917 (0.000)***	-5.592 (0.000)***
	Δ LĠH	-0.959 (0.751)	-7.144 (0.000)***
Sabit & Trendli	Δ LGSMH	-4.096 (0.017)**	-6.242 (0.000)***
	Δ LĠHR	-5.871 (0.000)**	-5.993 (0.000)***
	Δ LĠH	-4.633 (0.005)***	-12.551 (0.000)***

Not: Birim kök testlerinin tahmininde sabitli model ve sabit terimli-trendli model kullanılmıştır. ADF testi için optimal gecikme uzunluğu AIC kriteri kullanılarak, PP testi için band genişliği Newey-West metodu kullanılarak otomatik belirlenmiştir. *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyini göstermektedir.

Tablo (11)’de ADF ve PP test istatistikleri için hesaplanan p değerleri parantez içindeki değerlerdir. Söz konusu değerler anlamlılık düzeylerinden (0.1, 0.05, 0.01) küçük ise ilgili serinin birim kök içerdiğini öne süren H_0 boş hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla

analize alınan serilerin tamamı için serilerin durağan olmadığını öne süren boş hipotez kabul edilir. Ardından birinci derece farklara bakılmış ve serilerin tamamının birinci dereceden entegre (I(1)) seriler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmadaki değişkenlerin durağanlık mertebelerinin fark düzeylerinde durağan olduğu görülmüştür. Aynı düzeyde durağan olan seriler için Johansen eşbütünleşme metodunun daha uygun bir model olduğu görülmektedir. Eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için gerekli olan optimal gecikme uzunlukları VAR (Vector autoregression model) metodu yardımıyla belirlenmiştir. Çalışmada AIC baz alındığından kurulan regresyon modeli için optimal gecikme uzunluğu 4 olarak kabul edilmiştir.

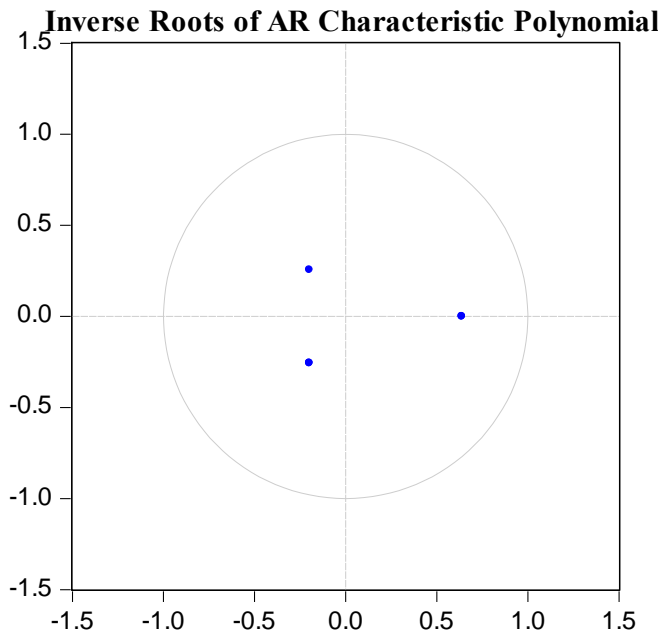
Tablo 4.12.: VAR Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	4.350	-8.437	-8.294*	-8.394
1	23.627*	3.110*	-8.779*	-8.208	-8.604*
2	5.911	4.580	-8.417	-7.418	-8.112
3	7.495	6.140	-8.191	-6.764	-7.755
4	9.147	7.190	-8.165	-6.309	-7.597

LR: LR test istatistiği, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri.

Dört gecikmeye kadar hesaplanan bilgi kriterleri göstergesine göre, LR test istatistiği, son tahmin hatası, Akaike bilgi kriteri ve Hannan-Quinn bilgi kriteri göstergeleri VAR modelinde bir gecikme baz alınması gerektiğini göstermektedir.

Grafik 4.6.: VAR Model İçin Karakteristik Kökler



Johansen test modeli birden fazla değişken olduğu durumda, birden fazla eşbütünleştirici vektör olma olasılığını incelemektedir. Öz değer ve öz vektörlere dayanarak

yapılan Johansen testinde değişkenlerin durağanlık derecelerinin aynı olması gerekmektedir. Bu kapsamda ele alınan çalışmada GSMH, İHR ve İTH değişkenlerine Johansen test modeli uygulanmış ve sonuçlar aşağıda raporlanmıştır.

Tablo 4.13.: Johansen Eğbütünlüşme Test Sonuçları

	Maksimum Öz değer Testi			ĖzTesti	
	Test Ėstaistięi	Öz değer Ėstaistięi	P Değeri	ĖzĖstaistięi	P Değeri
H₀ : r = 0	36.636	0.705	0.001**	56.111	0.001**
H₀ : r > 1	12.547	0.341	0.365	19.474	0.253
H₀ : r > 2	6.927	0.206	0.352	6.927	0.352

NOT: Yokluk hipotezinin reddedilebildiği test istatistikleri (*) ile işaretlenmiştir.

Johansen eğbütünlüşme testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında eğbütünlüşik ilişki olmadığı hipotezi olan H₀ hipotezi reddedilmiştir. Bu sonucun hem maksimum öz değer istatistiği hem de iz testi sonuçlarıyla aynı olduğu görölmüştür. Dolayısıyla değişkenler arasında eğbütünlüşme ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan ele alınan bir gecikmeli model için otokorelasyon sınaması da yapılmış olup serilerde otokorelasyon sorunun olmadığı saptanmıştır. Toda-Yamamoto (1995) testi, serilerin durağan olmadığı ve eğbütünlüşme ilişkisinin olduğu durumlarda kullanılan bir test yöntemidir. Oluşturulan Toda-Yamamoto modeli sonuçları aşağıdaki tabloda görölmektedir.

Tablo 4Hata! Burada görünmesini istediğiniz metne 0 uygulamak için Giriş sekmesini kullanın.14.: Toda-Yamamoto Test Sonuçları

Hipotezler	df	Test istatistiği	Prob.	Nedensellik Ėliřkisi
ĖHR→GSMH	1	1.034	0.309	H ₀ hipotezi kabul edilir, nedensellik ilişkisi yoktur.
ĖH→GSMH	1	3.900	0.048	H ₀ hipotezi red edilir, nedensellik ilişkisi vardır.
GSMH→ĖHR	1	0.103	0.747	H ₀ hipotezi kabul edilir, nedensellik ilişkisi yoktur.
ĖH→ĖHR	1	1.454	0.227	H ₀ hipotezi kabul edilir, nedensellik ilişkisi yoktur.
GSMH→ĖH	1	1.435	0.230	H ₀ hipotezi kabul edilir, nedensellik ilişkisi yoktur.
ĖHR→ĖH	1	0.123	0.725	H ₀ hipotezi kabul edilir, nedensellik ilişkisi yoktur.

Not: Toda-Yamamoto Nedensellik testinde „,***“ ve „,**“ sırasıyla %1 ve %5 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Toda-Yamamoto modelinden elde edilen bulgulara göre, %5 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotez reddedilmektedir. Bu kapsamda, ithalattan GSMH'ya yönelik bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer yapılan modeller bu kapsamda H0 hipotezini kabul etmiştir. Dışa açık bir büyüme için önemli olan dış ticarete Türkiye için ithalata dayalı büyümenin geçerli olduğu söylenebilmektedir.

Tüm değişkenlerin I(1) düzeyinde durağan olduğu tespit edildikten sonra eşbütünleşme derecesine bakılmıştır. Bu kapsamda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak değişkenlere Toda-Yamamoto testi uygulanmıştır ve ithalatın GSMH üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ithalat yoluyla ortaya çıkan üretim avantajları, ülkenin ekonomik büyüme performansını olumlu etkilemektedir. Ekonomik büyümenin dış ticaret dinamikleri incelendiğinde Türkiye ekonomisinde ithalatın büyüme üzerinde çok etkili bir dış ticaret unsuru olduğu karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Ekonomilerin en önemli hedeflerinden birisi devam ettirilebilir bir büyüme gerçekleştirmek için gereken düzenlemeleri yaparak yeni politikalar üretmektir. Fakat bugün bakıldığında ekonomilerde devam ettirilebilir bir büyüme sağlamak oldukça zorlaşmıştır. Küreselleşen dünyanın piyasa şartlarında sebep olduğu değişim, sürdürülebilir bir büyüme üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ekonomide yaşanan tüm değişikliklere rağmen değişmeyen durumlardan birisi dış ticaret ile büyüme arasındaki pozitif yönlü ve genellikle karşılıklı bir ilişkinin varlığıdır. Ekonomilerinde bu ilişkiyi yakalamış olan ülkeler gelişmiş ülkeler topluluğunda yer almaktadır.

Geçmişten günümüze bakıldığında dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok bilim insanı bu alanda teoriler üreterek ülkelerin ekonomilerine etki etmiştir. Çoğu zaman başarılı kabul edilen bu teoriler zamanla piyasa şartları ve diğer faktörlerdeki değişim dolayısıyla etkilerini kaybetmişlerdi, böylece zamanın ekonomik şartlarına göre, güncel olarak dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi ihtiyacı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, 1987-2019 yıllarını kapsayan dış ticaret verilerinin, büyümeye etkisi incelenmiş ve ekonometrik analiz ile büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Öncelikle serilerin durağanlık mertebeleri geleneksel birim kök testleri ADF ve PP ile incelenmiş olup tüm serilerin farkta durağan olduğu görülmüştür. Aynı düzeyde durağan olan seriler için Johansen Eşbütünleşme testinin yapılması uygundur fakat öncesinde bütünleşme testini yapabilmek için optimal gecikme uzunluğu VAR metoduyla belirlenmiştir. Aralarında bütünleşme olan serilere son olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Test sonuçlarına bakıldığında ithalattan GSMH'ye yönelik bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. Dışa açık bir büyüme için önemli olan dış ticarete Türkiye için ithalata dayalı büyümenin geçerli olduğu görülmüştür. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ithalat yoluyla ortaya çıkan üretim avantajları, ülkenin ekonomik büyüme performansını olumlu yönde etkilemektedir. Elde edilen sonuçları çalışmamızda daha önceden özetlediğimiz literatür taraması ile karşılaştırdığımızda ithalat ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşan çalışmalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Şenkardeşler (2018) araştırmacı, analizlerinde 1923-2016 arası Türkiye ithalat-ihracat-GSYİH verilerini kullanmıştır. Ampirik çalışmasında nedensellik testlerinden yararlanmış ve ithalata dayalı ekonomik büyümenin varlığını bulmuştur. Şahin ve Durmuş (2018), 2002:Q1-2017:12 dönemlerine ait ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmacılar; ithalat ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişki varlığını tespit etmişlerdir. Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik bulmuşlardır. Araştırmacıların analiz sonuçları Türkiye’de ithalata dayalı büyüme hipotezini desteklediği görölmüştür. Özel (2018) yazar çalışmasında, Türkiye ekonomisinin 2000.Q1-2017.Q3 dönemlerine ait ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak, dış ticaret ve ekonomik büyümedeki nedensellik ilişkisini bulmaya çalışmıştır. Elde edilen sonuçlar; Türkiye'nin ithalat destekli büyüme modeline daha uygun olduğunu göstermiştir.

Türkiye’nin en önemli döviz getiren sektörü tekstil ve hazır giyim iken son zamanlarda yaşanan değişim ile birlikte ağırlık otomotiv sanayiye geçmiştir. Sermaye-yoğun üretim olması sebebiyle otomotiv sektörü için sermaye ve ara malı ithalatı kaçınılmaz olmuştur. Bu netice doğrultusunda Türkiye daha iyi ihracat performansı sergileyerek büyüme sağlayabilmek için sermaye ve ara malı ithalatına bağımlı hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013), "Türkiye Ekonomisine Genel Bakış 2001-2013" ÇSBG Çalışma Dünyası Dergisi, 1(2), s.15,32
- Acar, Serap, (2012)."Türkiye İhracatında Akreditiflerin Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ss.59*
- Acar, Y. (1995),"İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri", Bursa:Vipaş Yayınları.
- Acar, Y., (2008),"İktisadi Büyüme ve Büyüme Teorileri", Bursa: Dora Yayıncılık
- Acar, Yalçın, (2002),"İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, Bursa Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 191
- Aksu, L. (2013),"Türkiye'de İktisadi Büyümenin Kaynakları", Doktora Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*
- Akyıldız, H. Ve Eroğlu, Ö. (2004),"Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, 9(1), 43,62.
- Alkın, Erdoğan (1992),"Gelir ve Büyüme Teorisi", İstanbul: Filiz Kitabevi
- Alpar, C. (1982). "Az Gelişmiş Ülkelerde Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme." Ankara: Turhan Kitabevi, s.125.
- Alpaydın, Y., ve Tunalı, H. (2011),"2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişmesi" İstanbul Matbaacılık Prodüksiyon Yay. San. Tic. Ltd Şti.
- Altınok, S. ve Çetinkaya, M. (2002),"Devalüasyon ve Türkiye'de devalüasyon uygulamaları ve sonuçları", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı,9 s.47,64.
- Arın T., (2001),"Krizin Yapısı ve Geleceği", İktisat Dergisi, s.4,8
- Arslan, Çiğdem, (2019)."Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı Ekonomi ve Finans Bilim Dalı*
- Atamtürk, B. (2014). "Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 22, Sayı 1, ss. 89-103
- Atılğan, H. (2004),"Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye deki Durumun Analizi". T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara s.28
- Aydemir C. ve Güneş, H.H. (2006), "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 136-158
- Aydoğan, M.(2002),"Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma", Ankara: Umay Yayınları.
- Bağırtaş, Mahsum, (2018), "Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi" Yüksek Lisans Tezi, *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı ss.27*
- Bağrıaçık, A. (2003)."Dış Ticaret İşlemleri." Bilim Teknik Yayınevi, s.214.
- Bakan. (2007). "Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulamaları 5b Kitabevi.

Barber, w., (2007), "İktisadi Düşünce Tarihi", İstanbul: Metropol Yayınları

Barro, Roberts J. (1996), Determinants of Economic Growth: A Cross- Country Empirical Study. National Bureau of Economic Research, (5698), Cambridge.

Başol, K., Durman, M. Ve Çelik, M.Y. (2005), "Kalkınma Sürecinin Lokomotifleri: Doğal Kaynaklar", Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 14, ss. 61,71

Bayraktutan, Y. (2003), "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri" C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2, 176-177

Berber, M. (2006), "İktisadi Büyüme ve Kalkınma (3b)", Trabzon: Derya Yayınevi

Bilgin, Derya (2012), "İçsel Büyüme Modelleri ve 1980 Sonrası Türkiye'de Kalkınma Politikaları", Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ss.5

Boratav, K. (2006), "Türkiye'de Devletçilik", Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2007), "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005", Ankara: imge kitabevi.

Bozkurt, H. Ve Dursun, G. (2006). Bilgi iletişim teknolojileri ile yabancı doğrudan yatırım akımları arasındaki etkileşim: Türkiye için bir kointegrasyon analizi, 1980-2004 Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Yönetimi Dergisi, Cilt: 1-2, sayı 44

Buluş, A. (2003), "Türk İktisat Politikalarının tarihi temelleri" Konya, Tablet Kitabevi.

Bulut, M. (2006), IMF: Yapısı, Etkileri ve Sonuçları. Konya: Çizgi Kitabevi.

Burns A.F. Mitchell W.C. (1946), "Measuring Business Cycles" Published NBER Book Series Studies in Business Cycles.

Büyükerşen, Y., (1991), "İktisada Giriş", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Cicioğlu, Ş., ve Doğruyol, A. (2013), "Bir İktisat Bilimi İnkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S.Mill ve Moral Teorisi. Sakarya İktisat Dergisi, 3, ss. 126-127

Civelek, G., (2009). "Yeni Dış Ticaret Politikası Olarak Paralel Ticaret", Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ss.12,13

Çakıcı, E.,(2001), "2000-2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları", Yeni Türkiye Dergisi, Eylül-Ekim Ekonomik Kriz Sayısı s.475,490

Çapan, Z.İ. (2009), "Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği" Yüksek Lisans Tezi Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

Çavdar, T. (2003), "Türkiye Ekonomisinin Tarihi", Ankara: İmge Kitabevi.

Çavuş, T. (2017), "Ekonomik Açından İstenmeyen 5 Büyüme şekli".

Çelik, T., ve İlkey, S.Ç. (2016), "Türkiye'de İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin 1989-2015 Dönemi İçin Test Edilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(3), 961-969

Deviren, N. Vatansever, (2003),”Yeni Dış Ticaret ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaretin Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ss.7

Dinler, Z. (2008),”İktisat”, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları

Dolanay, S. (2009),”Schumpeter Sisteminde Yenilikler; Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler”. International Journal of Economic and Administrative Studies, 2,2

Dura, C. (2000), “Yeni Dış Ticaret Teorileri:Genel Bir Bakış”. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi 16,13

Erdem, E. ve Dumrul C. (2014),”Keynseyen ve Neo-Klasik Yaklaşımlarda Finansal Sistem ve İktisadi Büyüme”, U.Ü.İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 2, ss. 45-85

Erdemir, E., (2014),”Üçüz Açıklar Hipotezi Türkiye Örneği”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Erdinç vd. (2017), “İktisadi Büyüme”, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınevi.

Erdinç, Z., (2008),”İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye 1950-2005 Yıllar arasında Eş bütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8, 209-222, 8,209-222

Ertürk, E. (2010), “Uluslararası İktisat”, İstanbul: Alfa Basım Yayım

Farahmand A. Muhammad, (2019).”Dış Ticaret İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Afganistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri İktisat Ana Bilim Dalı ss. 5.

Gençosmanoğlu, Ö.T. (2014).”Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller ve Kullanım Kısıtları: Türkiye Örneği”. Doktora Tezi, *Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* ss.153

Göcen, S., (2017), “Türkiye’nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme”, Marmara İktisat Dergisi, 1(1), 61-76

Granger, C.W.J. (1986).Developments in the study of cointegrated economic variables. Oxford Bulletin of Economics and Statistic, 48,03, 213-228

Gül, Gamze, (2019),”Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkileri: 2003-2017 Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, *Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı*, ss. 25

Gülçiçek, Ö. (2007),”Cari İşlemler Dengesinin Nedenleri ve Ülke Ekonomileri Üzerindeki Etkileri AB Sürecinde Bir Değerlendirme”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürsoy, Y. (2010). “Dış Ticaret İşlemleri.” Ekin Yayınevi.

Han, E. ve Kaya A. (2006).”Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika” (Beşinci Baskı). Ankara: Nobel Yayınları, s.170,284

Han, E.,ve Kaya, A.A. (2009),”İktisadi Kalkınma ve Büyüme” (5b). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınevi.

Hançerlioğlu, Orhan,(1993).”Ekonomi Sözlüğü”, Remzi Kitabevi, İstanbul

Hatiboğlu, Z. (1993).”Gelişme ve Türkiye İktisadı.” İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, s.140.

Hunt, E. K. (2005),”İktisadi Düşünce Tarihi”, Ankara: Dost Kitabevi, ss.163

Husted, S. Ve Melvin M. (1993), “ Internaional Economics”, Harper Collins College Publishers, New York, s. 28,65

İhracat Yönetmeliği, 06.01.1996 Tarihli ve 22515 Sayılı Resmi Gazete.

İşgüden,T., ve Akyüz M. (1990). “Uluslararası İktisat”. İstanbul: Evrim kitabevi. ss.3

İyibozkurt, E. (1995),”Uluslararası İktisat”, Bursa: Ezgi Kitabevi, 3. Baskı

İyibozkurt, E. (2012),”Erken Ticaret Teorileri, Uluslararası İktisat Teorisi”, Anadolu Üniversitesi Yayın No:2544

Kalça, A. ve Ekinci, A., (2008), “Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar İlişkisi: Türkiye (1968-2005)”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 17, sayı 3.

Kar, Muhsin ve Taban Sami (2005), “İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları”, ”İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü”, Bursa: Ekin Kitabevi

Karakayalı, Hüseyin, (2005),”Makro Ekonomi”, Emek Yayınevi.

Karluk, R. (2002), “Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika”, Beta Yayınları

Karluk, S. R., (2009),”Uluslararası Ekonomi”, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Kaya, F. (2009). “Dış Ticaret ve Finansmanı Yeni Mevzuat. İstanbul: Beta Yayınevi.

Kaya, Ferudun, (2008),”Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi”, İstanbul: Beta Basım Yayım ss.23,24,25,31

Kaymakçı, Oğuz, Avcı Nuri, Şen, Recep. (2007).”Uluslararası Ticarete Giriş”. Ankara: Nobel Yayınevi. ss.1,2,17,20

Kazgan, G., (1985).”Ekonomide Dışa Açık Büyüme”. İstanbul: Altın Yayınevi, ss.32,38,49,57,58

Kızılgöl, Ö., & Erbaykal, E. (2008). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2), 351-360

Kızılkaya, O, (2013),” İktisadi Büyüme”, <https://akademik.ahievran.edu.tr>

Kibritçioğlu, A.(1996).” Uluslararası Makro İktisat”, Ankara: Tasarım Dizgi Ofset Bilgisayar Yayıncılık ss.25

KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, sayı, 133,39 2011, 13 (21),s.64

Kol, E. N. Ve Karaçor, Z. (2012),”2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri”, Maliye Dergisi (162), 379-395

Köksal, Melike, (2016),”Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Bilim Dalı* ss. 6-206

Küçükkalay, A. M.(2011),”İktisadi Düşünceler Tarihi”, İstanbul: Beta Yayınları.

Mahiroğulları, Barbaros H. (2009), “İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Malthus, Thomas (1798), “ An Easy on The Principle of Population, London.

MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğrenim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi. (2007), Muhasebe Finansman İhracat, Ankara.

Mill J.S. (1965), Principles Of Political Economy, New York: Kelly.

Oğuz, Samet, (2017),”Dış Ticaret Hadleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı

Olalı, Hasan, (1975). Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmir

Orhan, O., ve Erdoğan, S. (2010),”İktisada Giriş”, (4b), Ankara: Palme Yayınevi

Özcan, İrem, (2019), “Dış Ticaret Hacmi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, *Denizli Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Programı* ss.26,28

Özdemir, V. (2014),”Türkiye“de Planlı Kalkınma Deneyimleri. Marmara Üniversitesi.

Özel, H. (2012), “Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri”, Kırıkkale Üniversitesi İİBF Dergisi, 1,10

Özel, H., (2012),”Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, ss. 63-72

Özsağır, A. (2008),”Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”, KMÜ İİBF Dergisi, Yıl 10, Sayı 14, ss.1-16

Öztürk S. ve Yüksel Ö. (2018). Türkiye Ekonomisi Sektörel Yaklaşım, Savaş Yayınevi s.429

Palacioğlu, T., (2018),”Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri”, İstanbul Ticaret Odası (İTO)/İstanbul Düşünce Akademisi (İDA), Yayın No: 2018-8 Nisan ss.3,4.

Parasız, İ. (1998),”Türkiye Ekonomisi 1923“den günümüze iktisat ve istikrar politikaları”, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Parasız, İ., ve Özer, M. (2005),”Bugünkü İktisadın Temelleri”. İstanbul: Aktüel Yayınevi

Parçalı, M., (2017),”Ticari ve Finansal Serbestleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hatay MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü ss.22,23*

Peker, H.S (2015), “Avrupada Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF dergisi 1-12.

Pekin, Tekin (1995),”Ekonomiye Giriş”, İzmir: Bilgehan Matbaası

Penpeci, Ülkü, (2019), “Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2017)”, Yüksek Lisans Tezi, *Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı ss.8*

Rashid, Salim (1981),”Malthus Principle and British Economic Thought, History of Political Economy, 13 (1), 55,79

Rebelo, O,S (1991),”Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth”, Journal of Political Economy, 500-521. <http://www.jstor.org/stable/2937740>

Romer, P.M. (1986). “Increasing Returns and Long-Run Growth”, The Journal of Political Economy, 1002-1037, <http://jstor.org/stable1833190>

Saçık, S.Y. (2009),”Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme”, KMU İİBF Dergisi, Sayı 16, ss. 162-167-171

Sakarya, A. 8(2014),”Türkiye’de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekanında Değişim (1980-2012), MEGARON 9 (4), 243,254.

Sakieva, Azima, (2017),”Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Kırgızistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisad Ana Bilim Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Ana Bilim Dalı, ss. 25-26*

Sala-i-Martin, X (1190),”LECTURE Notes ON economic Growth (II): Five Prototype Models OF Endogenous Growth”, NBER WORKING PAPERS SERIES. <https://www.nber.org/papers/w3564>

Sanver, Eray, (2014). 2014 Türk Dış Ticaret Rejimi İle İlgili Düzenlemeler. <http://docplayer.biz.tr/1363111-2014-turk-dis-ticaret-rejimi-ile-ilgileduzenlemeler-21-02-2014-hazirlayan-eray-sanver-yeminli-mali-musavir.html>

Saruhan, H., (2010), “ Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Etkileri Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Savaş, V.F. (2007), “Keynezyen İktisat Yıkılırken”, Ankara: Nobel Basımevi

Savcı, Yasin, (2009).”Kobiler’in Dış Ticarete Karşılaştıkları sorunlar”, Yüksek Lisans Tezi, *Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Schumpeter, J. A. (1961),”The Theory of Economic Development” Cambridge: Harvard University Press.

Serin, N. (1971). “Kalkınma ve Dış Ticaret “. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, s. 37-256.

Sever, E., (2009), “Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analiz”, Çzigi Kitapevi, s.192,194

Seyidoğlu, H. (1992).”Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük”, Ankara: Güzem Yayınları

Seyidoğlu, H. (2006), “İktisat Biliminin Temelleri”, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2007), “Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama”, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, Halil, (2001). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, İstanbul

Seyidoğlu, Halil, (2002).”Ekonometrik Terimler Ansiklopedik Sözlük”. Güzem Can Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, Halil, (2015), “Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama 20. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, s.907.

Seyidoğlu, Halil, (2017).”Uluslararası İktisat”, Ankara: Güzem Yayınevleri. Ss.25,28

Seyidoğlu, Halil,(2003).”Uluslararası İktisat”, Güzem Can Yayınları ss.117,118,120

Seymen, D. A. (2009).”Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabetin Gücü”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Seymen, D. Ve Bilman A. (2002). “Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 4, ss.12,24

Sezen, Serhat, (2008). “Türkiye’de İhracat Performansını Etkileyen Makro Değişkenlerin Ekonometrik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, *Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* ss.8

Sezgin, Ş. (2009).”Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sayı 22, ss. 175-190

Smith, Adam (1985).”Ulusların Zenginliği”, Çeviri:Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul

Şahin, H. (2002).”Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durum”, Bursa. Ezgi Kitabevi Yayınları

Şanlı, Cemal, (1996). Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları, Beta Yayınları, İstanbul

Şentürk, C., (2007).”Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme:Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi”, Yüksek Lisans Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Şiriner, İ., ve Doğru, Y., (2005), “Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Yönetim Bilimleri Dergisi, sayı 2, ss.162,182

Taban, S., (2016).”İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller”, Bursa: Ekin Yayınevi, ss.11

Taban, S., ve Kar, M., (2006),”Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001”, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, ss. 159-182.

Taban, Sami (2008),”İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller”. Nobel Yayın Dağıtım ss.17

Talas, C., (1969), “Ekonomik Sistemler, Dayandıkları Düşünceler”, Ankara: Sevinç Matbaası ss.30

Tarı, R. (2018). Ekonometri, İstanbul Umuttepe Yayınları s.425

Temel, Ü.C. (2016),”Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi. Paradigma, 1,3.

Toruk, İ., (2005), “Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(14), 493-508

TUIK (2020) Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr> (15.10.2020)

Turan Zübeyir, (2011), “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 4, sayı 1 s.56,80

Turgan, E. (2017),”Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkisi”. The Journal of Academic Social Science, 40,449

Türker, Oğuzhan, (2002),” Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, *Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* ss.65

Türlüoğlu, Esmâ, (2019).”Türkiye’de Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Nedensellik Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı*, ss.14.

Ünsal, E.M. (2005), “Uluslararası İktisat: teori, politika ve açık ekonomi makro iktisadı”, Ankara: İmaj Yayıncılık, ss.7,13

Ünüvar, Arife (2008),”mutlak ve Karşılaştırma Üstünlükler Kuramı Çerçevesinde İngiltere’nin İhracatı ve Türkiye’nin İhracatının Karşılaştırılması “, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaman, Müge, (2019), “Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teori, Literatür ve Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı*, ss. 6

Yardımcı, P. (2006),”İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi”, Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım D. Ve Kantarcı, T., (2018),”Araştırma Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Panel Veri Analizi”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 5, ss. 661-670

Yıldırım, D. Ç. Ve Çevik, E.İ. (2017). Finansal Dış Açıklık ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Nedensellik Testi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 625 (54), 41-51

Yıldırım, E. (1996),” Büyüme ve İktisadi Gelişme, İktisadın İlkeleri”, Alkım Yayınevi, Ed: Ömer Faruk Çolak, Ankara.

Yıldırım, S. (2006),”Türkiye“de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7(1)

Yılmaz, A. (2015),”New Foreign Trade Theories”, The Journal Of Academic Social Science Studies, 40, 510-513

Yılmaz, Özlem, (2005),“Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi sayı 2 s 63,67

Yiğit H., (2018),”Türkiye“de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri” Yüksek Lisans Tezi, Çorum Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yiğit, Gökhan, (2014). “Dış Ticaret Açığının Türkiye Ekonomisine Etkileri” ,Yüksek Lisans Tezi, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İktisad Ana Bilim Dalı/İktisadi Gelişme ve Uluslar Arası İktisat Bilim Dalı*, ss. 5.

Yurdakul, Elif M. (2014).”Türkiye“de İthalat Gelişimi ve İthalatın Yapay Sinir Ağlar Yöntemi İle Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* ss.14

Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E (2011), “Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman“ın Katkıları”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 35, ss. 199,206.

Yülek, M.A. (1997),”İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, Hazine Dergisi. 6, s.1-15

Zortuk, Mahmut, (2002). “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye“nin Dış Ticaretinin Ekonometrik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* ss.5